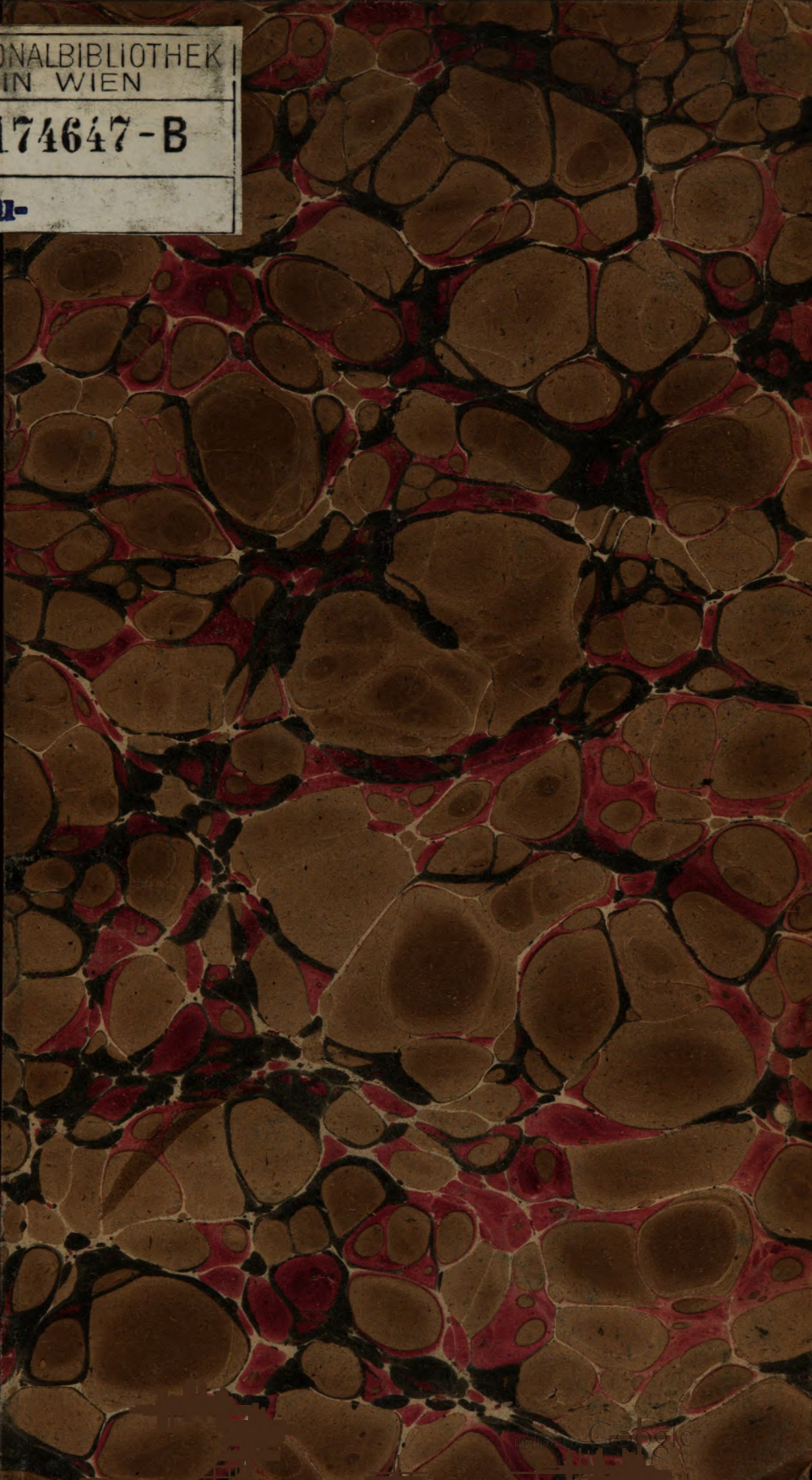


NATIONALBIBLIOTHEK
IN WIEN

174647-B

Neu-



Österreichische Nationalbibliothek



+Z25807420X

PROTESTANS
EGYHÁZ-ALKOTMÁNY

TEKINTETTEL

TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSÉRE.

IRTA

KERKAPOLY KÁROL.



PÁPÁN,
A REFORMÁLT FŐTANODA BETŰIVEL, MAGDA L. ÁLTAL
1860.

174647 B

ELŐSZÓ.

Kell, hogy a magyar prot. egyház-alkotmányt és kormányzatot illetőleg bekövetkezett válságos idők, minden gondolkozó, s egyháza ügyét lelkén viselő magyar protestanst arra indítottak légyen, hogy tisztába jöni igyekezzék az elvek iránt, melyeken amaz alkotmány- és kormányzatnak nyugodni kell. Így történt velem is. Ez okozá, hogy Világ-történetem folytatása helyett, egyelőre e térre fordít-sam munkásságomat. A kérdéses elvek részint a prot. egyház és egyházi hatalom fogalmából levonhatók, részint a történelmi fejlődés terén fölismerhetők levén: ezekre kelle figyelmemet irányoznom, ezeket tanulmányoznom.

E tanulmányaim eredményének, nem a nálam avatottabbak, hanem a velem hason helyzetűek tekintetéből világ elé bocsátására, főleg azon, általam, mint főiskolai tanár által jól ismert tény birt, mely szerint a nem lelkeszi pályára ment és menendő újabb nemzedéknek épen semmi alkalmat sem nyújtott az iskola, magának ez iránybani kellő tájékozhatására. E téren hát, egy — reményilem nem hosszú — ideig az irodalomnak szinte pótolni kell az iskolát, nem pedig — mint rendesen — csak tovább vinni, fejleszteni az általa nyújtott ismeretet. E körülmény mentse ki bátorságomat s teremtsen kedvező fogadtatást e lapoknak.

A sajátképeni forrásokon, tehát az Iráson, az illető reformatorok iratain, confessiokon, köz és egyházi törvényeken kül, segéd munkákul és elődolgozatokul főleg Eichorn, Richter, Bluntschli, Max Meyer, Ulbricht, Miller, S. Lorimer,

G. Hellmar, Stahl s a hazaiak közül néhány névtelenen külföldi Ember Pál, Ribini, Tóth Ferencz, Kocsi Sebestyén — kézirat — Klein, Salamon, Fáy, Kuzmán Bauhófer, Székács Irinyi, s Révész illető dolgozatait használtam; magában értetvén, hogy egyházi folyóiratainknak tárgyamra tartozó közleményeit is lehetősen felhasználni törekedtem. Közülök nem lehet teljes elismeréssel ki nem emelnem, a Sárospataki füzeteket, s bennök Hegedüs nagy becsü dolgozatait, s az egyháztörténeti kutfők rovatában közlött, eléggé meg nem becsülhető, adatokat. Vajha sikerülne jó akaratomnak, elősegíteni a nézetek tisztulását, s hathatni így egyházunk mindinkább erősbülésére, magasulására.

Pápán martius 31-én 1860.

a szerző.

Az egyház fogalma.

Az egyház általában a hívők közönsége, vagy a hitben és hit által egyeknek társasága levén, lényegesen bensőségi jellemű, mint alapja a hit. Innen a láthatlan egyház jogosult eszméje. De mert minden benső külsőülésre hivatott, azért a hit, az egyedek belsőjében élő imez isteni erő sem maradhat meg e bensőségben, sőt szükség, hogy kültre is hatva, magát a külsőben is megvalósítsa; ez által mindenek előtt a hitnek, s a hitbeni közösségnek nyilvános kifejezését, *hitvallást*, majd a vallott hit szellemének megfelelő, s annak tisztán megőrzésére czélzó külső munkásságot, s e munkásságnak alanyul szolgáló *szervezetet* is szülvén, teremtvén meg. Így jő létre a külső, a látható egyház, mely ép annyira *hitbeni*, mint mennyire a *hiterti*, mint mondám, annak tisztán kijelentésére, megőrzésére, erősítésére s életelevenségben tartására hivatott egyesület. A látható egyház azért egyfelől szükségképeni következménye a láthatatlannak, mint alapnak, teste annak, mint léleknek, de más felől valódiságának feltétele is; úgy, hogy miként a csiráról csak a belőle kikelt növény tanuskodik, sőt az csak épen azért s annyiban csira, merthogy, s mennyiben ez belőle kikel, s miként a lélek csak a testben élő, s ez által munkál: aként a láthatlan egyház létezéséről s életelevenségéről is csak a látható tanúskodik, azt csak emez valósíthatván meg.

A való egyház hát nem a belső, a láthatlan, de nem is a külső, a látható, hanem csak e kettő együtt, amaz, mint csupán lélek, testetlen árny, emez, mint lelketlen, veszendő test lehetvén csak. Azért szükség, hogy e kettő

egymást fedezze, amaz elevenítvén ezt, emez külvalóságra hozván amazt.

A mondottakból következik, hogy a való egyház véggyökere a hit, melynek igazsága ugyanazért rá nézve is határozó. Ezért van, hogy az egyháznak legfőbb, leglényesebb cselekménye, a hitet kifejező tannak megállapítása, kimondása, és tisztán megőrzése, s ezzel ön alapjának a külvalóság világában is letevése, s biztosítása. De más részről, ugyancsak a mondottakból következik, hogy a külső egyház hitvallásának a hitet igazán tolmácsolónak, szervezetének a hitből mint csirából fejlettnek, s ugyanazért az ezt tolmácsoló hitvallás szellemével egyezőnek kell lenni; csak így lehetővé ez annak megvalósulása, s megvalósítója.

Így értvén az egyház fogalmát, minden tiszteletünk mellett sem lehetünk, egy véleményen Fáy Andrással, ki nagy tudományossággal irt Óramutatójában, a confessiókra, mint symbolicus tekintélyűekre vonatkozva, többek közt így szól „A prot. egyház nem azért állott társaságba, hogy annak tagjai egymást tanokra szorítsák, hanem, hogy köz garancia alatt egymást szabad vallás-gyakorlat iránt biztosítsák.“ Tehát csupán negatív czélből, úgy hogy a szabad vallás-gyakorlat veszélyeztetlenségének esetére az egész prot. egyház társulata czéltalan fogna lenni?! Megvagyok győződve, ez több, mint mennyit maga Fáy is mondani akart, hisz ily formán az egyház, a hitben egyesültek társulata helyett, az abban különbözők egyesülete lenne, a czélből alakulva, hogy e különbözőhetés kölcsönösen biztosítsák. Így Fáy nem gondolkozhatott, noha ugyan ő tovább így folytatja: „A symbolok keresztyén türelmetlenségnek anyagai, mi a protestantismus lelkével ellenkezik . . . És nem kell felednünk, miként a reformatusoknak soha sem voltak köz synodus által elfogadott symbolicus könyveik, mi már magában is az egyház függetlenségére mutat; a formula Concordiae után, mely első emlékezik symbolokról, egyes tartományok zsinatjai köték meg azzal magukat. S e megkötést nem egyéb mint

emberi gyarlóság szülé. Az ember félteni szokta azt, mit már kivivott, s ezért, hogy azt biztosíthassa, gyakran kész lemondani arról, mit még szerezhethetne. Ez az oka, hogy újítások és eretnokségek ellen symbolokkal kivánták őseink körülsánczolni magukat. De mily csalódás ez! Nem voltak-e eleitől fogva, kik Isten létele, biblia kétlensége, és Krisztus csodái ellen keltek ki, s volt-e sikerök e kikeléseknek? Ellenben kiszámíthatlanok a symbolokkali körülsánczolások kárai, mert dogmákkali csatázásokra nyujtván alkalmakat, e csatázások nagy részét megronták a reformatio idvének, és sok évtizeddel veték haladásában hátra az emberiséget. "Ki nem látja, hogy e magyarázat tevés? A symbolok eredete nem ott keresendő, hanem azon körülményben, hogy a vallásos meggyőződés, minél erőteljesebb és tisztultabb volt, annál inkább indítva érzé magát a megfelelő kinyilatkozásra. Ezért ha nem lehetne is tagadni, hogy a symbolok keresztyén türelmetlenségnek anyagjai, s hogy dogmákkali csatázásokra nyujtván alkalmakat, sok évtizeddel veték hátrább haladásában az emberiséget: még sem kellene sietnünk kárhoyztató ítéletünkkel. Hiszen ama türelmetlenség csak addig függ egybe a symbolokkal, meddig arra szolgál, hogy általa az egyháznak önmagábóli kivetkeztetése meggátoltassék. Meggyőződése kinek kinek szabad marad, csakhogy, ki ezzel a confessiok szellemétől eltávozott, természetesen azon egyházi társulattól is elvált, melynek meggyőződése épen ama confessiokban nyilatkozott ki. Ezt a dolog természete hozván magával, ellene nincs orvosság, előle nincs menedék. — Más oldalról, ha a dogmákkali csatázások késleltették a haladást, egyuttal fejleszték az észet, s így mélyebbre vájták a haladás medrét, s egyszersmind biztosíták, hogy annak iránya végre is egyenesen előre vivő legyen. S ez nem kicsiség. Nem kell messze mennünk példákért, hogy meggyőződjünk, mikint a haladás nem mindig előre vivő. Tudjuk, hogy legsebesebb a mozgás lefelé. A világ-szellemnek nincs oka sietni, annak ideje nincs rövidre szab-

va. — A tétel azonban, melynek kivívása végett Fáy a főnebbieket írta, kétség kívül helyes. Igaz, hogy a symboloknak nem szabad kétségtelen tekintélyekül tartatni, s a bibliával egy azon színvonalra emeltetni; haugyan ez által a haladás és tökéletesülés valóban mint egy lélekölőleg berekesztetnék. De a kételyek nyilvánításának tere nem az egyház szó- és tanszékei. Ezért részemről teljesen helyeslem, hogy az egyház hivatalnokai, ott hol ennek nevében és megbizásából szólnak, más tant ne hirdethessenek, mint melyet ez, az irással egyezőnek tud, s hitvallásában kifejezett.

Az egyház példájában főnebb fölmutatott, külsőbeni és pedig mert belőle folyt, azért neki teljesen meg is felelő külsőbeni megvalósulása a belsőnek egyetemes világtörvény, egyiránt uralkodó a szellem és a természet országában. Avagy nem látjuk-e, hogy a természetnek még élettelen születményeiben is, a benső természet megfelelő külsőben, a jegőcz-alakban nyilvánul, s hogy az életerő, ép úgy saját mivolta által feltételezett és igényelt testben valósul meg? tehát nem bár minőben.

Miután a keresztyén egyház hitének tartalma Krisztus és annak tudománya: nyilván van, hogy az egyház fogalmát illető fejtegetéseinkkel csak azt mondtuk, mit Pál apostol tanított, mikor az anyaszentegyházat Krisztus testének nevezte. Tanunkal a nagy apostoltól el nem távozván, méltán várhatjuk, hogy az igaz keresztyénség szellemétől anynyira áthatott reformátorok s prot. vallástételek tanaival sem ellenkezünk. És valóban, Luther nyilván mondja, hogy „Az egyházat Pál és a Krisztus csak a hithez, és isten igéjéhez kötötte“, és másult, hogy „Az egyházat, mely természettel levén, alapos, lényeges, és igaz, nevezzük szellemi, belső keresztyénségnek. A másikat, mely csinált, és külső, mondjuk testi, külső keresztyénségnek, nem mintha elakarnók őket egymástól szakítani, hanem együttösen, olykép, mint ha egy emberről beszélve, őt lelki oldaláról szellemi, testiről pedig testi embernek nevezem, vagy miként az apostol

szok lelki és testi emberről szólani.“ Hasonlóan mondja Melanchton „A hol az isten igéje van, ott van az egyház is.“ Velök lényegben egyez Cálvin is, tanítván, hogy „Az egyház minden szenteknek azon társulata, mely az egész földkerekségén, s minden időszakban szét terjedt, de a Krisztus egy tudománya, s egy szellem által levén egybegyűjtve, a hit egységét; s az atyafiui egyetértést fentartja.“ A reformátorokkal természetesen egyezően nyilatkoznak, az azoknak vezér-befolyásuk alatt készült hitvallások is. Így az utóbbi helvét hitvallás mondja: „Az egyház Krisztus testének mondatik, mivel a hivek élő tagjai Krisztusnak.“ Visszont az ágostai hitvallás apologiajában írva áll: „Az egyház nemcsak kül dolgok és szertartások társulata, mint más polgári társulatok, hanem főként a hitnek, s szent léleknek társulata a szívben, a mely társulatnak azonban megvagyának a maga külső jégyei, hogy felismertethessék, t. i. az evangyeliom tiszta tudománya, s a sacramentomoknak Krisztus tudományával egyező kiszolgáltatása.“

A láthatlan s a látható egyház e kölcsönös viszonya, melynél fogva amaz ennek lényege és elevenítő lelke, emez meg annak jelensége, s megvalósító teste, tette lehetővé, hogy míg a protestantismus a lélekre, az alapra helyezvén súlyt tanítja, hogy a hol az igaz hit, az igaz tan, ott az igaz egyház: addig a r. catholicismus ezzel egyenes ellentétben azt hirdetheti, hogy a hol az igaz egyház, ott az igaz tan. E tanoknak mindegyike helyes, a mennyiben az igaz hit és tan — hanemha külről akadályoztatik — okvetlenül igaz egyházat is szül, s a mennyiben az igaz egyház, mihelyt valóban ilyen, nem lehet az igaz tan nélküli, miután e nélkül levén alapjában hibás, tehát nem igaz az. Mindez azonban nem gátolja, hogy az esetlegeknek kitett véges világban, így külön állva, hamisakul is tűnhessenek föl e tanok; egyiránt lehető, sőt megtörtént levén, hogy a hit és tan igazsága mellett is igaztalanná, tehát annak meg nem felelővé legyen, vagy tetessék az egyház külső szer-

vezete, s megfordítva, hogy a kellőleg szervezett egyházból, melynek még hitvallása is igaz, kihajjon a lélek, az éltető hit. Ám ezek nem kellő állapotok, olyanok, melyek az egy oldalról már megtört egyháznak telyes romlására vezetnek, hanemha ideje korán véget érnek. Az egyháznak hit által nem elevenített teste ép oly veszendő, mint hatálytalan a kellő szervezettel nem bíró, s ilyenben nem munkás hit.

A hit levén hát az egyház csirája, a hit, melyet, kövételtségénél fogva az ember nem ad magának: önként foly, hogy ez utóbbi úgy létrejöttében, mint fenállásában fölötte van az emberi önkénynek. Létre jön az, azon törekvésnél fogva, mely szerint a hit mint benső, a külsőben munkálni, abban megvalósulni akar, fenáll pedig szükségképeniségének alapján. Azért, a mint a Sz. lélek kiöntetésével az igaz hit feltámadott: azzal megszületett a láthatlan igaz egyház, melynek csak természetéhez hű kiképződés a külsőben, volt további feladata. E feladat megoldójául is maga, az emberi hitben és által munkás Sz. lélek tekintendő, kinek hódolva munkálnak azért az általa betöltöttek a külső egyháznak is épületén. Azért, ha elismerjük, hogy a hívők egyetemében munkás Sz. lélek az, ki a belső egyházat megalkotja és egybetartja: ép úgy el kell ismernünk azt is, hogy a hitvallás, s a külső egyház intézményei is — mennyiben az igaz hittel egyezők — ugyanannak művei, s annál fogva az emberi akaratnak nem alatta, hanem fölötte állanak. A hit általi eltöltetés tehát az, mi bennünket az egyháznak mint belsőnek, a hitvallásban megnyugvás, s annak szervezetébe beilleszkedés pedig, mi annak mint külsőnek tagjaivá tesz, azon egyháznak, mi bennünk ugyan, de nem általunk áll fen.

A mondottakból nyilván van, mily roppant fontosság tulajdonítandó, az egyház — több oldalról adiaphoronnak mondott — alkotmányának, szervezetének, s így az ezt képző intézményeknek. Hiszen ép lélek csak ép testben gondolható.

Tudom, hogy az egyház szervezetének ily nagy fontosságot tulajdonítva, felköltöm azon ellenvetést, mely szerint történetileg bizonyos, hogy épen a protestans egyház, még egyes felekezeteiben is, a legkülönbözőbb szervezetben állott, és áll fen. E tényt elfogadva, kísértünk meg kulcsának megkeresését. Kétségtelen, hogy azon emberi test, melyben egyedül képes megvalósulni az emberi szellem, csak egy alkotásban lehet a benne élő szellemnek teljesen megfelelő, és mégis különböző az, az egyes fajok szerint. Így az egyház eszméjének is csak egy szervezet lehet kiváltképen megfelelő, a nélkül, hogy azért lehetlenné válnék a külső egyház alkotmányának, bizonyos határokon belől maradó, változatossága. És pedig annyival inkább, mivel a belső egyház, melynek egybefűzője a hit, első fokon a hitvallásban lesz külsővé, s csak másodikon az egyház szervezetében, intézményeiben. Ez oka, hogy legalább egy felekezeten belől, csak egy hitvallás gondolható, s mégis több féle egyházszervezet. Ide járul, hogy — mint főnebb láttuk — az egyház nemcsak *hitbeni*, hanem *hitérti* egyesület is egyszersmind, tehát a hitnek szolgálatára hivatott, szolgálatra, melyet nem mindig és mindentűt egy és ugyanazon szervezetben végezhet legsikeresebben. Kiténik ez, ha meggondoljuk, hogy a külső egyház a külvilágban, közelebb az államban él és munkál, s hogy azért állammali viszonyának öszhangzatosága a leglényegesebb feltételek közé tartozik, melyek alatt czélját, a hitnek életelevenségben tartását elérheti. Ám, hogy e viszony öszhangzatos legyen, a végett, idő s hely szerint, szükséges lehet az egyház szervezetének az államok különbségéhez képesti módosulása. A gyakorlatiasság szempontja által indokolt alkalmazkodás ime szükségére támaszkodva tartja épen, kivált az ágostai egyház, különféle kép szervezhetőnek az egyházat, alakíthatónak annak alkotmányát, a nélkül mégis, hogy tagadná, miként vagynak szegletkövek, melyeknek hiányozniok nem szabad. De a mily jogosított ez épen kiemelt oldal; ép oly nyomós azon másik,

kivált a reformált felekezetek által szem előtt tartott tekintet is, melynél fogva a külső egyháznak, mely — a belsőn alapulván ép úgy mint ez — *hitbeni* egyesület is, csak egy határozott szervezet a lehető legmegfelelőbb, melytől minden ellérés, ugyanazért szentségtelen kénytelenség, melynek csak kárával hódolhat az egyház.

Fejtegetéseink rövid summája hát az, hogy *a való egyház gyökere a szenteknek hitbeni egyessége, a belső, a láthatlan egyház; továbbá, hogy e belső egyháznak — megvalósulása végett — külsővé is kell lenni, s végre, hogy a külső, melyet ölt, a test, melybe átfoly, megfelelni tartozik azon csirának, melyből kifejlik; úgy, hogy természetes alakulásától minden eltérítetését meg kell szüntetnie az egyháznak, mint melyben ez esetre lélek és test nem összhangzók.*

Egyházi hatalom, és szervezet.

Az egyház fogalmát egyszer megismerve, annak feladatát, célját is megállapítani nem nehéz; haugyan e cél, mint mindenütt, úgy az egyháznál is, csak ön fogalmának valószínűsítése lehet. Ha hát, mint mondtuk, az egyház hitbeni és hitérti egyesület: úgy nyilván van, hogy feladata épen a hitnek megfelelő kifejezésre hozása; aztán az ebben elsajátított, s viszont ezt kifejező igaz tudománynak hirdetése, tisztán fentartása, a kegyelem eszközeinek kiszolgáltatása, és végre a hívek összes cselekvékenységének az egyház szellemébeni vezetése, mihez még az egyház külső fenállhatásának eszközeiről, az anyagiakról, tehát az egyház vagyonáróli gondoskodás adandó.

Tehetni mindazt, mi e cél elérésére, e feladat megoldására szükséges, ebben áll az egyházi hatalom, s e ha-

talom gyakorlásában az egyház élete. A mondottakkal lényegben egyezően tanítottak az 1610-ki váradi zsinatra egybegyült atyák, így szólva: „Potestas ecclesiastica est ius, seu autoritas docendi Evangelium, remittendi et retinendi peccata, administrandi sacramenta, recipiendi et absolvendi poenitentes, ordinem constituendi, corripiendi, et etiam excommunicandi delinquentes.“ Az egyházi hatalom gyakorlatában állván az egyház élete: annak egyedüli természetes birtokosa csak az egyház lehet. Ennél fogva, nem az kereshető, kit illessen; hanem csak, hogy mi módon gyakoroltassék az. S azon körülmény, hogy az egyházi hatalomnak, kit illetése kérdésbe vétethetett, egyike a példának, melyek bizonyítják, miként a tetteges állapotok visszássága, az elméletnek is megvesztegetésére vezet.

Mivel minden élő, s így az egyház is csak mint szerves lény, nem pedig mint idomtalan tömeg cselekszik: nyilván van, hogy feladatának megoldására is csak mint ilyen munkálhat az. Azért az egyház hatalma gyakorolhatóságának előfeltételeül, s így magának azon hatalomnak első izéül is tekintendő a jog, hogy magát szervezve megalkéthassa. Hiszen nem csak az egyháznak, hanem minden élőnek az önképzés, öntagozás teszi alap, s azért első életfolyamatát. Szint ily általánosan igaz, hogy a szervezetnek, s az ezt alkotó szerveknek minősége, a minden-egy élő lény elé tűzött cél által határoztatik meg. Így az egyháznál is, melynek azért szerveket kell létesítnie, a fogalma által feltételezett minden munkásságra, mely szerveknek, hogy az általok teljesítendő munka-ágak különfélesége szerint különbözőknek kell lenniök, önként következik.

A dolog természete mondja, hogy a tudomány kijelentésén alapult egyháznak csak egész teljességét illetheti a jog, kifejezni hitét, melylyel a tudományt felölelte. Mivel azonban más a hit, s az annak kifejezésébenei megnyugvás, és ismét más az észnek azon ereje s képessége, mely e kifejezést megfelelően, s épen azért megnyughatóan eszkö-

zolni bírja: következik, hogy e kifejezés előkészítésére az egyháznak főleg azon tagjai hivatvák, kik az igaz tudományt nem csak hitben s hit által sajátítva, hanem ész által is felfogva bírják. Ezért szükség, hogy legyenek az egyházban istennek lelke által betöltött s megvilágosított férfiak, kik az egyház öntudatának s önérzetének kiváló alanyai lévén, az egyház életével részben világ állásukat is összekössék.

Ugyanezt mondja az egyház története is, mely az egyház kiindulási pontjául mindig az igének hirdetőjét mutatja föl, tehát a keresztyén egyházban Krisztust, az isten-embert, s mely tanítja, miként a keresztyén egyház bensőleg épen Krisztus tudományának hitben és hit által lett elsajátítása folytán született meg, míg külsőleg csak ama hitnek kifejezése által hozatott az létre. „Te Krisztus vagy, az élő istennek fia“ ime az apostolok gyülekezetének hitvallása, s egyszersmind sarkköve.

Az apostolok voltak aztán, kik Krisztus útjain haladva gondoskodtak, hogy a mester tudományának alapján általok alakított gyülekezetekben legyenek az ígét hirdető, s általában az istentiszteletet vezető s arra feltügylő, a tan tisztaságára vigyázó, az egyházi fegyelmet fentartó, s végre az egyházi közügyek vezetésével foglalkozó előljárók, presbyterek; létesítvén így a vezetők és vezetettek különbségét.

E presbyterek mellé adattak a diakonok, mint oly organumok, melyek a hit, s az üdvtana általi emeltségükben jóságos cselekedetekre hajlott hiveknek szolgáltak mintegy közegül.

Mind e gyülekezeti organumokon fölül álltak az apostolok, eszközölvén, — segédjeikkel együtt — hogy a hitben s hit által egyesült gyülekezetek, külsőleg is egybe függvén, egyházzá olvadjanak össze.

Ilyen, a dolog természetével teljesen egyező volt a keresztyén egyház első szervezete.

Azonban szintén a dolog természete hozta magával, hogy az oly különböző hivatásu presbyterek testületéből csak hamar, még az apostoloknak életében kezdtek kiválni azok, kiknek különös feladatuk a tan hirdetésében, s általában az isteni tiszteletnek vezetésében állott; mindinkább szokásba jöven kizárolag ezekre ruházni az episcopos nevet, mely előbb az előljárókra általában ruháztatván, a presbyterrel egy értelmű volt, de mely lehetőség nem zárja ki azon lehetőséget, mely szerint e nevezetek mindegyike más más vonatkozásban alkalmaztatott.

Az apostolok elhaltával megszűnt az egyes gyülekezeteknek általuk létesített s fentartott egybefüggése. Mivel pedig ez egybefüggésnek, mint belső egységen alapultnak, a külsőben sem lehetett hiányoznia: lőn mindinkább szokássá, a presbyter-episcopok egy némelyikét az egymás közelébeni gyülekezetek egybefüggésének fentartásával megbizni, mi által ezek tekintélyének nevezetesen öregbedni kellett. Az így kiemelt presbyter-episcopok által köztanácskozásra lett egybehívások folytán jöttek létre a zsinatok, melyeknek eredetileg, és pedig mind addig, míg a papi rend közvetítői jellemének hite az egyházban ki nem fejlett, a presbyterek is tagjai voltak. Nemcsak, de arra is nagy súly lőn fektetve, hogy a zsinat-végzésekeni megnyugvását a gyülekezeti egész nép is kijelentse. Kétségbe vonhatlanul bizonyítják mind ezt az elvirai, s az arlesi első zsinatok, amaz 305, emez 314-ből. — Ily zsinatokban született meg a metropoliták méltósága, mely ismét csupán következetes tovább fejlődés útján, a patriarchákét hozta létre, a nélkül mégis, hogy a működés és hivatalkör különbözősége, a társak egyenjogúságát semmitette volna.

Nem csak, de sőt mivel a tan, melyet a tanítók hirdetni voltak hivatva, az egyház vallotta tan volt: nyilván van, hogy a tanítók és hallgatók közti különbség sem volt az egyháztagok egyenlőségének ártalmára, csak úgy nem, miként mi elsőbbsége sincs a tápláló gyomornak, az általa

táplált tagok felett. Ezért, mint eredetileg a hallgatók minősíték — a presbyterium által — a tanítókat, az episcoposokat: úgy szintén ők jogosítva voltak, s protestans felfogás szerint egyre jogosítvák az a fölötti örökösre, ha nem távozik-e el a hallgatóknak nem egyike vagy másika, hanem egésze által hirdetett tan, az egyház által vallottól. De más részről semmi kétség, hogy az egyháztagok egyenjogúsága nem ellenkezik azzal, hogy a tanítókat még azon működések közben is kiváló, sajtóságos állás illesse, melyeket az egyház egész teljességében végez. Oka ennek azon kiváló, s csak nekik saját amaz önátadás, melynél fogva ők az egyház életével világ-állásukat is összeköték, s főleg annak élnek. Innen van, hogy a biblia alig emlékszik, ha csak egyetlen cselekményről is, melyet nem az apostolok indításából hajtottak volna végre a gyülekezetek.

A dolog természetével s az ős keresztyén egyházzal egy úton indultak a reformatorok is, kik épen mivel az egyház-szervezetnek a tannali egybefüggését belátták, szükségkép nagy figyelemmel voltak az ős keresztyén egyház alkotmányára, mint olyanéra, melyben a tan még eredeti tisztaságában volt jelen.

Az általános papságnak általok annyi eréllyel hirdetett tana elég nyomatékosan kiemeli az egyháztagok egyenjogósítottóságát; míg más részről ez egyenjogósítottóság dacára is, főleg maguk e reformatorok, tehát általok a tanítók készíték elő a protestans felekezeteknek hitvallását; úgy azonban, hogy az csak az illető egyház közönségének bele nyugvása által lett annak sajátjává. Innen van, hogy ezen egyház bármely hitágazatának újbóli megállapításába, vagy megváltoztatásába az egész egyháznak bele kell folyhatni, s más részről, hogy e bele folyás mégis nem lehet egyforma, intéző és vezérlő tartozván az lenni az előjárók, s különösen a tanítók részéről, egészen úgy, mint ezt az apostolok korából láttuk.

Az egyszer megállapított tannak hirdetése s tisztán

fenntartása, a kegyelem eszközeinek kiszolgáltatása, valamint az egész isteni-tiszteletnek vezetése még sokkal inkább az előljáróknak, különösen pedig a tanítóknak joguk és kötelességük, de azért nem kizárólag, nem mint az egyháztól elkülönülteknek, akár tekintsük a dolog természetét, akár a Krisztus parancsát, akár végre a reformatorok véleményét.

A dolog természete kívánja, hogy az igének nyilvános hirdetése nem mindenkire, hanem csak azokra bizassék, kiknek avatottságáról meggyőződést szerzett magának az egyház; kik életüket az egyház szolgálatára szentelték, s kik mind ennél fogva tanítókul tünnek fel, az egyház egyéb tagjainak mint hallgatóknak ellenében.

Más oldalról Krisztus az apostoloknak s általok a tanítással megbizottaknak parancsolta „Legeltessétek az én juhaimat“ s végre

A reformatorok azok épen, kik az általános papság tanának ellenére is kiváló sulyt fektettek arra, hogy isten igéjének hirdetése, s főleg a sacramentumok kiszolgáltatása csak azok által eszközöltessék, kik erre egyenesen hivatvák. Ide vonatkozólag az augsburgi hitvallás határozottan mondja, miként isten a püspökökre, tehát a tanítókra ruházta a tan tisztán fenntartásának jogát, kiknek azért e tárgyban a gyülekezetek engedelmeskedni kötelesek, ugyanazoknak tulajdonítván az isteni tisztelet körüli szertartásoknak megállapíthatását is. Mindezt azonban csak az igaz hit általi eltöltöttségük feltétele alatt, s elővélelmében. Kitűnik ez onnan, hogy ellenkező esetre, tehát ha az igaz hit a tanítókból általában kihalna, a smalkaldi czikkeek egyenesen a belső egyházra, tehát azokra, kik igaz hitben egyesülvék ruházzák, magát az ige nyilvános hirdetésére felhatalmazásnak jogát is; megmentvén így a gyülekezet teljességének ön-joguságát. Tulajdonkép még tovább megy ez irányban Luther, midőn azt mondja „Minthogy eléggé meg van mutatva, hogy mindenkinek joga van az igében szolgálni, sőt hogy min-

denkinek parancsolva van, hogy az igében szolgáljon, ha látja, hogy vagy nincs más jelen, vagy a kik vagynak, nem helyesen tanítanak: miért ne lenne egy egész gyülekezetnek, még inkább meg azon joga és kötelessége, hogy e hivatalt közválasztás által egyre, vagy többekre bizhassa“? Hasonlóan a helvét hitvallás is nyíltan mondja, hogy „Az egyházi szolgálókat nem kell pusztán csak mint egyszerű szolgálókat tekinteni, hanem mint istennek szolgálóit, mint a kik által t. i. az emberek üdvösségét munkálja.“... De, kiemelve így az egyházi szolgáló állásának fontosságát, csak hamar siet az ellenkező oldalt is érvényesíteni, mondván „Viszont azonban ovakodni kell attól is, hogy az egyházi szolgálóknak és szolgálóknak felettébb sokat ne tulajdonítsunk, megemlékeztél itt az urnak szavairól is, ki így szól az evangéliomban: senki sem jó én hozzám, hanem ha az atya hívandja azt.“

Végre a hívek összes cselekvékenységének az egyház szellemében vezetése is az egyetemes egyháznak joga és tiszte ugyan: de mely jogát és tisztét szintén csak organumai segítségével gyakorolja az. Hogy ez organumok közül az igének hirdetői, mint a lelkiekbeni gondviseléssel megbízottak nem hiányozhatnak, önként érthető; de szint oly érthető az is, hogy e téren nekik magukban állniok nem szabad. Hiszen a gyülekezet egészének szelleme már magában roppant befolyást gyakorol minden egyesre. Ide járul, miként az egyháznak e téreni tevékenysége védekező is, oda irányulva, hogy az megmentessék azon lehetőségtől, mely szerint tőle bensőleg elszakadt, de külsőleg vele mégis egybefüggő tagok által önmagából kivetköztessék. Erre való a kulcsoknak joga, mely mint az egyház védfegyvere, csak azt, s így a tanítókat és hallgatókat együtt illetheti.

Hogy e fejtegetésünkkel sem távozánk el Krisztustól, nyilván lesz, ha meggondoljuk, miként Krisztus mondá „Hogyha kettőnek, vagy háromnak szavát nem fogadja, mond meg az egyháznak, vagy gyülekezetnek“, és hogy ő

Péternek mint a hitben erősnek adta a kulcsok hatalmát, melyet azért ok azonságnál fogva a több tanítványoknak, sőt minden hívőknek is adottul kell tekintenünk.

Különösen figyelmet érdemel, mit Calvin ide vonatkozóva második kiadásu Institutioiban következőleg ír: „Miként semmi város vagy falu előjárók és rendtartás nélkül fen nem állhat: úgy az isten egyházának is szüksége van saját egyházi rendtartásra, mely azonban a polgáritól teljesen különbözik, és azt nem csak hogy nem gátolja s veszélyezteti, hanem sokkal inkább segíti és előmozdítja. Ezen törvényhatósági hatalom tehát véglegesen semmi egyéb nem lesz, mint a vallási társaság fenállásához alkalmazott rend. E czélra eleitől fogva állítottak az egyházban törvényszékek, melyek az erkölcsi fegyelmet kezeljék, megfeddjék a bűnöket, s a kulcsok hatalmának gyakorlatával előljaranak. Ezen rendtartásra czéloz Pál a korinthusiakhoz küldött levelében, midőn kormányzásról, igazgatásról szól. Ugyancsak a rómaiakhoz, midőn azt mondja: „A ki előjáró szorgalmatossággal járjon.“ Mert nem a polgári tisztviselőkhöz szól, (a kik akkor keresztyének nem valának) hanem azokhoz, kik az egyház vallási ügyeinek kormányában a lelkipásztorok mellett állottak. Timotheushoz írott levelében is kétféle vénekről szól, t. i. olyanokról, kik az ige hirdetésével foglalkoznak, s olyanokról, kik noha azzal nem foglalkoznak, de jól foglalnak. Ez utóbbiakon kétség kívül azokat érti, kik az erkölcsök fölötti felügyelést, s a kulcsok egész hatalmát gyakorolják.“ Nem kevésbé figyelmet érdemlően ugyan ő alább így szól: „A gyülekezetből kiállításban az a törvényes eljárás, melyet Pál kimutat, hogy t. i. a vének ezt nem maguk, s külön végzik, hanem a gyülekezet tudtával s helybenhagyásával, oly módon azonban, hogy ne a köz-nép sokasága vezesse az ügyet, hanem ellenörködjk tanu-és vigyázóként, hogy a kevesek indulatból semmit ne tegyenek.“ Nemcsak a presbyterek, de az összes gyülekezet jogának illetén elismerése különösen fontos Calvinnál, mint

ki a reformátorok közt alkalmasint legtöbb súlyt fektetett az egyházi fegyelemre, s annak kellő gyakorlatára.

Az eddigiekben kifejtettük, hogy — tekintve Krisztus és az apostolok tanát, az őskeresztény egyház gyakorlatát, a reformátorok, és prot. vallástételek nyilatkozatait — az egyháznak bármely céljára törekedve is, önmagának kell, és pedig saját és illető organumai által gyakorolni hatalmát; úgy azonban, hogy a gyakorlatot organumaira bízva, magától a hatalmat el ne idegenítse, vagy más szóval, ne engedje, hogy organumai magukat függetlenül, tőle mintegy elszakadjanak, sőt azokat, mint sajátjait, egyre magához kötve, függésben tartsa.

Egyház-szervezeti, és kormányzati rendszerek.

Calvinnak épen előadott, egyedül igaz tana, mely szerint a polgári társaságtól teljesen különböző egyháznak azétól hasonlóan teljesen különböző rendtartásra is van szüksége, sajátlag az előzőtt időkből szállott át, s mégis, vagy tán ép azért, nem lett az a protestantismus világában azonnal általában uralkodóvá. Innét a prot. egyházban idők folytán, elméletben mint gyakorlatban kifejlett ama rendszerek, melyek vele részben oly igen ellenkeznek. Ám e rendszereket egészen helyi és idői körülmények magyarázzák, azért szükség azokra fordítani figyelmünket.

a) **Püspöki rendszer.**

Calvinnak, az egyház különletére s önállóságára vonatkozó, sajátlag már az előidőkből átszállott tanáról azt mondván, hogy az a protestantismus világában nem lett azonnal általában uralkodóvá, arra gondoltam, hogy mind maga Calvin, mind pedig a reformationak másik nagy herosa Luther, egyideig eltérő nézetnek hódoltak. Calvinra később térve vissza, szóljunk most Lutherről. Tudjuk, hogy a hirodalmi gyűlés, történetivé vált wormsí végzése által, már 1521-ki majus 26-án elítélé Luthert és követőit, őket mindenki által elejthetőknek s elejtendőknek, javaikat pedig szabad zsákmánynak nyilvánítván. Mi e végzést, ha nem is teljesen hatálytalanná, de legalább kevésbé végzetessé tette,

az, a másfelől elfoglalt központi, vagyis császári hatalomnak tehetlensége, s a hatalom valódi birtokosai, a birodalmi rendek egy részének, az új tan és emberei iránti jóakaró hajlandósága volt, mely nyújtott a kárhozott Luthernek is Wartburgban biztos menhelyet. Kérem, mikint juthatott volna a dolgok ily állásában Luthernek eszébe, az egyházi hatalomnak a világitóli elválasztása, s ezzel ez utóbbinak az egyház körébeni paralizálása? Bizonyára semmikép sem. Sőt inkább csak igen is természetes, s a világi hatalmat annyira háttérbe tolt catholicismussali ellentétből is nagyon magyarázható, ha ő, semmisnek tekintvén a világi és egyházi elem között föllállított különbséget: ép úgy Istenre vitte vissza a világi mint az egyházi hatalmat; követelvén így a keresztyén életnek összes nyilatkozataibani egységét, tehát azt is, hogy a világi hatalom birtokosai az evangyeliom buzgó szolgálóiul bizonyítsák magukat, mit hogy tehessenek, tért kelle nekik nyitni az egyházban. Ezen a németországi reformatorok nagy többségének saját álláspontnak felelt meg azon egyházi szervezet, melyet 1521-ben, tehát Luther Wartburgban tartózkodása alatt Carlstadt Wittenbergben létesített, s mely az egyházi és polgári társaságnak egy keresztyén életközösséggé olvasztására irányult. Szintén ez álláspontnak felelt meg az is, mi egy évvel utóbb Leisnigben megkísérletett. E kis város gyülekezetének tagjai, férfiak és nők egyiránt, oly czélból egyesültek, hogy valóban keresztyén életet és fegyelmet létesítsenek, fentartandót a felsőbbség segélyével. A lelkészi hivatal, s a keresztyén iskola fentarthatása, úgy szinte a nyomorékok és elaggottak irányábani keresztyéni szeretet gyakorolhatása tekintetéből egy közös pénztárt terveztek, a gyülekezet legjeleshjeiből választandó tiz gyám, vagy előljáró által kezelendő. Végre megállapították, hogy az egész gyülekezet évenként háromszor egybeseregessen, a bevételek és kiadások, s egyéb tárgyak felett tanácskozandó. Ime a kísérlet, az egyetemes papságróli tannak megtestesítésére, a kísérlet, melyet ép azért

Luther közönségesen követendő példánynak nevezett, ajánlván megerősítését a fejedelemnek, mi azonban, az idők csak hamar kedvezőtlenekké válván, nem következett be. Nem így Magdeburgban, hol mindjárt a következett 1524-ben valami hasonló lön nem csak megkísértve, hanem életbe is léptetve. E város tanácsánál önként szorgalmazák a kebelében alakult prot. gyülekezetek, hogy gyülekezeti tanácsaikba néhány városi tanácsnok is küldessék ki, kik azokat munkáikban gyámolítnák. Kérelmök teljesítve is lön. A közös pénztárt is újra feltaláljuk náluk. —

Azonban, az egyházi és világi hatalom e békéje, s mintegy testvéries összeolvadása igen rövid életű volt, s a rideg valóság Luthert is csak hamar meggyőzte arról, hogy az egyháznak élet és munka-köre az államétóli különválasztás által biztosítandó. Azért, látva hogy az új szövetség, melyet fordítása által ő a népnek is feltárt vala Bajorországban, Meissenben és a Markban a világi hatóságok által eltiltatott: nem késkedett kimondani, hogy „A világi kormány teljesen különbözik az egyháztól, amannak törvényei csak a testre, a birtokra s egyéb földi külsőségekre terjedvén ki. Mert a lélek felett, senkit sem engedhet, s nem is enged isten uralkodni, önmagán kívül. Azért, ha a világi hatalom vakmerősködik törvényt hozni a lélek felett, istennek kormányzásába nyúl be, s csak kísértetbe viszi, és megrontja a lelkeket. Azért a két kormányt öntudatosan el kell választani, meghagyván mindegyiket, azt mely kegyessé tesz, s azt, mely kül békét teremt, s meggátolja a gonosz cselekedeteket.“ Nyilván van, hogy így szólva már nem ellenkezik Calvinnal, s eljutott azon kellő középre, melyen egyelőre a mondottam erők túlhajtották.

Ám a sors úgy akará, hogy Luthernek legsarkalatosb tanai félreértetvén, neki — legalább a gyakorlatot tekintve — mintegy lehetlenné tétessék írt módon elért álláspontjának megtartása. Az egyetemes papság s isten előtti egyenlőség tanának félreértése létrehozta az anabaptisták felekezetét, kik

azon különös isteni kegyelem és megvilágosulás folytán, melynek állítólag részesivé lőnek, nemcsak a lelkészi hivatal tarták fölöslegesnek, hanem, mint az evangyeliom emancipált fiai, a polgári felsőbbiséget is.

Más oldalról bekövetkezett a paraszt háboru, mely csak igen is mutatá, miként hitben és szeretetben egyesült istenfélő keresztyének helyett, az egyházi javakra áhítózó, a zárdák pinczéiben lakmározó, s biráit felnyársaló vad tömeg foglalta követeléseik közé, a lelkész szabad választásának, Luther által már előbb védelmezett jogát is, — A szomorú valóság hatás nélkül nem maradhatott.

Az anabaptisták ellenében — ha lehet — még inkább kiemelendő volt a lelkészi hivatal jelentő és szükséges volta, ép úgy, mint a világi hatóságé is; míg a parasztok garázda követelése, a papválasztás jogáróli tannak, ugyancsak a világi hatalom javarai módosítását, s illetőleg megszorítását parancsolta. Ezért most kilett emelve, hogy a hatóság nyujtván az anyagiakat, tőle kérendők a lelkészek, s a gyülekezet önálló választásának csak azon esetben van helye, ha a felsőbbiség megtagadná a kérésnek keresztyén szellembeni teljesítését, mely esetben azonban, az általa nyujtott javadalmak mellőzésével sajátjokból kötelezvék tartani választottjukat a választók. Hogy Luthert csak a kellő elemek hiánya, s az ebből származott kénytelenség vitte a papság és világi hatalom előnyével ez ismétli módosításra, egyenes nyilatkozataiból is bizonyos, de bizonyos onnan is, hogy a világi hatalomnak az egyház körében tulajdonított állást csak szükségbőlinek, s azért feltételes, és ideigleni-nek tekintette, mondotta. „Ha volnának, kik komolyan kívánnának keresztyének lenni, a keresztyéni élet rendje és módja hamar el lenne intézhető. De jelenleg még nem vagyok képes s nem akarok ily életközösséget vagy gyülekezetet rendezni, mert nincsenek hozzá emberek s személyek; de nem is sokat látok, ki azt szorgalmazná.“ E nézet, melyet Luthernél képződésében felmutaték, nem volt csak az övé. Sőt inkább,

hason okok ugyanarra vezettek másokat is, Terjedtségének érezhetővé tételére legyen elég csak arra utalnom, miként egyenesen e nézet szól hozzánk azon birodalmi végzésben, mely az országfejedelmeknek reformatori jogot tulajdonított, de épen csak addig, míg egy szabad keresztyén zsinat véglegesen intézkedni fogna. És csak az arrólí meggyőződés, hogy a mondott utoni kielégítő végleges intézkedés nem várható, s hogy a reformatio által az egyházban okozott szakadás, az elvek ellentettsége folytán, ép oly orvosolhatlan, mint a mily valótlan a birodalom egysége: tette mindinkább megszokottá, állandóul és rendszerintüül tekinteni az előbb csak kivételésnek s ideiglenesnek tartott hatalmat, s ekkor is nem annyira Luthernél, mint egyebeknél. Brenz az, kinél legkorábban találjuk fel e nézetet, Brenz, kinek gondolkodás módjára bizonynyal nagy befolyással volt a paraszt lázadás, mely azon Hallt is tetemesen érintette, melynek egyház-szervezete az ő vezér-befolyása alatt készült. Ő, hivatkozva az ó szövetség parancsaira, a zsidó királyok példáira, nem csak jogosítottnak, de sőt kötelezettnek is mondja a keresztyén hatóságot mindannak megtételére, mit a keresztyén egyházra nézve üdvösnek, s elvetésére, mit ugyan arra nézve károsnak itél. Az alulról fenyegetett vesztély szemlélete mintegy vakká tevő őt, a fölülről bekövetkezőnek irányában. Nem maga volt ez esetben. A lüneburgi papságnak 1527-ben Ernő herceghez intézett előterjesztése hason szellemről tanuskodik. Ily gondolkozásmódot tanusítván a papság, nem csodálhatjuk, ha egyes fejedelmek kibocsátványáiban s cselekményeiben is hason irányt látunk, mint például Brandenburg-anspaeh mark-grófjának, Kazimirnak, a lagenzenniekhez már a paraszt háboru folyamában írt levelében, továbbá az általa 1526-ban tett egyházi reformok létesítési módjában, s végre a liegniczi herczegnek II. Fridriknek egy, ugyanazon évröli kiadványában. Mily erőre jutott az ez iránybani fejlődés, bizonyítja az, hogy befolyása alól a porosz herczegség sem birt menekülni, mely-

nek püspökei pedig a reformatiohoz csatlakoztak, s így sajátlag mi szükség sem kívánta, hogy a világi hatalom vegye kezébe az egyházi kormányt is. Nem kevésbé jellemző, hogy Luther már 1526-ban ellene nyilatkozott azon egyház-szervezet kihirdetésének és foganatosításának, melyet, a hesseni tartományi grófság egyháza részére, a homhergi zsinat tervezett, s mely teljesen azon szellemet lehellte, mely korábban az ő nyilatkozataiban is lengett. E zsinatra, melyet Filep gróf az 1526-ik speieri végzés folytán gyűjtött egybe, nemcsak a papság volt, a grófnak 1526-ik oct. 6-káról kelt kibocsátványa által meghíva, hanem a világi elem is, kívánatván, hogy ez is küldene arra követeket, úgy a nemeség, mint a városok részéről. A zsinatot Lambert vezette, kire előbb Sweiz hatott, s csak később Wittenberg. Innen szabadelmű iránya, az egyházalkotmányozás tárgyában. A vezér-befolyása alatt készült tervezet váza következő:

A hívek jogosítvák gyakorolni az egyházi fegyelmet, a kirekesztés segélyével; jogosítvák, a lelkészeket választani s elbocsátani, s a tudomány igazsága fölött itélni. E végre gyülekezetenként minden vásárnap összesereglenek, hogy lelkészeikkel tanácskozzanak, s intézkedjenek. Hogy azonban a jók a rosszaktól megválasztassanak, mindazok, kik bűnös életmódjuk, vagy hamis tudományuk által botrányt okoznak, felszólítandók, hogy tizenöt nap alatt térjenek meg, mire ha magukba nem szállnának, a gyülekezetből kizárandók.

A gyülekezet kormányzására, a tanításra, s a szegények segélyezésére szolgálnak a püspökök, (lelkészek) vének, és diakonok apostoli hivatalai, az utóbbi kettős jelentőségben, mint lelkészi segédhivatal, és mint ápoló. De mindaz praedicalhat, ki gyakorlott isten igéjében, mivel-hogy bensőleg hivatott isten által. —

Isten igéjének munkásai, mindnyájan ennek szolgálatában állók, azért ne legyenek ők urak, herczegek és uralkodók. A gyülekezet által gyűlésileg választatnak, s kezeknek

fejökre tételével avattatnak fel, az apostoli szokás szerint, a püspökök ugyan három tisztársuk, a diakonok pedig püspökjük, vagy két vén által.

A kormányt a zsinat képezi, állva a lelkészekből, s minden gyülekezet egy egy küldöttjéből. A zsinatot vezeti, s az időközi szorgos ügyeket intézi egy tizenhárom tagu választmány, melynek választásánál az országfő, a grófok és urak szavazatra jogosítottak. E választmány tanácskozásai titkosak, de az országfő és a grófok előtt nyitvák.

E mellett vagynak az egyház-vizsgálók, kiknek hivatásuk az egyházakat meglátogatni, s tapasztalataikról a zsinatot tudósítani, a választott lelkészeket megvizsgálni, a méltatlanokat visszavetni, a méltókat megerősíteni. Szorgos ügyek elintézése eseteiben csatlakoznak a választmányhoz.

E vizsgálókat a zsinat választja. Az első évre, s az evangyeliom inkább megerősüléseig mégis a fejedelem által nevezetnek ki, ugyanaz nevezvén ki, mondott ideig, a lelkészeket is.

Ez alkotmány-terv iránt, a tartomány-gróf által megkérdezettvén, Luther úgy nyilatkozott, hogy nem ily kész művel kell előlépni, melyet a tapasztalás majdan bizonyosan sok képen módosítani parancsolna, hanem azon lenni, hogy a legelső elemeknél kezdődő fokozatos fejlődés útján hozassék létre valami, a tervezetthez hasonló szervezet. Hihetően e tanács okozta, hogy ezen, a német földön páratlanul maradt alkotmányterv soha sem lépett életbe.

Minő intézkedést tartott Luther az idő szerint ajánlatosnak, mily befolyásra tartotta a paraszt lázadásból is ösmert népét képesítettnek, legjobban megmondja azon tanács, melyet fejedelmének még ugyanazon évben adott, felhíva annak tetteleges segélyét, s lélekismereti kötelességétől állítván fel az egyház-látogatás elrendezését, s az egyház-látogatók minősítését. Magánál a tanácsnál alig kevésbé tanuságos annak indokolása. „A parasztok — mondja többek közt — mit

sem akarnak fizetni, s annyira hálátlanok isten igéjéért, hogy ez kétségkívül nagy csapása istennek, s ha jó lélekkel tehetném, szeretnék oda munkálni, hogy ne legyenek papjaik, s minthogy így cselekesznek, éljenek mint a disznók. Nincs többé — megszűnván a pápai átok — semmi isteni félelem, sem fegyelem.“

Luther tanácsa meghallgattatott, s az egyház-látogatók elé mindjárt a következő 1527-ik évben írt utasítás által teljesülésbe ment. Ez utasításnak, s a következő évben megjelent, s lényegileg Melanchtontól származott, ugyancsak a visitatorok számára írt s az utasítást mintegy kiegészítő oktatásnak tartalma következő.

A visitatorok vizsgálják meg a papok képességét, tudományát és életmódját, a régi tévelygésben lélekláz nyugdíjaztassanak, a tisztátalan életűek letéssenek, s helyök mindegyik esetben alkalmas és tanult férfiakkal betöltendő. A fejedelem és övéi által elfogadott tannal ellenkezőknek találandók, legyenek bár papok vagy hallgatók, a fejedelemségből száműzendők, hanemha magukat megtérítettnek engedik. A tan tekintetében ily szigoruan követelt egyezet, a szertartásokat illetőleg is lehetően követelteték.

A jórend fentartása céljából elrendelteték, hogy a nagyobb városok lelkészei superintendensekké neveztessenek, köteleztetvén s feljogosítatván, felügyelni kertületeik lelkészeinek tudományára, hivataloskodására s életére.

A lelkész-választási jogot csak annyiban érinti az utasítás, mennyiben a patronatusi jogot nyíltan elismeri. De az oktatás e tekintetben tovább menve rendeli, hogy a hűbérurak által elválasztandó lelkészek, beállítatásuk előtt a superintendensek által képességük tekintetében megvizsgáltassanak, hogy kitűnjék, ha valyon kellőleg ellesz-e velök látva a nép.

Az egyházi fegyelemről is hallgat az utasítás, azért ez irányban is kiegészíti azt az oktatás, elrendelvén a botrányos életűeknek ismételt megintését, az urvacsorájátóli

eltiltását, s végre a gyülekezetből kizárását, kiemelvén ezen, istentől rendelt büntetésnek nyomosságát.

Ezen intézkedés szerint nyilván a fejedelemnél volt az egyházi főhatalom, ki azt visitatorai, superintendensei, sőt például a bonyolultabb házassági esetekben törvényszékei által is gyakorolta.

Mi a németországi reformatio tüzhelyében, Luther indítására, Melanchton tetteles részvételével történt, az természetesen nem maradt követők nélkül, sőt minden felé utánoztatván, alkalmi oka lett, hogy a nép úgyszólván minden jogosultágtól megfosztatott, és pedig nem csak a német föld egyházaiban, hanem azokon kül is.

Így, s ehez hasonlóan alakítva találta a németországi protestantismust az 1529-ik speieri birodalmi gyűlés, melyen a diadalmas császár által irányzott többség végzést hozott, mely szerint mindenütt, hol a wormszi végzés érvényesítve lett, az jövőre is érvényben tartandó, egyebütt pedig a további újítások kerülendők, a mise, és az egyháziak törvényhatósága szabadon hagyatván. Ezen, az előbbi speieri gyűlésnek közakarattal hozott végzésével ellenkező határozat ellen, a többség kényszerítése alá nem eshető lelkiismereti szabadság nevében, a császárra s a majdan tartandó egyetemes, vagy legalább birodalmi zsinatra hivatkozván, azonnal tiltakoztak a protestans rendek. E tiltakozással megint csak a világi hatalom érdemesíté magát a prot. egyház iránt, s tette mindinkább közönségessé azon meggyőződést, hogy ennek biztos tényeszeete főleg tőle várható. Hasonló történt a császárnak német földre érkezétevel is, ki ügyeit I. Ferenczczel s a pápával tisztába hozván, elérkezettnek vélte az időt, melyben módjában lesz, a wormszi edictum érvényesítésével, meg visszaállítani a császári tekintélyt, s ki köszörülni az azon ejtett csorbát. Az 1530-ki nov. 19-kéről kelt birodalmi végzés az új secta teljes kiirtásával fenyegetődött. Erre, ismét a prot. hatalmak voltak azok, kik nem annyira tiltakozásuk, mint inkább az azon, s következett évbeni frigyeseleik

által a fenyegető veszélyt egyelőre legalább elháríták, meghozván az 1532-ki Nürnbergi békét, vagyis inkább az ellenségesség megkezdésének elhalasztását. Az így nyert időhaladék levén Németország protestans egyházaiban az egyház szervezésére felhasználva, nem érhető-e, ha mind a mellett hogy még az augsburgi hitvallás is világosan mondja, hogy az egyházi és világi kormányzat egybe nem keverendő: az egész potestas iurisdictionis a világi hatalomra ruházott, és pedig mi fő, a reformatorok nyílt és egyenes ellenzése nélkül? a gyülekezet mondhatni teljesen le-szorítottván az egyházi cselekvékenység teréről, képezendő anyagul tekintetvén csak.

A positiv alakítás, és nem alakulás, terén ismét a szász választó-fejedelemségben történt a legjelentékenyebb, s következményeiben nyomosabb lépés. Az 1528-ban létesített visitatorok, s az általok minősített superintendensek, az egyházi élet vezetésére elégteleneknek találtatván: a wittenbergi theologok véleményének ismételt meghallgatásával az egyház kormányzására fejedelmi consistoriumok állítottak, 1539-ben ugyan csak ideiglen, 1545-ben azonban már véglegesen, melléjük superintendensek adatván. A példa csak hamar szinte általánosan utánozva lett.

Tudjuk, hogy a r. cath. egyházban, mely államtóli függetlenségét nem csak érvényesítette, de az állam rovására túl is vitte, a püspöki kar volt az egyház-kormányzati hatalomnak birtokában. Tudjuk azt is, hogy a püspökök hatalmuk egy részét vicariusaik által gyakorlák, míg a más résznek gyakorlatát maguknak tarták fen. Ép így a szász v. fejedelemségben, s példájára egyebütt is, a fejedelmek, kik a rájuk ruházott egyházkormányzati hatalmat hasonlóan részint közvetlenül maguk, részint consistoriumaik által gyakorlák.

A consistoriumok világosan fejedelmi hatóságok, s a superintendensek is fejedelmi organumok levén, az általok közvetített egyházkormányzati rendszer, méltán mondatik püs-

pökinek, csakhogy e nevezet alatt a fejedelmek püspökségét kell érteni.

Az így kifejtett állapot teljesen ellentett levén a protestantismusnak egyházat illető azon alap tanával, mely ezt az államtól külön s önállónak hirdeti: nem csoda, ha képződésének részint már alatta, részint utánna folytonos törekvést látunk mind a vele kibékülhetés céljából igazolására, mind mérséklésére.

Az igazolásra részint a r. catholicismus, részint maga a prot. egyház, részint pedig a tudomány irányában volt szükség. Mindezekre tekintve megjegyztetett, hogy ha bár a fejedelmek gyakorolják is az egyházi hatalmat: azok azt nem mint fejedelmek, hanem mint egyszersmind a püspöki hatalomnak is birtokosai teszik, kiemelvén, miként e két hatalom egy személyben egyesíthetésének példáiul tekinthetők a római egyháznak azon főpapjai, kik világi fejedelmek is egyszersmind. Sőt, e csupán analogiai okoskodással meg nem elégedve állíták, hogy a világi fejedelmeknek, mint az egyház kitünő tagjainak nemcsak joguk, hanem az ó testamentomi királyok, a görög császárok, sőt még pogány fejedelmek példái s az irás több helyei szerint, kötelességük is volt magukhoz vonni a püspöki hatalmat, ha látták hogy előbbi birtokosai azt vagy elhanyagolták, vagy vele épen visszaéltek. Az egyház és állam különbözőségéről meggyőződés tehát oly erősnek mutatkozik, hogy midőn a pillanatnyi haszon, a gyakorlati czélszerűség tekintetéből a világi hatalom birtokosának az egyházi is kezébe adatott: a fejedelmekben kettős, t. i. államfői és püspöki személyiség és minőség felvételére kényszerített. Mily korai e felfogás, bizonyítja az 1530-ki porosz hercegségi egyházszervezet, melynek előszavában következőleg szól a fejedelem: „Cum videremus multas graves causas in ecclesiis nostri ducatus negligentius curari ab iis, quorum intererat illas cognoscere, ut omnia ordine et decenter fierent, quemadmodum Paulus ad Corinthios monet, coacti sumus alienum officium,

hoc est episcopale, in nos sumere, ut quantum fieri possit, corrigenda aliquo modo mutarentur, adeoque in meliorem formam et statum dirigerentur.“ Ne felejtük, hogy ezt a porosz herczegség fejedelme mondja, melynek püspökei pedig, mint mondtuk, a reformatiohoz csatlakoztak. Ezért hallgat az indokolás a püspöki hatalommali visszaélésről, csak a hivatal elhanyagolását vevén alapul. Az idézett szavak egyébiránt azért igen jellemzők, mert bennök fejedelem mondja, hogy a püspöki hivatal a fejedelemségre nézve idegen, s hogy azért csak kényszerűség igazolhatja annak magára vételét. A püspöki jog devolutiojárai hivatkozások természetesen sürűbben mutatkoztak akkor, midőn az 1555-ki vallásos béke a prot. német államokban megszüntette a r. catholicus püspökök joggyakorlatát. Így látható e hivatkozás az 1556-ki badeni, az 1563-ki pommerni, s az 1572-ki hesseni egyház-organisatiokban.

A fejedelmi és püspöki hatalomnak — azoknak egy személy általi viseltetése esetében is — így megválasztása által annyival inkább megmenthetni vélték az egyház önállóságát, mivel abból gyakorlati következtetményeket is vontak. Így következtetve lőn, hogy a — bár személyileg összeeső — külön hatalmaknak gyakorlata is külön módot, s külön organumokat kíván. E külön mód közelebbről úgy jelöltetett meg, hogy az egyházi hatalom az egyház ítéletéhez, vagy mivel ennek a tanító rendé helyettesített: ezéhez alkalmazkodva gyakorlandó, azért főleg ezekből alakítandók azon hatóságok is, melyek közvetítése, a fejedelem egyháziakban intézkedhetésének feltétele.

Az egyházi rend ítéletéhez levén így kötve — elméletben legalább — a fejedelmek püspöki joga: mérsékelve is lett az egyszersmind. E mérséklésre törekvésből mondatott, hogy már Nagy Constantin szerint is, a fejedelmet csak külsőkben illeti az egyházi hatalom. E megszorítás hordereje egyelőre igaz megállapítlan volt, később azonban mind általánosabban mondatott, hogy a fejedelmek, kik csak nomine,

vel titulotenus püspökök, mint olyanok jogosítvák a zsinatok egybehívására, az egyházi törvények kihirdetésére, a lelkészek választására, az egyházi javak kezelésére, de úgy, hogy az utóbbi tárgyakban a papságnak, illetőleg a superintendentenseknek meghallgatása el ne mulasztassék, csak ezeknek s a consistoriumoknak közvetítésével mondatott továbbá gyakorolhatónak az egész egyházi kormányzat és törvénykezés, magában értetvén, hogy a tan és egyházi szertartások kérdésében a fejedelem úgy tekintetett, mint a ki csak indító lehet arra, hogy határozat hozassék, nem pedig egyenesen határozó.

Mind e megszorítások által meg jóvá akarák tenni a hibát, melyet az egyházi hatalomnak a fejedelmekre ruházása, vagy azoknak engedése által elkövettek. S méltó elismeréssel kell itt megvallanunk, hogy e hibába eséstől Luther ment maradt. Ő, látva az irányt, mely állandóvá és rendszerintivé készült tenni az állapotot, melyet ő átmenetiség-ideiglenesül is csak kényszerűségből s fájdalommal ajánlt: az egyházszervezés teréről visszavonult, s 1528-on túl alig vett abban valami részt. Leveleiből azonban látszik, hogy a bekövetkezendőket előre látva, óvni, inteni soha sem volt rest. Hadd álljon itt ez irányban egy látnoki helye. „*Mixtura jam fiet alia — antea episcopi defecerunt, at si mundus sit diutius duraturus, eo deveniet, ut qui principes sunt et magnetes seculares, velint esse clerici, et tunc praetor in pago, consules in urbibus, nobiles in agris, parochos et concionatores reformare, imo praescribere praesument; dicentes, ita debet praedicari, sic concionabere etc. Hactenus autem res ipsis non cessit, licet diabolus id iam quaerat summopere, omnemque eo navet operam. Illi ex episcopis principes facti, hi utut principum secularium habitu incedant, nihilominus Episcopatum adfectabunt.*“ Társai nem voltak hasonlóan óvatosak, s magánál a nagy tudományu, de közvetítésekre hajlandó Melanchtonnál számosok a helyek, melyekre a fejedelmek egyházi hatalmának védői később hivatkozhattak. „A

hatóságok tiszte“ — így szól többek közt — „reformálni az egyházat, főleg ha a püspökök hiányzanak, vagy az evangéliommal ellenkeznek. Mert mit némelyek mondanak, hogy t. i. a világi hatóság nem biráskodik az egyházat illető kérdésekben, arra ez az igaz s világos felelet. Az egyház e kérdésekben a bíró, mely ítéletében az evangéliom utján járásra hivatott. Minthogy pedig a kegyes hatóság igaz tagja az egyháznak, ő is ítél, más kegyes és avatottakkal, a mondottam norma szerint . . . Az egyház minden tagjának mondatott „Őrizkedjete a hamis profétáktól stb. Azért, mint a többi istenfélők, úgy a hatóságok is vegyék gondolóra a dogmákat, s ha valaki hamis, vagy istentelen véleményeket hirdet vagy védelmez, vessék azt anathema alá, vagy zabolázzák meg. Nagyon tévednek a fejedelmek, ha azt hiszik, hogy ez nekik nem dolguk. Másutt ismét az ó testamentum tekintélyére támaszkodva így szól „Debet magistratus qui gladium gerit prohibere etiam haereses, hoc est impia dogmata, et punire haeticos, hoc est impiorum dogmatum auctores. Sed in rebus dubiis praecedat ecclesiae cognitio.“ Ezek és ezekhez hason irányu helyek meggyőzhetnek bennünket, miként nem volt helyén kül, ha Luther egyik levelében így irt hozzá, mint egy figyelmeztetőleg: „Cum certum sit duas istas administrationes esse distinctas et diversas, nempe ecclesiasticam et politicam . . . nobis hic acriter vigilandum est, nec comittendum ut denuo confundantur, nec ulli cedendum, aut cosentiendum, ut confundat.“

Fejlődésében megismertetett ime rendszer szerint, a fejedelemnek, s az előadott mérséklésnél fogva még a papságnak birtokába jutott hát az egyházi hatalom. Mivel azonban a protestantismus értelmében nyilván az egész egyházat, tehát annak azon tagjait is illeti az, kik mind a világi hatóság, mind a papi renden kívül vannak: az mondatott, hogy az egyház három izből áll ugyan, t. i. a fejedelemből, a papi rendből, és a népből, de azért tetteleg csak a két

első gyakorolja az egyházi hatalmat; miután a népnek a fejedelem által kell képviseltetnie. Ki nem látja, hogy ez egész rendszer jogi fictióival nem annyira az egyháznak, s kivált a protestans egyháznak eszméjéből folyt, mint inkább csak a hely és idő szerint létezett körülményekből merült föl a gyakorlatban, s az egyszer megszületett tényleges állapotok másolataként született meg az elméletben? Rövidségével az egész egyháznak tehát nem csak az egyház azon tagjainak, kik mind a világi hatóságon, mind a papi renden kívül állottak, hanem a papi rendnek is, nem csak, de zavarásával magának az állam-hatalomnak.

Rövidségére van e rendszer az egész egyháznak, a mennyiben az — noha az államtól külön és teljesen függetlennek hirdettetik — egyáltalán külön és független organumokkal nem bír, a consistoriumok fejedelmi hatóságok, a superintendensek fejedelmi hivatalnokok lévén, de rövidségére van különösen a papi rendnek is, nem e rendet általában, hanem csak ennek néhány a fejedelem által megkülönböztetett tagját juttatván az egyházi hatalom gyakorolhatóságához, mint püspököket, superintendenseket, vagy consistorialis tagokat. Ezért nem lehetek egy véleményen azokkal, kik mondják, miként e rendszer mellett a hierarchia is meglehetősen kifejlett. Hisz nyilván van, hogy e hierarchia igen kevés biztosságú volt; gyökerei nagyon csak a felszinen terülvén el. Más szóval e hierarchia egészen a világi hatalom tetszésétől függő, ahoz kötött volt. Ez nem is lehet másként. A romai catholicismusnak lévén sajátja a hierarchiának kifejtése, az evveli ellentétben született és álló prot. egyházban ugyanaz, életerősen legalább, lehetlen. S ha már az egyházi hatalom illetékes birtokosától, az egyháznak zsinatokban megjelenő teljességétől elvonatik: úgy azt csak a világ szerint legmagasabb hatalom ragadhatja magához, tehát rendesen az állam. E tétel igazságát hirdeti a protestantismus egész története, ide működik hát, öntudattal vagy a nélkül, a hierarchiai irány minden szóvivője. Ne is véljük,

hogy e tételt megczáfolnák azon, Európa több országában létesült, s mind maig fenálló egyház-szervezetek, melyek szerint az egyházi élet főleges organumait nem a fejedelmi consistoriumok, hanem püspökök képezik, s melyeket azért szokás a szó szorosb értelmében nevezni püspökieknek, a mikor az eddig látott, consistoriálisnak hivatik. Mert valójában igen mindegy, akár fejedelmi consistoriumok gyakorolják, melléjük adott superintendensekkel, az egyházi hatalmat, mint a legtöbb német államban; akár pedig a fejedelem által nevezett püspökök, melléjük adott consistoriumok segélyével, mint Svéd, Dán, Norvég, és Angol országban, mihelyst mindezek egyiránt fejedelmi organumok, s úgy szólva nem egyebek, mint a fejedelmeknek tulajdonított, vagy általok magukhoz ragadott püspöki jogok egy részének gyakorló szervei. Hogy pedig a mondott országok prot. püspökei nem egyebek; arról egyiránt meggyőzhet bennünket úgy a történet, mely ama püspöki szervezetek miként támadását mutatja, mint a jelen, mely azok mivoltáról folytonosan tanuskodik.

A Dániától alig megszabadult Svetia egyike volt azon országoknak, melyek leghamarább tárultak föl a reformatio előtt, és pedig magának, a püspöki javakra vágyodott királynak eszközlésére. A dolgok új rendébe bele nyugodott püspökök továbbra is vezetői maradtak az egyháznak, de hatalmuk lényegesen módosított. Mert függésbe hozattak fölülről a királytól, mint summus episcopustól, s korlátoztattak alolról a püspöki tanács, a gyülekezeti presbyteriumok, a megyei és közönséges zsinatok által, úgy hogy a német államokbani superintendensektől nem annyira érdemi-
leg különböztek, mint inkább csak a consistoriumok ellené-
beni állásuk, s innen folyt méltóságuk, s országrendi minőségük által.

Dániában is az állam-hatalom consolidálására, s annak az egyház nyügeiből ki szabadtására irányult törekvés nyitott tért a reformationak, ugyancsak a királyság közvetítésével.

Daczára azon elővátosságnak, mely a holsteini I. Fridrik választásakor tanusított, csak hamar megkezdődött a catholicismusnak aláasása. Az 1527-ki odensei országgyűlés elrendelte a protestansoknak catholicusokkal jogegyenlőségét, a papok nősulhetését, s a püspök-választásoknak románóli függetlenítését.

A Lutherrel személyes barátságban állt III. Christian alatt, kinek trónra jutása ellen ép azért a püspökök óvást tettek, ezek véletlen megrohanva, méltóságukróli lemondással vásárlák meg szabadságukat, csupán az egy Rönnownak kivételével, ki, mint az általa képviselt ügynek martyryja, börtönben halt meg.

E katastroph után a királyt fölcent Bugenhagen, itt is oly egyház-szervezetet létesített, mely az egyházat teljesen a királytól tette függővé, a néhány püspöknek csak címe volt meg, nem hatalma is.

Norvegiában is hason szellem irányzá az egyház rendezését, azért az eredmény sem lön különbözö.

Lényegben hasonlóan fejlett ki az angol állam-egyház püspöki szervezete, mely azért szinte csak az állam-hatalom túlsúlyát mutathatja az egyház fölött. A pápával meghasonlott VIII. Henrik kimondatá 1534-ben a parlamenttel, hogy az angol egyháznak látható feje egyedül a király, s a román székkel minden viszony tilos. E határozatnak főleg a pápai hatalom ellen irányzott, negativ oldalát szokás figyelembe véve kiemelni. Alkalmasint igen helytelenül, miután annak positiv iránya nem kevésbé fontos. Belátjuk ezt, ha meg-gondoljuk, minö hatalom volt azon korban egybekötve az egyházfői fogalommal, hisz a pápaság minden hatalma e forrásból folyt. S hogy VIII. Henrik a parliamenti végzést így értette, bizonyítja a körülmény, mely szerint ö, egyházfői minőségében jogosítva érezte magát, erőhatalommal is keresztül vitelére annak, hogy az angol egyházban különben minden a réginél maradjon. Innen egy-azon fára köttette Luther követöit, s a román szék hiveit. Azonban nincs nehe-

zebb, mint fél lépést tenni. Ezt tapasztalta Henrik is; látva, hogy a pápától elszakasztás ellenállhatlan erővel hajtá a reformatio felé Anglia egyházát, melytől azt nem visszartartani, hanem csak tartóztatni bírta. Így lőn, hogy utóda, a kiskorú VI. Eduárd alatt mind nagyobb tér nyílt a prot. elveknek. Az egyszer megkezdett út, mely szerint a világi hatalom intézte az egyház ügyeit is, ekkor sem lett elhagyva. Bizonyítja ezt azon tény, mely szerint a cultust és tant illetőleg csak úgy királyi rendeletek és parlamenti végzések határoztak, mint az állam-ügyekben. E szabály alól még azon hitvallás sem tesz kivételt, mely 42 cikkben 1552-ben, tehát Eduárd alatt terjesztetett elő az államtanácsnak, s mely Erzsébet alatt 39 cikkre vonatva össze, 1562-ben a papság által elfogadva, s erre parlamenti végzés által kötelező erőre emelve lett. Az egyházi hatalomnak világi részről lett ime gyakorlata szülte az angol állam-egyház azon alkotmányát, mely szerint az egyháznak feje a király; a püspökség nem emberi, hanem isteni intézet, melyhez azért szükségkép van kötve az egyházi hatalom, az úgy nevezett potestas ordinis, míg az egyházi törvényhozás a király által gyakoroltatik, természetesen mint általában, úgy ez ámban is, a parlament befolyásával, melynek a püspökök is tagjai; mely szerint végre az egyház hivatalnokai — mennyiben alapítványokból el nem láthatók — az államkincstárból fizettetnek, ép úgy mint az állam hivatalnokai, a fizetéshez levén kötve a kinevezés joga is.

Az angol egyház hitvallása lényegben Calvin elveit hirdeti, s így alkotmánya nyilván bizonyítja, hogy a körülmények hatalma a Calvinismusban is elbirta ütni az egyházat hatalma birtoklásától. De a benne csakhamar kifejtett, s tiszta presbyteri szervezetre vitt azon puritan mozgalom, melynek kezdő szálai szinte Eduárd idejére vihetők vissza, s mely végleg az 1689-ik szerződésben érte célját, azt is bizonyítja, hogy a reformált egyház, mely az egyháznak főleg azon oldalát emeli ki, melynél fogva az *hitbeni* egyesület,

Angliában sem hagyható figyelmén kívül, miként az egyház a fogalmában gyökeredző, s azért neki saját szervezetet nem nélkülözheti.

A mondottakban keresendő már kulcsa azon sajátságos tüneménynek, mely szerint a prot. egyház — ha igazat akarunk mondani — oly kevésbé fél a hierarchianak belsejében leendő lábrakapásától. Ha be nem látja is, de érzi, hogy ez tartósan és erőteljesen nála lehetetlen. S ebben igaza van. De nincs igaza, ha szemet huny az azon hierarchia részéről fenyegető veszély ellenében, mely bár kevésbé erős, azért nem kevésbé káros; haugyan majdnem kiállhatlan erővel nehezkedik, épen magukra a papi s tanítói hivatal szolgálaira, azonkűl, hogy lepelűl szolgál a világi hatalomnak, midőn az, bár merőben illetéktelenűl, az egyház ügyeibe avatkozik.

Ha rövidségére van a püspöki rendszer nem csak általában az egyháznak, de különösen a papi rendek is: még sokkal inkább rövidségére van az egyház azon tagjainak, kik mind a világi hatóságon, mind a papi renden kívül állanak, mint kik általa az egyház életének együtt viteléből teljesen kizárattak; állíttatván, hogy ezeket a fejedelem úgy is képviseli, s állíttatván, hogy az egyház ítélete a tanítói, vagy is a papi rend ítéletével egy azon, tétel, melyet a r. cath. clerus ellenében oly határozottan tagadott a reformatio.

A nép e mellőztetésének protestantismus elleni voltát maguk e rendszer emberei is érezvén, kiokoskodák, hogy ha nincs is — e rendszer szerint — a népnek joga, a nyilvánosan vallott tan megállapításába belefolyhatni: mégis szabadságában áll neki, vizsgálni az írást, hogy e vizsgálat segélyével alakítsa önnön hitét, s így szerzett meggyőződésével csatlakozzék a tanhoz, melyet a tanítói rend kijelentett, s a világi hatalom megerősített. De mi történjék akkor, ha az e vizsgálat szűlte meggyőződés lehetlenné teszi az azon tanhozi csatlakozást, melynek megállapításába

a nép be nem folyhatott? e kérdésre elég világosan felel a történet; bizonyítván, hogy ily esetben csak a haza és meggyőződés közt lehetett választani. Szomorú választás, csalahatalanul bizonyító azon rendszernek helytelenségét, mely hozzá vezetett, s mely végre

Magának az államhatalomnak is zavarására van; a menyiben érvényesítőjévé tevén őt, lényegben nem tőle, hanem a papi rend néhány tagjától származott határozatoknak: mindazon kellemetlenségekbe bele bonyolítja, melyeket amaz intézkedések, netaláni helytelenségük esetében szülhetnek, s melyek annál nagyobbak, minél bizonyosabb az, hogy a vallás és egyház terén főleg istennek kell engedelmeskedni.

Mindezekben van oka, hogy csak hamar bekövetkezett az idő, melyben a püspöki rendszer, kimutatott gyengéinél megtámadva, mind az elmélet, mind — részben legalább — a gyakorlat terén is megdöntetett. Mert alig lőn az Stepháni, és Reinkingk által az elméletben is megállapítva, Karpzov által pedig végleg kikerekítve: azonnal ütött megpróbáltatásának órája. Karpzovnak gondolatmenete következő: Az államtól teljesen különböző egyházi hatalomnak főleges feladata a tan tisztaságának fentartása. E végett szorgalmazza a theologiai visszálkodások mielőbbi végleges kiegyenlítését; főleg azért, hogy a theologok közti perpatvarkodásnak vége vettessék; s így az egyháznak békéje megadassék. E kiegyenlítés a Sz. Lélek munkája, de ki azt csak az egyház által hajtja végre, és pedig úgy, hogy az ítélet meghozására a papi rend, végrehajtására a világi hatalom, az azoni megnyugvásra pedig a nép legyen hivatva. Karpzovnak tüzetes célja, a pietistáknak az orthodox theologok ítélete folytáni elnyomása volt, azon pietistáknak, kiknek élén Spener erélyesen követelte a 3-ik rend jogait, nyomatókosan emlékeztetvén az egyetemes papság tanára. A pietistáknak, s illetőleg a lélekismeret szabadságának a papi rend ítélete ellenébeni védelmezésére kelt fel Thomasius is, az episkopal rendszernek ime hatalmas ellensége, hatalmas,

mivel a papi rend kiváló állását, a kor irányával egyeztetben, aként támadá meg, hogy az eredmény ne a 3-ik rend jogkörének is vindicálása, hanem inkább a papi rendének is semmítése legyen.

b) A földesuri rendszer.

Hogy Thomasius csakugyan a lélekismeret szabadságának kelt védelmére, azt mindjárt alap tétele is csalhatlanul bizonyítja. Ezen, eleitől fogva sejtett, vagy hogy úgy mondjam érzett, de egész szabatossággali kifejezésre csak Thomasius észjogában jutott tétel következő: Az állam-hatalom rendelkezésére álló kül erőszak, a maga kényszerítő hatalmával, csak a külső békét képes eszközölni, ugyanazért annak csak is e célra van helye. E tétel eddig tökéletesen helyes, s olyan melyet Spener is tökéletesen osztott, s oszthatott az egyházi élet és hatalom legbuzgóbb barátja is; haugyan belőle egyként lehető volt következtetni úgy azt, hogy tehát mind az, mi a belbékére tartozik, az államtól teljesen különböző, s ugyanazért a más nemű eszközökkel is rendelkező egyházra, mint azt, hogy kinek kinek szabadságára legyen hagyandó. Thomasius ez utóbbi következtetést tette, s ez által sajátkép czéltalanná tevén az egyházi hatalmat, semmítette azt. Ezért, alaptételéből folyt további okoskodásaiban mondja, hogy a fejedelmek által egyházi téren gyakorolt hatalomnak feladata nem lehet az igaz tanak megállapítása, nyilvánosan hirdettetése, s ez által a bennei hitnek, távolabb az e hit közösségén alapult egyháznak erősítése; miután mindez, mint az emberek belbékéjére tartozó, azoknak egyéni szabadságára hagyandó, nem pedig külső, s azért kényszer-eszközökkel is élő hatalom által eszközzendő; már aztán akár gyakoroltassék ezen hatalom a világi fejedelem, akár pedig valamely kiválóan egyházi organum által. E helyett hát, mint általában, úgy e téren is,

csak a külbéke főtartása a feladat, meggátolásával annak, hogy az egyeseknek s társadalomnak nyugalma vallásos viszálykodások miatt háborítottassék. Ily felfogás mellett az úgy nevezett egyházi hatalom mindazt elveszté, mi őt egyházivá tette, és sajátkép nem lett egyéb, a külbéke fentartására hivatott állam-hatalom egy ágánál, mely azért következetesen lön a fejedelemnek, és pedig mint olyannak tulajdonítva.

E nézet hát semmíti, nem pedig a fejedelemre ruházza az egyházi hatalmat. És mégis az úgy nevezett fejedelmi-pápaságnak lön az szülője. Ez úgy történt, hogy miután — a fenebbiek szerint — a hitbeni egyességnek, vagy is a belső egyháznak külsőbe átmenni szükség, s miután az így létrejött külső egyháznak, elutasíthatlan céljainak megvalósíthatása végett, a Thomasius által megengedetten messze túl terjedő hatalomra van szüksége: az következett be, hogy még azok is, kik Thomasius tanát elfogadva, az úgy mondott egyházi hatalmat a fejedelemnek, és pedig mint olyannak tulajdoníták, a dolog természete által kényszerítve, lassanként ismét kiterjeszték azt, a külbéke fentartásán kívül eső tárgyakra is. Így például el kellvén ismerniök, hogy a tetteleg létező egyház a határozott szertartásokat nem nélkülözheti: magának a mesternek nyomán, ennek megállapítását is a fejedelmektől várak, nem ugyan mint a külbéke fentartására tartozót, hanem mint az egyházra nézve közönyösnek állítottat, mondván, hogy mind abban, mi lélekismeretükkel egyenesen nem ellenkezik, engedelmességgel tartoznak fejedelmöknek az alattvalók, és így ebben is. Sőt tovább menve, miután tagadni nem lehetett, miként az egyház szolgálának tilos annak szószékeiről az őket beállított egyházétől eltérő tant, tehát mást, mint melynek hirdetésére hivattak tanítani: azt is megkellett, de mint mondák nem az egyháznak, hanem a szerződések szentségének tekintetéből engedni, hogy a lelkészek esetileg szoríthatók legyenek az egyház tanának hirdetésére. Hogy e rászorítás joga megint csak a világi hatalomra lett ruházva, igen ter-

mészetes, ezt illetvén általában, s így ez esetben is, a szerződések érvényesítésének joga és kötelessége. Ámde nem gondolták meg, hogy azon kérdésnek megvitatása, ha valyon egy bizonyos tan egyez-e vagy sem az egyház által sajátjául vallottal, szintugy a dogmaticai térre tartozik, mint ha arról volna szó, ha valyon igaz-e ama tan, vagy sem? s hogy ennél fogva eme concessio messze túl viszi a világi hatalmat azon, mit a külbéke fentartásának tekintete kíván. Ennyire jutott már maga Thomasius is, s még messzebbre követői; úgy hogy végeredményileg nem a Thomasius által megsemmítésig eltörpített, hanem a természetes körét visszanyert egyházi-hatalom lőn a fejedelmeknek, mint olyanoknak kezökbe juttatva, s ez által nekik az egyház lábaikhoz téve. Így lőn, hogy azon tan, mely a lelkiismeret szabadságának érdekében, a papság, mint egyházi organum által gyakorolt hatalommal szemben támadott: e szabadság biztosítása helyett csupán azt eszközölte, hogy a papságnak minden esetre egyházasb hatalmát a világi fejedelmeké teljesen kiszorította, mivel aztán az egyéni szabadság mit sem nyert, az egyházé pedig megsemmítettet. Ha hiba volt az egyházi hatalomnak tagadása, s e tagadás folytatni megsemmítése: még nagyobb hiba volt az, hogy midőn a dolog természete e hatalomnak ismétli elismertetését, s így feltámasztatását parancsolta, akkor el lőn felejtve, hogy nem a teljességbeni, hanem csak a semmiségig eltörpített egyházi hatalomról volt megmutatva, hogy az a fejedelmeket illeti. E kettős tévedés szülte rendszer sem nyujthatott hát vég megnyugvást, s így ismét be állt a kénytelenség, hogy vagy ki-elégítőbb indokolása s illetőleg igazolása adassék a tetteges állapotnak, vagy maga a tetteges állapot megváltoztassék. E kénytelenség kiáltólag mutatkozott már csak abban is, hogy a célját vesztett földesuri rendszernek eredménye csupán tagadólagos, jelesen az egyháznak a papi rend által gyakorolt hatalma megsemmítésében határozódó volt, s így nyilván tünteté ki szükségét egy más oly rendszernek, mely

megvalósíthassa azon czélt, melyre ez csak törekedett. Ez igényelt rendszert felállítani nem volt nehéz. Erre nem kellett egyéb, mint az, hogy a földesuri rendszer keletkezésénél egyként vonhatóul feltüntetett következtetéseknek most meg másika vonassék, érvényesítségük; jelesen az, mely szerint mindaz, mi az emberek belbékéjére tartozik, az államtól teljesen különböző, s ugyanazért a más nemű eszöközökkel is rendelkező egyházra hagyandó. S e lépésre sajátlag már maga Thomasius is előkészített. Szerinte ugyanis, az egyház a hit alapján nyugvó szabad egyesület; úgy de ez esetben ép oly képtelenség a fejedelem személyében oly hatalmat fogadni el fölötte, mely nem a benne egyesültek akaratán nyugvó, mint megfosztani akarni őt a collegiális jogoknak gyakorlatától. Következtesen okoskodva tehát azt kelle mondani, hogy az egyház mint szabad akaraton épült társulat fölött nincs hatalom, hanemha az egyház akaratából, s megbizásából. És e következtetés az államnak sem volt rövidségére, főleg ha az, mint Thomasius és egykorui hitték, csak a külbéke és rend fentartására hivatott; haugyan ez esetre az egyház, mint minden más egyesület, teljesen magára hagyható és hagyandó az állam részéről, mindaddig, míg az, autonumiaja által a külbékét nem háborítja.

Ám e következtetéssel egy, a Thomasiuséval homlok-egyenest ellenkező, Puffendorf által előkészített, s Papst által megalapított rendszerre jutunk, mi a

c) **Collegial rendszer.**

E rendszernek alapgondolata az, hogy a külső, vagyis látható egyház, mint a tagok önkényes egyesülése által támadt, semmi más hatalomnak sem állhat joggal alatta mint annak, mely az őt alkotott tagok akaratának szüleménye. Ennél fogva miként a hitvallás az egyéni vélekedések és összeegyezkedések szüleménye: úgy az egész isteni tisztelet

rendje, valamint az egyház-szervezet is, tisztán szerződés-szerűek, s épen azért az irányukbani kötelezettség is ugyanaz, mely bár mi más szerződés esetében is fenforog, s az egyházi fegyelem semmi egyéb, mint megtorlása a szerződésen ejtett sérelemnek. E nézet szerint hát az egyházban semmi rend sem szükségképeni, hanem csak épen tényleges, más szóval nincs oly rend, mi szükségesül igényeltethetnék, ellenben minden érvényes és kötelező, mit közmegegyezés olyanná tett vagy tesz. Ez álláspontról hát az egyháznak hivei fölötti hatalma ugyanaz, melyel minden társaság is bir tagjai ellenében, s e hatalom gyakorlatának organumai azok, kik az egyházi társulat tagjainak egyeteme, vagy legalább többsége által erre megbizattak. Ez organumok hatalom-gyakorlatának jogalapja tehát nem valami belső, hanem inkább csupáncsak külső, nevezetesen épen a megbizatas. Innen van, hogy e hatalom gyakorlatával egyiránt megbizható a papság, vagy a világiak egy része, vagy mind e kettő együtt, vagy akár a világi fejedelem; az levén csak a földolog, hogy a megbizottnak, vagy megbizottaknak hatalma csupán a megbizáson alapultnak tekintessék, s határai ugyanazért a megbizás által jelöltessenek ki. Az államhatalomnak, nyilván vagy hallgatag lett illetén megbizatasától eltekintve, az egyház és állam közötti viszony miben sem különböz attól, mely az utóbbi, s bármely körébeni társulatok és testületek között fenforog. Ugyanazért, miként minden társulat önjogulag intézi belügyeit, s alakítja szervezetét: úgy az egyház is, minden legkisebb befolyása nélkül az álladalomnak, melynek tehát az egyházban, melyben csak tanítók és hallgatók vagynak, nincs semmi joga, de igenis van, állami tekintetekből, annak ellenében. Ezek az u. n. *iura meiestatica circa sacra*; melyek a főfelügyelési, és a véduri jogban határozódnak. Amaz inkább jog, ez inkább kötelesség, amaz arra való, nehogy valami olyan történjék az egyház által, mi az államnak hátrányára lenne, emez pedig önként foly már csak az állam általi engedélyezett-

ségből is. Ellenben a lelkészek és hallgatók közt megoszlanı mondott társulati jogok következıben határozódnak: 1. Az egyházi társulat alapjának, a közösen vallott hitnek nyilvános kijelentésében, s ezzel a tannak megállapıtthatásában, s a szükség úgy kívánván reformálthatásában; 2. Az egyházi szertartásnak köz megállapodás útjánı elrendelhetésében; 3. A társulat organumainak, tehát tanítóknak és elıljáróknak szabadon választhatásában; 4. Az egyház javára szabadon adóztatásban, s az egyházi vagyonnak kezelhetésében, 5. Társulati törvényeknek hozhatásában, s fentarthatásában, s ez úton egyházi fegyelemnek is létesıthetésében; 6. E törvények és fegyelem érvényesıtése végett szükség esetében a felügyelet jogát, s a védnöki kötelességet gyakorló világi hatalomnak is felhıthatásában, s végre 7. E jogok gyakorlása módjának tetszésük szerinti elrendelhetésében. E mód, a körülmények szerint, ím e jogoknak a fejedelmekrei átruházása is lehet, mi hát nem szükséges, de hely és idıileg hasznos lehet. Ez oka, hogy az átruházás néhol megtörténik, néhol nem. Hol nem, ott a fejedelmet csak a iura maiestatica circa sacra illethetik, de ezek mint olyat, míg hol az átruházás megtörténik, ott a fejedelmet ezeken kül illetik még a iura collegialia, vagy miként szinte mondatik, a iura in sacris is, de csak az átruházásnál fogva. Az egyház ellenébeni fenség jogok nem egyek azzal, mit a püspöki rendszerben a külsı egyházi hatalom neve alatt ismerünk meg; ez utóbbi valósággal egyházi, nem pedig egyház ellenébeni hatalom, miért többet is foglal magában; jelesen, az egyházi törvények kihirdethetését, az egyházi törvényeszek munkódtetését, zsinatok egybehıvhatását, az egyházi javak kormányozhatását, házassági felmentések adhatását, papok hıvhatását, mit a fejedelem, mint az egyház kitünı tagja, s a külsıkbeni püspökségnek birtokosa, a tanítók rendének meghallgatásával s belenyugvásával egyiránt önjogulag tehet. Ellenben, az egyház ellenébeni fenség jog csak arra ad hatalmat a fejedelemnek, hogy ı belenyughassék

abba, mit az egyházi társaság végez, vagy pedig megtagadhatta belenyugvását ugyanattól, de soha sem egyházi, hanem mindig kizárólag állami tekintetekből.

E rendszernek jogosítotttsága abban áll, hogy első birta sükeresen érvényesíteni s megtermékenyíteni az elvet, mely szerint egyház és állam külön hatalmak. Ellenben gyengéje az, hogy kevésbé érvényesíti azon körülményt, mely szerint az egyház Krisztus tudományán alapult, s ennek folytán megfosztja azt az őt joggal megillető gloriától, s oda törpíti, hogy hasonlatos legyen bármely más, az államban létező szabad társasághoz, melynek ellenében azért az államnak több joga se legyen mint egyebek irányában, de több kötelezettsége se. Mindez annak elfelejtéséből, vagy legalább kevésbé érvényesítéséből származik, hogy az egyház, mint Krisztus tudományán alapult, nem emberi kénynek, tán megszületetlen is maradhatott szüleménye, de sőt az emberekre kitöltetett, s azokban munkás Sz. léleknek műve, mely mint ilyen — bár inkább a bensőség világában maradvva — egy célra működik az állammal, mint mi — igazán fölfogatva — szintén az Ethosnak megvalósítására törekszik. Az egyház és állam céljainak ímez azonságából következik, hogy habár ezek egymástól — tekintve a kört, melyben; s az eszközöket, melyekkel működnek — különbözők is: lényegben mégis egyezők. Az egyház és állam céljának azonságából következik, hogy habár az egyház irányában nincs is több joga az államnak, mint a körébeni szabad társulatok bármelyike iránt; de igenis van több kötelezettsége. E több kötelezettségénél fogva kívánható meg erkölcsileg az államtól, hogy az egyházat ne csak külvédelemben részesítse, de tetteleg is gyámolítsa az által, hogy annak minden rendeleteit, melyeket illetéke körén belől hoz, érvényre emelni segítse. Nem is kell vélni, mintha e kötelezettséggel az egyház alá rendeltetnék, annak eszközévé törpítetnék az állam; mert hisz mind e szolgálatot csak mint olyannak teszi az egyháznak, mint mi az ethos megtestesítésének neki

is saját czélja felé siet. A Collegial rendszernek illeten megigazítása, azontúl, hogy az államnak egyház irányábani több kötelességét nyilván bizonyítja: egy más, még jelentékenyebb előnyt is nyújt. Ez abban áll, hogy világosan kiderül, miként az egyház tana nem azért érvényes, mivel tagjainak köz megegyezése által érvényre emeltetett: hanem azért, mivel hogy önmagában igaz; úgy, hogy inkább az egyháztagoknak benne lett közmegegyezése tekintendő az igazság hódító hatalma következményének, a Sz. lélek munkájának. Ezt elősmerve, világos lesz előttünk, miként nemcsak a tan megállapítása, de sőt az egyház egész élete is fölül van minden emberi kényen, s így az nem függ ugyan a fejedelemtől, sem a lelkészi rendtől, de nem ám az egyháztagok egyetemének, vagy épen többségének véleményétől sem; de igenis függ az egyházon egyedül uralkodó hatalomtól, a Jézus Krisztustól, ki az egyházhoz kijelentett igéjében és által szól, tudatva akaratát, melyen túl aztán nincs választás. Ugyanazért az egyház szervezésénél is egyedüli tekintet, hogy az lehető legtöbb biztosságot nyújtó legyen arra, hogy az egyházi hatalom gyakorlatával, s így az egyház életének közvetítésével megbizottak Krisztus urunknak akaratát felismerni, tolmácsolni, s az egyházban és által minél inkább uraságra juttatni képesek s egyszersmind készek is legyenek. E tekintetnek nyilván nem lesz elégtéve az által, ha az egyháznak collegialis jogai a fejedelmeknek átadottakul tekintetnek; hogy legyen az egyház és államnak egymástóli megválasztása meddő elmélet, s hogy azért e sokat igérni látszott rendszer se legyen egyéb egy kísérletnél, a fejedelmek egyházi hatalmának indokolására.

Visszatekintve az ismertetett rendszerekre, nem kerülheti ki figyelmünket, miként azok, minden különbségük daczára is megegyeznek abban, hogy az egyházi hatalom gyakorlatának jogát a fejedelemnek tulajdonítják, már aztán akár mint az egyház kitünő tagjának, miként a püspöki; akár mint a fenség jog birtokosának, miként a földesuri;

akár végre mint az egyház megbizottjának, miként a collegial rendszer.

Megemlékezve azon főnebb megállapított igazságról, mely szerint az egyháznak mindig és mindenben magának, és pedig saját illető organumai által kell gyakorolnia hatalmát: nem csodálkozhatunk, látva, miként a fejedelmek egyházihatalom-gyakorlata, mely az ismertetett rendszerek által nem annyira létesítve, mint inkább csak magyarázva, s ezek, és a kor absolutisticus iránya által mindinkább tágtíva lett, majdnem teljesen semmité az egyház életelevenségét, megszünteté annak sajátos munkásságát. A hitvallás az államtörvény tekintélyével ruháztatván fel, s így külsőleg kötelezővé tétetvén: mindinkább veszté benső feletti hatalmát, minek folytán nem csoda, ha mindinkább korlátul kezdett tekintetni. A tanítók államhivatalnoki jellemet öltöttek, s nem annyira meggyőződést kelteni, mint hódolatot eszközölni akartak, a tannak nem annyira belértékére, mint inkább támadások elleni megóvására vigyáztak. Az egyházi fegyelem rendőri fenytékké vált. Az egész egyházi kormányzás és bírósokodás összeolvadt az állammal, vagy inkább helyettesítetett az által. S hogy a képtelenség tetőpontra emeltessék, egyházi jogi elvül mondatott ki, hogy a protestans egyházban még a római catholicus fejedelem is tulajdonosa az egyházi hatalomnak. S e képtelenség felállítása elkerülhetlen volt azon egyházban, melynek minden hatóságai csak a fejedelem organumai voltak; úgy, hogy ennek püspöki joga megszüntetvél azok alól az alap vonatott volna el. Ezen, hihetően a mondott oknál fogva, a vesztphali békébe is becsuszott elv, nem annyira a külső jog alapján, mint inkább a képtelenségében rejltó kényszerüségnél fogva szelidítettett, elméletben és gyakorlatban, az által, hogy annak az egyház tagjaiból alakított egyházi hatóságok általi gyakorlása követeltetett.

Ily szomorú véget érvén az egyház-alkotmányozásnak Vittenbergből kiindult iránya, nem csodálkozhatunk, hallva azon

mind sűrűdő és erősbülő szózatokat, melyek az egyház és állam közötti különbséget nem azért kívánják kiemeltetni, hogy az amabban gyökeredzett hatalmat megint csak emerre ruházzák át, s így az egyházat mintegy magából kivetkessék: hanem inkább azért, hogy e különbség alapján követeljék az egyház önálló életét, s az ezen önálló élet közvetítésére szolgáló saját s illetékes organumokat. E követeléssel azon irány felé fordult az egyház, melyet az alkotmányozás terén — miről itt egyedül van szó — több kevesebb következetességgel és eréllyel eleitől fogva követett a protestantismusnak Sweiczból kiindult ága; mely hát, irányának különbözőségéhez képest, egészen más, az eddig látottaktól gyökeresen különböző alkotmányozási rendszert is hozott létre, mi a következőkben vizsgálandó.

d) Presbyteri rendszer.

E rendszert is lényegében megismerni akarva, vissza kell térnünk a 16-ik századi reformatio korára, hogy ezt is fejlődésének egész folyamán át kísérhessük, csirájától kezdve.

A reformationnak Lutherrel majdnem egyidejűleg fellépett bajnoka Zwingli, annál sokkal kedvezőbb téren működött. Sweiczban mi hatalma sem volt az egyház világi fejének, a császárnak. Ez könnyebbé tette a r. catholicismussali szakítást, mi azért itt előbb is bekövetkezett. Sőt, ha az apró cantonok valamelyikének népessége az evangyeliomi igazságnak egyszer megnyeretett, épen semmi külső hatalom sem volt, mi azt meggyőződésének érvényesíthetésében gátolható vala; lehetlenné tevéen ezt az azokbani köztársasági államszerkezet, mely nemcsak a császári, de az országfejedelmi hatalmat is kizárta. Mindezek folytán mi sem akadályozható, hogy a r. catholicismustól elvált nép, önálló, s az elfogadott tannak szelleme által határozott egyházat léte-

sítsen. Ez be is következett, és pedig legelőbb is a Zwinglinek vezérbefolyása alatt állott Zürichben.

A reformatio első rangu hősei közt Zwingli az egyedül, ki az egyháznak államtóli különletét azonnal fölfogva, eleitől fogva kiemelte. Bizonyítják ezt több, minden félreértést kizáró s reformatori működésének legelső ideiből szóló tételei, melyekben például a fegyelmet a gyülekezet egészének tulajdonítja, ugyanarra, csakhogy mint képzetebb tagjai által vezetettre ruházván a tan feletti itéletnek, s a tanítók minősítésének jogát is. E nézetei azonban csak kis mértékben voltak hatályosak a gyakorlat terén, nem engedvén magát általok gátoltatni abban, hogy a még gyenge egyháznak minden viszálytóli megótalmazhatása tekintetéből a tanácsnak engedtetni tanácsolja, az egyház hatalom gyakorlatának jogát; úgy azonban, hogy mindig figyelemben tartassék, miként azon hatalom az egyházé, s csak annak hallgatag beleegyezésével, s nem minden feltétel és fentartás nélkül ruházott át a polgári hatóságra. Azonban halljuk Zwinglinek saját szavait: „Qui verbo praesumus Tiguri, olim iam libere monuimus Diacosios, quod ea quae iudicio ecclesiae totius fieri debeant, ad ipsos non alia lege rejici patiamur, quam si verbo duce consulant et decernant, deinde quod ipsi non sint aliter ecclesiae vice, quam quod ipsa ecclesia tacito consensu hactenus benigne receperit eorum Senatus consulta, vel decreta“ Ismét alább következőleg szól: „Quod autem Diacosii in his rebus ecclesiae, non suo nomine agant, hinc apparet, quod quicquid apud nos statuitur, puto de imaginibus, de celebranda eucharistia, et similibus, id eis ecclesiis, quae in oppido et agris sunt, liberum relinquitur: ubi nimirum, quod ecclesiae non sunt tantae, contentionis incendium non magnopere metuendum esse vident. Ezen, a collegialis rendszerben később meg felelevenített nézet szerint feltételesen levén a világi hatalomra az egyházi is átruházva: természetes, hogy az visszavehetőnek, s visszaveendőnek is tekintetett, mihelyst „ea quae iudicio

ecclesiae totius fieri debeant, non verbo duce consulant et decernant.“ Hogy ez eset be ne következhessek, s így a szakadás szükségének eleje vétessék, a tanítók feladatául mondá Zwingli a tanács eljárása ellenébeni folytonos örködést, s annak alkalmilag figyelmeztetését. „Suasimus ergo, ut plebs iudicium externarum rerum, hac lege Diacosis permittat, ut ad verbi regulam omnia comparentur, simul pollicentes, sicubi coeperint verbi auctoritatem contemnere, nos confestim prodituros esse, ac vociferaturos.“

Ezek voltak a nézetek, melyeknek alapján Zürichnek egyházszerkezete létesített. Az egyház ügyét annak hallgatag beleegyezésével gondjaiba fogadott tanács által ez irányban tett legelső lépés azon 1523-ban kibocsátott rendelet volt, mely a gyülekezeteknek alkalmas lelkészekkel ellátására czélt. Ide tartoznak az 1525-ki bírósági szervezet, s azon, a házasságtörést illető rendeletek is, melyek a házassági jogügyek kezelését rendezték el, jókor megoldva egy kérdést, mi a németországi reformatorokat oly sokáig foglalkoztatá, nekik annyi bajlakodást okozott. Ez utóbbi, a polgármester, a kis és nagy tanács, mint keresztényen felsőség által az egyház egyeteme helyett kibocsátott rendeletekben, a lelkési állomások betöltésének később elfogadott módja is mutatkozik már. Ugyanezekben az egyházbóli kitiltás jogának gyakorolhatása a nagy tanácsnak tulajdoníttatik. Tekintve az egyházi fegyelmet, melynek leg-hatalmasabb eszköze épen a kitiltás, a gyülekezet javára némi módosítást eszközölt az 1526-róli azon rendelés, mely a gyülekezetek által néhány tagot parancsolt választatni, kik gyakorolták a lelkész elnöklete alatt az egyházi fegyelmet, de csak addig, míg a figyelmeztetéseken s feddéseken túli rendszabályok nem szükségeltetnek. A polgári felsőség ez előleges intézkedések után hivott össze 1528-ban egy alkotmányozó zsinatot, meghivatván arra minden lelkipásztor s praedicator, s azontúl mindegyik gyülekezetből két két követ; magában értetvén, hogy benne a tanács tagjai is

jelen voltak. Bár e zsinaton Zwingli egy kész egyházszer-
vezeti tervvel jelent meg: az idők sulya miatt mégis nem
ennek, vagy más ilyennek elfogadása, hanem csak töredé-
kes rendeletek kibocsátása lőn e zsinatnak eredménye; an-
nak megállapításán kül, hogy azontúl minden évben kétszer
hasonló zsinat tartassék, azoktól várván az egyház ügyei-
nek elintézését, a rendnek abbani fentartását, s általában
az egyházi öntudatos életnek megszilárdítását, s virágoz-
tatását.

Zwingli alkotmányterve azonban nem maradt feledség-
ben. Halála után egy évvel, tehát 1532-ben zsinat elé ter-
jeszté azt, és pedig némi javításokkal, méltó utódja, Bul-
linger. Itt készséggel elfogadtatva a tanács elé terjesztetett,
hol szintén helyben hagyatott, s még az évi november 6-án
életbe lett léptetve.

Ezen, lényegében mind maig hatályban maradt szerve-
zetnek váza következő. Az egyes gyülekezetek élén áll a
lelkész, a mellé szadadon választott, s az egyházi fegyel-
met a megirt határokon belől gyakorló vénekkel. A lelkész-
választás módja következő. A hivatalba lépni kívánók egy
bizottmány elé állíttatnak, mely két lelkész, két tanár, s
két polgári tanácstagból áll, itt beadják bizonyítványaikat,
s megvizsgáltatják magukat. E vizsgáló bizottmány aztán
jelentést tesz a tanácshoz, mely is ennek nyomán a hiva-
talra vágyók közül, miután bizonyítványaikat szinte meg-
vizsgálta, egyet kiválaszt; kit aztán, következő vasárnap, a
tanács kiküldötte, vagy az illető község főnöke s az espe-
res, több vidéki lelkész jelenlétében a gyülekezetnek be-
mutat, mely alkalommal a nép nyilván felszólíttatik, nincs-e
valami kifogása az elválasztott ellen, s ha nincs, úgy az,
kéznek fejére tételével az esperes által felavattatik, s hiva-
talába beigtattatik, kötelességére mind ő, mind a gyüleke-
zet figyelmeztetik, s netaláni panaszok esetére a kormány
orvoslása ajánltatik. Ha az elválasztott a zsinatba még be-
keblezve nincs, a közelebbin megjelenik, s ünnepélyes es-

küben felfogadja, hogy mindenben a szent irás szerint tanít, s a kormánynak engedelmeskedik.

A lelkészekre felügyelést az esperes gyakorolja, ki a hibásokat, két lelkésztársának maga mellé vételével rendre utasítja, s ha ennek sükere nem lenne, a zsinatnak feljeleníti.

Ezen, évenként kétszer, vagy legalább egyszer tartatni rendelt zsinat áll a Cánton nyolcz esperességének minden lelkészből, s a kis tanácstól kiküldött hat tanácsnokból, ezek egyike vivén, a mellé választott lelkészszel együtt, az elnökséget, mely e szerint kettős. Látni ebből, hogy az 1528-ki zsinattól eltérve, világi küldöttek már nincsenek, erőre jutván a felfogás, mely szerint a világi elem eléggé van képviselve a szabadon választott tanács befolyása által, mi annál nagyobb, mivel a zsinatvégzések csak a tanács megerősítése által lesznek kötelezőkké.

E zsinatokon, melyeknek jegyzőkönyvét az állam jegyzői hivatala viszi, s melyet a lelkészek egyikének imája nyit és zár, mindenek előtt az új tagok kebleztetnek be, az említett eskü által. Aztán a kormány képviselői kérdeztetnek meg, nincs-e valami előterjesztendőjük a kormány részéről. Végre vizsgálat tartatik a Canton minden lelkészének tudománya, miveltsége, és erkölcsi magaviselete fölött, kikről illető esperesük személyenként megteszi előterjesztését, minek ellenében megint a lelkészek is jelentést tesznek esperesükről. Minden tagnak joga van a tanra, az egyházi rendtartásra, s általában az egyház bármely ügyére vonatkozó előterjesztést tenni.

Nyilván van, hogy az épen előadott alkotmány is a polgári hatóságra ruhazza az egyházi hatalmat, azt tevén törvényhozó- és kormányzóvá. De azon kül, hogy itt a polgári hatóság a népnek kifolyása, s ennél fogva úgy tekinthető volt, mint mely — választása közben az illetők kettős t. i. polgári és egyháztagi minőségben járván el — mind polgári, mind egyházi hatalommal felruházott: még a zsinatban

mellé adott, lehető erős correctivum által is mérsékeltetett, annyira, hogy itt alkalmasint valósággá lett az, mire a német lutheri egyház csak törekedett, hogy t. i. a polgári hatóságot egyházi téren nem annyira maga a törvényhozás illesse, mint inkább csak a zsinat által már megalkotott törvényeknek szentesítése, s kibocsátása. Mindennél fogva nem igen lehetett tartani attól, hogy a polgári felsőség a ráruházott egyházi hatalommal visszaéljen. És még sem volt hátrány nélküli ez egybeolvasztás. Nem, először azért, mert mégis óhatlan volt, hogy vagy a világi hatalom az egyház, vagy az egyházi az állam fölött túlságos befolyásra ne jusson, a mint hogy amazt a későbbi, ezt a korábbi idők példákkal is bizonyíták. Ide járul, hogy a világi hatalommal egybeforró egyház, bizva azon külsőleg kényszerítő eszközökben, melyekkel ez egybeforrás folytán rendelkezhetett: könnyebben elmulaszthatá, saját, a bensőre ható eszközeinek egész buzgalommal használatát; pedig ép ezek használata az, mi őt céljának megvalósíthatására segíti.

Zürich nyomán indultak legnagyobb részben a többi reformált Cantonok is, melyekben azért hason elvekből hason intézmények fejlettek ki. Megjegyzendő mégis, hogy Bern és Basel tanácsai isteni rendeletre viszik vissza a polgári felsőségnek egyháziakbani hatalmát, élénken emlékeztetve ez által a püspöki rendszernek saját felfogásra. Azonban, mint Révész is mondja, ez tán inkább csak szójárásból, mint teljes átgondolásból történt. S ez annál valóbszinü, mert épen Basel volt az, melyben a gyülekezetnek, s a gyülekezet világi tagjainak, ama felfogás által el nem ismert, jogosultságára még nagyobb súly lőn fektetve mint Zürichben. Bizonyítja ezt a körülmény, mely szerint Oecolampad már 1530-ban követelte, hogy az egyházi fenytéknek kezelésére a négy lelkész mellé adandó négy tanácsnok s ugyanannyi egyházi előjáróból alakítandó Collegium állíttassék. S ha nem is lépett életbe e terv; de csakugyan valami hasonlatos létesített, egyik zsinatnak előterjesztésére ho-

zott azon tanácsvégzés által, mely rendelé, hogy az egyházi fegyelem kezelésére a lelkészek és esperesek mellé mind-egyik gyülekezetben még három köztiszteletű világi is adassék, kettő a községi tanácsból, egy azon külről. És bár ez intézkedés csakhamar megint elveszté hatályát az által, hogy a kirekesztés joga meg újra a tanácsra ruháztatott: nem tűnt az el nyom nélkül, átmenvén a sweiczi egyház egyéb intézményeivel néhány német város egyház-szervezetébe.

A sweiczi reformationak világra kihatott munkásságu másik nagy hősről Calvinról főnebb mondtuk már, hogy az egyház önállóságára oly nagy súlyt fektetett tanától egyelőre eltérő nézetnek hódolt; igérvén, hogy erre később visszatérendünk. Igéretünk beváltásának itt van helye. Ő, mint Luther, egyként indítatva a reformatio ügyének minél gyorsabban elővitelére törekvés, s a r. catholicismussali elmentét által, egyelőre kevés súlyt fektetett az egyház állam ellenébeni önállóságának kiemelésére, s ennél fogva annak alkotmányára is. Bizonyítja ezt első kiadásu Institutioinak Richter által éles szemmel észrevett s kiirt több helye, mikben az egyház részére később annyi erélyel követelt jogok a polgári hatóságnak tulajdonítatnak, mint például a lelkészek minősítése, tehát nemcsak hívása és választása, mint ezt a *creari* szó egyenesen bizonyítja. Azonban Calvin csakhamar genfi lelkész lett, s a gyakorlat nem késett idomítólag hatni elméletére. Ő, mint lelkésztársa Farel is, nagy fontosságot tulajdonított az egyházi fegyelemnek, annál nagyobb, minél rendtelenebbnek ismerte fel gyülekezetét, s minél kevésbé várhatta a dolgoknak egyházi befolyás nélkül leendő jobbra fordulását. Mivel pedig az egyházi fenyték jogának kire ruházása közvetlenül egybefügg az egyház és állam közti viszonynak, s távolabb az egyház külön létének s önállóságának miként felfogásával: alkalmasint épen e kérdés volt az, mi Calvint ezt illető nézetének változtatására bírta. Hogy az erre elég erős volt, bizonyítja azon körülmény, mely szerint épen az egyházi fenyték gyako-

rolhatásának jogáhozi ragaszkodása miatt kényszerült 1538-ban Genfet elhagyni, s hogy visszatértét oly intézkedés tételéhez kötötte, mely szerint az egyházi fegyelem kezelése a lelkészekből, s a tanács által a város minden részeiből választandó jámbor és istenfélő gyülekezeti tagokból alakítandott egyházi hatóságra lett volna bízandó. Im ezen, a genfi tanács által egyelőre el nem fogadott, nézetet tolmácsolják már az Institutiok második kiadásukban, mint ezt az onnan vett főnebbi közlemény, más vele rokon helyekkel egyenesen bizonyítja. Calvin nézete egyenes és teljes átalakulásának szemlélhetővé tételére nem tagadhatom meg magamtól, lelkészi hivatalra vonatkozó tanának egymás melletti közlését, az Institutiok első s második kiadásából. A lelkész minősítés s illetőleg alkalmazás tárgyában az első kiadás így szól: „Utrum vero totius ecclesiae comitiis, aut paucorum suffragiis, quibus ea cura demandetur, an vero magistratus sententia episcopum creare satius sit: nulla certe lex constitui potest. Sed pro temporum ratione, populorumque moribus capiendum est consilium. Cyprianus fortiter contendit, non rite eligi, nisi communibus totius plebis suffragiis. Quam observationem illo seculo in multis partibus valuisse, fidem historiae faciunt. Verum quia vix unquam evenit, ut tot capita rem aliquam uno sensu bene component, et fere illud verum est, incertum scindi studia in contraria vulgus: satius mihi videtur eo eligendi munere, vel magistratum, vel senatum, vel seniores aliquot defungi, advocatis semper nonnullis episcopis, quorum fidem et probitatem spectatam habeant. Sed hoc melius prospicere pro re et tempore possunt principes, aut liberae civitates, quibus pietas cordi est.“ Ugyan e tárgyról a második kiadás már következően nyilatkozik: „Habemus... esse hanc ex verbo Dei legitimum ministri vocationem, ubi ex populi consensu et approbatione creantur qui visi fuerint idonei. Praesens autem electioni debere alios pastores, ne quid per lenitatem, vel per mala studia, vel per tumultum a multitudine peccat-

tur.“ Az egyház önállóságának s államtóli különlétének tana volt azon alap, melyre Calvin ezentúl annak alkotmányát fektetni kívánta, melynek minden következményeivel együtti érvényesítésére törekedett; úgy, hogy ha mit belőlök leengedett, azt a körülmények ellenállhatlanul kényszerítő hatalmának, nem pedig meggyőződése ingadozásának kell tulajdonítanunk. Az 1541–ki sept. folytán Genfbe visszahivatván, első gondja volt, egy, a kijelölt alapra fektetett egyházszervezeti tervet nyújtani be a tanácsnál, mely is elfogadtatván, még azon év novemberében életbe lön léptetve, s ez által egy messze kihatott, sok felől követett példány létesítve.

A genfi egyházszervezet, lényegében következő: Az egyház kormányzására négy hivatalt rendelt Krisztus, u. m. a lelkészekét, a tanítókét, a vénekét, és a dékánokét.

A lelkészek az ige hirdetésére, a kegyelem eszközeinek kiszolgáltatására, s a vénekkel együttes örködésre, figyeltetésre, feddésre s általában a testvéri fenytéknek gyakorlására hivatvák. A lelkészválasztás jogát maga a lelkészi kar gyakorolja, úgy azonban, hogy azoknak tudományát s erkölcsiségét a tanács is vizsgálat alá veszi; ugyanazt illetvén a választás megerősítésének, s a gyülekezet beleegyeztével, a választott beállításának joga is. Az elválasztott, beigtatás előtt kijelenti az egyház hitéhez csatlakozását, s esküvel fogadja, hogy hivatalát hiven kezelendi, engedelmeskedve az egyház és állam törvényeinek, hatóságainak; mi mellett azonban a tanítási szabadság nyilván fentartatik. Az ordinatioból üzött visszaélések tekintetéből, semmiféle tünnepélyes felavatás nincs.

A lelkészi tanulmányokban és teendőkbeni tökélyesbülés czéljából a lelkészek, falukon mint városokon, hetenként egyszer összejönnek, a mikor a következős rende szerint közülök egy, a szent írásnak előre megállapított pontja felett, egyházi beszédet tart, mi aztán körülményes bírálat alá vetetik. Ha e közben a tant érdeklölög vita támadna, s az

maguk a lelkészet által közmegállapodás útján el nem dön-
tethetnék: úgy a gyülekezet vénei kérdeztetnek meg, s ez
sem vezetvén kívánt célra, a kérdés a tanács elé vitetik,
végeldöntés végett. E hetenkénti összejöveteleken kül év-
negyedések is vannak, a lelkészek kölcsönös buzdításának
céljából, melyek, rendszeren az urvacsorájának kiszolgálta-
tását előzőleg tartatván, arra is szolgálnak, hogy a lelké-
szek kölcsönösen megvizsgálják egymást. De nem csak a
lelkészek vannak, hitük s tudományuk tekintetében, ily
szoros ellenőrzés alatt, hanem a világiak is. Mert azon kül,
hogy a gyermekek a catechismusban i oktatás után a lelkész
előtt vallást tesznek: ugyanaszt kell tenniök egyebeknek is,
valahányszor az urvacsorájával élni kívánnak. Ezenkívül a
lelkész minden Husvét előtt meglátogatja a vének egyikével
a családokat, tudomást szerzendő azok hitéről. A lelkészi
hivatal rendben tartása céljából egyházlátogatások vannak,
a lelkészi kar s a tanács két két választottja által végre-
hajtva. Kisebb hibákat a lelkészek és vének egyeteméből
álló consistorium büntet; nagyobbak e tanácsnak jelentet-
nek fel.

A tanítók, kiknek hivatásuk a hívőknek — tehát úgy
látszik nemcsak a növendékeknek — igaz tudományban ve-
zérleése volt, szintén a lelkészek által választattak, két
tanácsnok jelenlétében ugyanazok által vizsgáltattak, s a ta-
nács által erősítették meg.

A vének a gyülekezet erkölcsi életére ügyeltek fel.
Tisztüket legjobban megmondja esküjük, mely következőleg
hangzott: Esküszöm, hogy a reám bizott hivatal szerint
minden botrányra vigyázok, minden bálványozást, isten-
káromlást, visszavonást, s más, az isten dicsőségével, s
az evangyeliom reformatiojával ellenkező dolgokat meggá-
tolok. Minden oly tudomásomra levő dologban, mely az
egyházi tanács elé terjesztendő, kötelességemet gyűlölet és
kedvezés nélkül teljesítem, egyedül oly célból, hogy az
egyház a jó rendben s az isteni félelemben megtartassék.“

E vének, a város különböző részeinek figyelembe vételével akként választattak, hogy kettejök a kis, többijök a nagy tanács tagjaiból vala veendő. A lelkészi kart illette az ajánlás, a kis tanácsot a választás, a nagyot pedig a megerősítés joga, de mi 1560 után csak az esetben következett be, ha a felszólított gyülekezet mi tartható kifogást sem támasztott ellene. Még e mellett is csak akkor tekintettek a vének végleg alkalmazottakul, ha egy próba évet kitöltvén is meghagytattak, mert az alkalmatlanoknak tapasztaltak annak elteltével elbocsáthatók voltak. Számuk kétszerezte a lelkészekét. —

Már főnebb érintők, hogy a lelkészek és vének összesege alkotta a consistoriumot. Ez egyházi tanács volt az egyház ítélőszéke, feladata levén az egyházi fegyelemnek, kirekesztés fegyverével is fentartása, kezelése, s a házassági ügyeknek békees utoni intézése, melyek hát csak akkor voltak a tanács elé viendők, ha békes utoni elintézésük nem sikerült. Ez egyháztanácsban is a legfőbb államhivatalnokok, a syndicusok egyike elnökölt.

A dekánek ép úgy választatnak mint a vének. Közülök némelyek a rendes alamizsna pénzeket kezelék, mások a betegek és szegények ápolásáról és táplálásáról gondoskodtak, mely ügyeket önnön hivatalnokaira bizván, sajátul ismert el az egyház. A dekánek hivatalának egyháziasságát, s ezzel a gondjaikra bizott ügyeknek is hason jellemét eléggé bizonyítja már csak az is, hogy a vének mellett ők voltak azok, kik az urvacsorájának kiszolgáltatásakor a poharat nyujták.

Nemcsak a szervezet tartalma, hanem annak miként létesíttetése is nagy figyelmet érdemlő, mivel hogy az elvet illető; azért emeljük ki, miként e szervezet Calvin egyenes bizonyítása szerint a tanács által lön ugyan megállapítva; de az összes népnek szavazatával elfogadva.

A genfi egyházszervezet, már látott sweiczi társaitól nem elemeinek különbségében, nem is az egyház-államtóli

függetlenségének teljes keresztül vitelében tér el. Az elemek itt is ugyanazok, s az egyház függetlenségének érvényesítése kevésbé sikerült. A lényeges különbség inkább ott van, hogy az egyházszervek mindegyikének kijelélé az őt megillető munkakört, tért nyitván így előtte oly cselekvékenységre, mely az egyház életelevenségét volt megszüendő; habár a polgári felsőség befolyása alatti volt is ama cselekvékenység. Bizonyítja ezt a papi gondviselésnek nagy tere, a tanítók hivatalának kiemelése, kivált pedig a vének s az egyháztanács működésének tágas mezeje. Itt rejlett azon előny, mely okozá, hogy a genfi egyházalkotmány oly sokfelé szolgált mintaképül, nem hogy szolgálilag átvéssék, hanem hogy hiányaitól lehetően megtisztítva újra teremtsék. Itt kulcsa hát azon tüneménynek is, mely szerint mindazon egyházalkotmányokban megvalósított a tiszta presbyteri rendszer, melyek Calvin nyomán indulva s a genfi példát követve, de oly körülmények között létesítették, melyek a világi hatalom legyezését nem parancsolták, tehát hol a reformatio a világi hatalom segélyezése nélkül, de sőt annak ellenére tört utat magának. Calvinnek nagy érdeme abban áll, hogy felismervén egyszer az egyház államtóli elválasztásának szükségét, azt szorgalmazni soha meg nem szünt, s nyílt, határozott és erélyes szavával lehetleníté, hogy a folyvást előre törekvés, s a szükségesül felismertnek követelése helyett, az egyszer létesített állapotok igazolására irányuljon az elmék tevékenysége, elfolytásával a jobb utáni vágyódásnak. Sőt inkább, Calvin nemcsak megismeré, de nyilván is hirdeté, hogy például a saját egyes befolyásával létesített genfi egyházszervezet is elég hiányos; kijelentvén ezzel, miként kik az ő szellemében haladni kívánnak, ezt nem ama szervezetnek módosíthatlan átvételével tehetik; az nem azért levén olyan, mintha a dolog természetéveli egyezet kívánta volna olyanná tétetni, hanem mivel a körülmények akkor és ott, mást, többet nem engedtek. Ezért mondja többek közt, hogy a genfi szervezet

nem tökéletes; hanem, tekintve a kor gyengeségét, mégis tűrhető. E hang volt az, mely folyvást előre hajtott, e kéz, mely folyvást előre mutatott, törekvést keltvén az eszménynek minél inkább lehető létesítésére.

E törekvés, a genfi reformatorokkal folytonos egybefüggésben állott francia reformált egyházban hozott legkorábban érett gyümölcsöket. A sokat szenvedett francia egyház által, 1559-ben Párisban létesíthetett, az egyes gyülekezetek lelkészei és világi küldötteiből állított, első országos zsinaton alkotott egyházszervezet, legszebb tanubizonyossága Calvin szellemének, irányának; nem szenvedvén kétséget, sőt történelmileg bizonyos levén, hogy annak alkotásában Calvin és Beza jelentő részt vettek.

A szervezetnek pontjai, miként Révész az eredeti után közölte következők:

1. Egyik gyülekezet sem követelhet elsőséget, vagy uralmat a másik fölött.

2. Az egyházi tanácskozmány (colloque) vagy zsinat elnöke, mindenek általános szavazata által választatik, a végre, hogy a gyűlést, vagy zsinatot vezesse, s a szükséges dolgokat intézze. Hivatala a tanácskozmány, vagy zsinat és egyházi gyűlés végeig tart.

3. A zsinatra minden lekipásztor egy egyházi vénet s egy vagy több dékánt hoz magával a maga egyházából.

4. Az egyetemes országos zsinatokon, melyek mindannyiszor egybegyűlnek, valahányszor az egyház szüksége kívánja, minden tag atyafiui szelid bírálata alá esik, mely után, a mi urunk Jézus Krisztus szent vacsorája ünnepeltetik.

5. Az egyes gyülekezetek vagy egyházmegyék lekipásztora, egy egy vénnel vagy dékánnal együtt, évenként kétszer gyűlést tartanak.

6. A lekipásztorok az egyházi tanácsban (consistorium), a vének és dékánok által választatnak, s azon népnek, a melynek számára rendeltetnek, bemutattnak. Ha ellentmon-

dás támad, az egyházi tanács igazítsa azt el. Azon esetben, ha egyik vagy másik részről elégtelenség támad, az egész ügy az egyházmegyei gyűlés elé utasíttatik; nem azért, hogy a nép a választott lelkipásztor elfogadására kényszeríttessék, hanem azért, hogy a lelkipásztor magát igazolhassa.

7. A lelkipásztorok egyik gyülekezetből a másikba hivatalos ajánló levél nélkül nem küldethetnek, s e nélkül, vagy vizsgálat nélkül el nem fogadtathatnak.

8. A megválasztottak a megállapított vallástételt aláírják, szintugy azon gyülekezetekben, a melyekben választatnak, mint a melyekhez küldetnek, a választás a lelkészek által könyörgés és kéznek főre tétele által erősítettik meg, de úgy, hogy ebbe semmi babonászerű ne vegyüljön.

9. Valamely gyülekezet lelkipásztorainak, egy más gyülekezetben predikálni nem szabad, a helybeli lelkipásztoroknak, vagy ha az távol van, az egyházi tanácsnak beleegyezése nélkül.

10. Az a ki valamely egyházi hivatalra elválasztatott, felhivatik és intetik, de nem kényszeríttetik annak elfogadására. Azon lelkészek, kik azon helyeken, hova állítva vagynak, hivatalukat nem folytathatják, s a gyülekezet folyamodására másuva rendeltetnek, de oda menni nem akarnak, okaikat az egyházi tanácsnak adják elő, s az döntendi el, hogy valyjon elfogadhatók-e vagy nem; és ha még sem akarják a hivatalt elfogadni, a zsinat határoz az ügyben.

11. Azon lelkész, ki hivatlanul valamely gyülekezetbe betolakodott, ha a nép által elfogadtatnék is a szomszéd lelkészek vagy mások által ne ösmertessék el, ha valamely más gyülekezet vitát támaszt annak elősmertetése felett; hanem mielőtt az ügyben tovább mennének, mihelyest lehetséges, egyházmegyei zsinatot kell gyűjteni, hogy az ügyben határozat történjék.

12. A lelkipásztorok, kik egyszer a predikatori hivatalra elválasztattak, gondolják meg, hogy a hivatalt egész éltök folyamán kell viselniök.

13. A mi azokat illeti, kik csak bizonyos időre bocsátatnak ki: azon esetben, ha az egyházak másként nem gondoskodhatnak a gyülekezetről, meg nem engedtetik nekik, hogy elhagyják a nyáját, melyért Krisztus életét áldozta fel.

14. Ha az üldözés keményen pusztít, megengedhető, hogy valamely gyülekezet, egy időre másikkal cseréltessék föl, mindkettőnek beleegyezésével; megtörténhetik ez akkor is, ha más fontos okok forognak fent, s azokat az egyházmegyei zsinat, ilyennek lenni találta.

15. Azok, kik hamis tudományt hirdetnek, s megintés után is azzal fel nem hagynak, mint szinte azok is, kik botránkozató életet élnek, s a felsőség büntetését, vagy kitiltást érdemelnek; továbbá azok, kik az egyházi tanácsnak nem engedelmeskednek, vagy másként alkalmatlanoknak találhatnak, hivatalukból kitétetnek.

16. A mi azokat illeti, kik öregségük, betegségük, vagy más akadály miatt, hivatalok folytatására tehetetlenek, megtartják a hivatal tisztességét, s gyülekezeteiknek ajánlatnak, hogy ezek őket táplálják, míg a hivatalt más folytatja.

17. Botránysos és bűnös tettek, melyeknek büntetése a polgári felsőség körébe esik, s azok, kik az egyháznak nagy botránnyt okoznak, akár korábban, midőn még tévelygésben éltek, akár későbbben történt legyen az, elegendő ok, valamely lelkipásztor letételére. Egyéb kevésbé botránysos hibák, az egyházmegyei zsinat ítéletére s belátására bízhatnak.

18. Ha elbocsátásról van szó: az egyházi tanács, két vagy három lelkészt hívjon magához, s gyorsan intézze el az ügyet, mihelyt rendkívüli hibák történtek. Hamis tanúbizonyság tétel vagy rágalom esetére, az egyházmegyei zsinat elé terjesztetik az ügy.

19. Elbocsátáskor, az okok nem közöltetnek a gyülekezettel, ha csak az nem egészen szükséges; e szükség fölött pedig az egyházi tanács határozzon.

20. A vének és dékánok alkotják az egyházi tanácsot, melyben az ígét hirdető lelkipásztorok elnökölnek.

21. A vének tiszte, a népet összegyűjteni, a keletkező botrányokat az egyházi tanácsnak bejelenteni, s több efélék, a szerint, a mint ezt minden egyes gyülekezetben, a körülményekhez képest, határozott törvények megállapítják. A vének hivatala ne legyen örökös, mint jelenleg.

22. A dékánok (diacres) tiszte, meglátogatni a szegényeket, foglyokat és betegeket, s házanként járni, catechismusi tanítás végett.

23. A dékánoknak nem tisztök az ige predikálása, s a sákramentomok kiszolgáltatása, noha ebben segítségre lehetnek. Hivataluk nem örökös; de sem ők, sem a vének le nem tehetik azt, a gyülekezet beleegyezése nélkül.

24. A lelkipásztor távolléte vagy betegsége alatt, vagy más szükség esetében, a dékán könyörgést tarthat, s szent írást olvashat, de egyházi beszéd alakja nélkül.

25. A dékánok és vének, ugyanazon okoknál fogva tétetnek le, mint a lelkipásztorok a maguk hivatalához képest, s ha az egyházi tanács által elítéltetve, ügyöket fellebbezik, az egyházmegyei zsinat intézkedéséig felfüggesztetnek.

26. A lelkipásztorok, vagy más gyülekezeti tagok, nem nyomathatnak, s másként sem tehetnek közzé, a vallásra vonatkozó, általok vagy mások által írt könyveket, a nélkül, hogy azokat előbb, két vagy három gyanutlan lelkipásztorral ne közöljék.

27. Az eretnekek, istennek megvetői, az egyházi tanács ellen lázzongók, az egyház árulói, s azok, kik testi büntetést érdemlő hibáért panaszoltatnak be, vagy marasztaltattak el, s kik az egész gyülekezetnek nagy botrányt okoztak, — az egész gyülekezetből kirekesztetnek, s nemcsak a sákramentomoktól, de az egyháztól is eltiltatnak. A többi bünöket illetőleg, a gyülekezet okos ítéletére bízatik,

megkülönböztetni azokat, kik az ige hallgatására bocsáttat-
hatnak, azoktól, kik a sákramentomoktól eltávolíttatnak.

28. Azok, kik eretnokség, isten megvetése, szakadás, egyházelleni árulás s pártütés, s egyéb, az egész egyházra nézve nagyon botránys bűnök miatt kirekesztettek, mint ilyenek tudtul adatnak a népnek is, kitiltatásuk okaival együtt.

29. Azokra nézve, kik csekélyebb ok miatt tiltattak el a szent asztaltól, az egyház meggondolt ítéletére bizatik, hogy vajjon közöltessenek-e az okok a gyülekezettel avagy ne; míg nem erről az egyetemes zsinat határozni fog.

30. Azok, kik az Ur asztalától eltiltattak, az egyházi tanács előtt megjelennek, annak kérése végett, hogy a gyülekezettel kibékülhessenek, s az egyházi tanács ítélendi el, hogy igaz bűnbánatuk van-e. Azóknak, kik nyilvánosan tiltattak el, nyilvános bűnbánást kell tenniök; ha nem nyilvánosan tiltattak el, csak az egyházi tanács előtt tesznek bűnbánást.

31. Azok, kik az üldözés alatt, hitöket megtagadják, csak a nép előtti nyilvános bűnbánás után vétethetnek vissza a gyülekezetbe.

32. Kemény üldözés, háboru, döghalál, éhség vagy más nagy nyomor alatt; mint szinte akkor is, midőn lelkipásztor választatik, rendkívüli közönséges könyörgés hirdethető böjtöléssel együtt, de minden erőszakolás és babona nélkül.

33. A házasságok az egyházi tanács elé terjesztetnek, közjegyző által feltett házassági szerződénnyel együtt, s tizenöt nap alatt legalább kétszer kihirdettetnek, mely idő után, az egybekötés megtörténhetik a gyülekezet előtt. És e rendtartás nem rontatik meg, hanemha rendkívüli okokért, melyek felett az egyházi tanács határoz.

34. Szintugy a házasságok, mint a keresztségek, bejegyeztetnek, s gondosan őriztetnek az egyházban, az atyák, anyák s keresztszülék neveivel együtt.

35. A vérszerinti rokonságot illetőleg, a gyülekezet hívő tagjai, sohasem léphetnek oly házassági szövetségre, mely nagy botrányt szülhetne; e pont fölött, a gyülekezet fog intézkedni.

36. Azon hivek, kiknek házastársáról a házasságtörés megbizonyosodott, megintetnek, hogy békéljenek ki; ha ezt tenni nem akarják, szabadoknak nyilváníttatnak az isten ígéje szerint; de az egyházak nem bontják föl a házasságot, nehogy a polgári hatóság körébe avatkozzanak.

37. A kiskoru ifjak, nem léphetnek házasságra atyjok s anyjok beleegyezése nélkül; ha pedig ezek oly értelmetlenek, hogy e szent és hasznos dologba beleegyezni nem akarnak, az egyházi tanács fog az ügy fölött határozni.

38. A törvényesen végrehajtott eljegyzések föl nem bonthatók, még azoknak kölcsönös megegyezése által sem, kik azokat tették, s ha ezen eljegyzések törvényesen történtek, az egyházi tanács fog azok fölött intézkedni.

39. Egy gyülekezet sem tehet oly nagyobb következtésű intézkedést, mely által a többi gyülekezetek haszna vagy kára is érdekeltetik, az egyházmegyei zsinat meghallgatása nélkül, ha azt tartani lehet. Ha pedig az ügy sürgetős, akkor a gyülekezet legalább írásban közölje azt a megye többi gyülekezeteivel, s azoknak nézeteit lássa meg, s beleegyezésüket várja be.

40. Ezen czikkek, melyek az egyházi rendtartásra vonatkozólag itt közölvék, nem akként állapíttattak meg közöttünk, hogy ha az egyház haszna úgy kívánja, változást ne lehetne azokon tenni; de egyesnek nem áll hatalmában ezt tennie, az egyetemes zsinat meghallgatása és beleegyezése nélkül. — Aláírva eredetiben: a zsinat választott elnök Morel Ferencz által, az egész nevében. Páris, május 28-án 1559. Henrik király uralkodásának 13-ik évében.

Ha keressük az okot, mely lehetővé tette, hogy a francia r. egyház ily, nemcsak Calvin eszméjének, hanem ön-fogalmának is egy általán megfelelő alkotmányt teremthessen:

egy nevezetes, s mert a gyenge ember természetében gyökerező, azért mindenfelől újra és újra tényekkel bizonyított igazságra jutunk, mely alól tán csak maga az angol presbyteri egyház képez kivételt. Ez következő: A keletkező, s azért még gyenge egyház nem annyira az egyház fogalma, mint inkább annak idő és helyszerű érdekei által vezéreltetvén: mindenütt úgy szervezte magát, hogy azon oldalon hagyjon legnagyobb cselekvékenységi tért, melyről reménylél, hogy az, az egyház javára, és egyszersmind legnagyobb erővel, s azért leggyümölcsözőbben lesz betöltve. Így a prot. német államokban, a skandináv országokban és Angliában a reformatio ügyét felkarolt, s a hatalom tetteles birtokában volt világi fejedelmeknek, másutt meg azoknak, tulajdonított legtöbb jogot, kiktől, hatalmukat s irányukat látva, reménylheté, hogy az egyháznak javára működni leginkább készek és képesek lesznek.

Főnebbi fejtegetéseinkben már kimutattuk, hogy az egyház mi különbséget sem ismer, a tanítók- és hallgatókén kívül. Ebből nyilván egyenesen következik, hogy főleg ott volt neki lehető fogalmával egyezően szervezkedni, hol idői s helyi érdekek nem kényszeríték, hatalmát, ha csak részben is, ezeken kívülre helyezni; s viszont ép ez érdekek parancsolóan igényelték azt ez elemek közt méltányosan osztani meg; egészen úgy mint ezt a dolog természete is kívánja.

Ily helyzetben volt épen a francia egyház, kebelében egy államnak, mely ránézve nem csak idegen, hanem épen ellenséges levén, ez ellenséges állásával lehetőségét is kizárta annak, hogy az egyház egyik elemeként a polgári felsőség statualtassék; hátratételével a gyülekezeti népségnek, a hallgatók egyetemének. E helyett azonban a navarrai király, Conde herceg s az ország sok más nagyjai csakhamar elfogadván a reformatiot, hatalmas támaszul szolgáltak ügyeinek. Kérdem lehetett-e ily körülményekben más egyház-alkotmányra gondolni, mint olyanra, mely megadván a reformálás munkájában fáradozott, az ige hirdetésében

buzgólkodott papságnak a magáét, egyszersmind a hallgatóknak is oly tért nyitott, mi az azoktól, vagy legalább azok egy részétől várt és reménylett támogatásnak megfelelő levén, teljesen érvényesíté és kielégíté a minden egyháztag, mint olyan által támasztható jogos igényeket? E mellett az államhatalom által nem védett, de sőt fenyegetett egyháznak nem kellett-e szükségkép oly alkotmányról gondoskodni, mely az egyházi élet által feltételezett minden munkásságra megfelelő szerveket létesítvén, azok működésének illő tért is nyitott? Ime a francia egyházalkotmányának, az általa keltett életelevení, öntudatos munkásságnak, s az ennek nyomán kelt virágzatnak kulcsa!

Előbb, mintsem a pápával meghasonlott király VIII. Henrik az angol egyháznak rómátóli függetlenségét kimondta volna: kezdett már gyűladozni Angliában is a reformatio lángja. Úgy a mindinkább erősödött humanismus általában, mint Viclef tanai különösen, fogékonyságot teremtének a németországi reformatio gyújtó szikrája irányában, s egy pártot mely Luther tanára mintegy új lelket nyert. Antverpben 1526-ban megjelent az új szövetség angol fordítása, mi csak hamar hatni kezdett a csatornán túl. Az így keletkezett hazai mozgalom is támaszthatá fel a királyban azon gondolatot, hogy a r. catholicismus védőjéül lépjen fel. Ezen alólról feltörekvő irány akkor sem szűnt meg, midőn, — szenedélye által hajatva, — már a király akará, de a tan megtartása mellett, a rómátóli elszakadást. Bizonyítják ezt Henriknek, nemcsak a pápa hivei, hanem Luther követői ellen is intézett üldözései. Nemcsak, de sőt még akkor is folyvást életben látjuk amaz irányt, midőn Henrik halála után a világi hatalom által vitt reformatio is mind gyökeresebbé kezdett lenni; még mindég elég tápot nyujtván annak a cultus catholicus szinezete, a püspököknek meghagyott hatalma, s az államnak egyházra nehezülése. Hasonlót kell mondanunk Erzsébet korát illetőleg is. A központból intézett reformatiotól függetlenül, sőt azzal egyenes ellentétben fejlett,

a tanra tekintve puritánnak, az általa követelt egyház-szervezetet illetőleg presbyterinek nevezhetett s nevezett ezen irány — bár a r. catholicismussal ép úgy kellett küzdenie, mint az államegyházzal, s távolabb az államhatalommal — mind hatalmasbá lett; emeltetve az igazság ereje, az angol nép egészséges felfogása, sőt külföldi, hason gondolkozásu menekvők által is. A német-alföldi menekvők londoni gyülekezetét, már 1550-ben, tiszta presbyteri alapon rendezte Laski, kiindulási alapot teremtven ez által nemcsak angol, hanem németországi, hason jellemű szervezeteknek is. E menekült egyházat ugyan ismét vándorlásra kényszeríté. s ez által az angol földet ama presbyteri egyházszervezettől megfosztá Máriának türelmetlensége: de az adott példa nem ment feledésbe. Alig tíz évvel az állam-egyháznak Erzsébet alatti végleges consolidáltatása után, létesítettett az első puritán gyülekezet is Wandsworthban, világos bizonyágu arra, hogy a mozgalom elnyomására az 1559-ben hozott parlamenti végzés sem volt elég. Ellenkezőleg, épen az irt, s a következő évek végzeményei által leköszönésre indított, s az államegyházból kilépett lelkészek lönek a puritan mozgalomnak fejeivé, azon mozgalomnak, mely a nyomatások közben szinte az independentismus létrehozásáig kiterjedett; az ellenhatás igen érthető túlterjedése folytán. A conformisták és non conformisták küzdelme elég ismeretes, vázolósa czélunkra nem tartozik; elég, hogy 1689-ben érte az végét, a püspöki egyházat állami méltóságában meghagyott, de a dissentereknek is szabad vallásgyakorlatot biztosított egyezményel.

Az angol puritan s illetőleg presbyterian mozgalommal szoros összefüggésben állott a scotiai is. E királyságban, mely az angol és francia udvarokkal egyenlően rokon, s azért a kettőnek befolyása közt ingadozott fejedelmi házat uralt, szintén jókor megfogamzott a nép jellemével egyező Calvinismus, megfogamzott és fejlődött pedig szemközt azon királyi hatalommal, melynek 1528-ótai birtokosa, IV. Jakab-

nak, és Margarethának, VIII. Henrik angol király nővérének fia V. Jakab, a francia királyi, s illetőleg a Guise hercegi házzal állt vér és szellem rokonságban, előbb abból, majd első nejének holtá után emebből nősülvén. Jakab és nejei szigorú catholicusok, s a pápa iránt hűvek lévén, már csak ennél fogva is feszültségbe jöttek Henrikkel. Ámde e Henriknek, Jakab kiskorusága idejében gyakorolt, túlsúlyu befolyása alatt Scotiában is elterjedt, nem ugyan a Henrik féle, de a gyökeres reformatio. Így V. Jakabnak saját népével is meggyült volna baja, ha meg nem szabadítja attól és minden földi gondtól a halál, mely őt a Henrik ellenében 1552-ben Solvaj-Mosnál vesztett csata után, leányának, az oly szerencsétlenné lett Stuart Mariának csak 5 napos korában érte utól. A diadalmas Henrik befolyását arra használta, hogy a Rómából és Párisból segélyezett özvegy királynő és pártja ellenében, a scot protestansok segélyével keresztül vigye alig öt éves fiának a scot trónörökösnővel eljegyeztetését, mi 1553-ban sikerült is. Ámde a rögtön fölül került ellenpárt ezen sükert még ugyanaz évben megis hiusítá, s az egyezmény nem lett megerősítve. Ez, ismétli háborusodásnak, majd belviszályoknak is lőn szülője, melyek közt a szabad egyházalkotmányt követelt puritanismus egyre erősödött, mi megint 1557-ben újból az angolok diadalára vezetett, a protector Sommerset alatt. De e diadal meglehetősen meddő maradt; a protectort személyes ügyei Angliába visszatérésre kényszerítvén, sem az angolok, sem a scot protestansok nem zsákmányolhatták azt ki. Még kevésbé lehetett erről szó Eduard halála, s Mária uralkodása alatt. Más oldalról azonban főleg az időtt erősödött a scot protestantismus, a Mária üldözései elől Scotiába menekült angolok gazdag gyarapodást okozván annak. Azonban Scotia sem volt a béke országa. Benne a kiskoru trónörökösnő nevében egyre a Guise házbóli anya királynő kormányzott, és pedig Bethüne Cardial által vezetettve. E körülmény magyarázza, miért kellett a scot protestansoknak már 1558 decemberében,

tehát trónörökösnöknek II. Ferenczeli eljegyeztetése évében, a r. catholicusok ellen frigyessülni. E frigyessülés, s más ehhez hason lépések felkölték az anya királynőben az üldözés szellemét, mire meg a protestansok is még nagyobb izgalomba jöttek. A hazáját többször elhagyni kényszerült Knox oda harmadszor is megérkezett, s feleinek lelkesítése által valódi polgárháborút keltett. E háboru egyfelől francia, másfelől angol gyámolítással lön folytatva, Erzsébet a congregationalisták ügyét támogatván. Midőn az anya királynő meghalt, s az ország a szigoruan cath. Stuart Máriára szállt, az, majdnem kizárólag, a szintoly szigoru protestansok kezében volt. Ez oka, hogy midőn az 1560-ban megbékélt angolok és francziák a scótok és királynőjök közt közbejártak, közbejárásuk eredménye egy oly kötés lön, mely által a fejedelmi hatalom megszoríttatván, ellenben a protestansok élén állt főuraké tágitatván: az addigi monarchiai és cath. Scotia proiestanssá s aristocratiaivá vált. A következmények nem vártak soká. A kötés értelmében alakított tizennégy tagu kormány ugyanis, a királynő befolyásának mellözésével országgyűlést tartott, mely a r. cath. vallást az egész országban eltörlé; mi kárpótlást sem adván a határozata által sújtott egyeseknek. E parliament meghagyására készítettett a scót hitvallás, s az ennek folytán Edinburgban tartott első országos zsinatéra az egyházalkotmány, mely előzményeinél fogva sem a fejedelemre nem ruházható az egyházi hatalmat, sem annak gyakorlatából a világi elemet ki nem zárható, sőt abban meg sem szoríthatá; ennek köszönhetvén sajátlag az alapját képezett elveknek külsőleg is érvényre lett juttatását. Ezen, 1561-ki januar folytán befejezett szervezetnek lényegesb határozmányai következök.

Az istentől rendelt egyházi hivatalok következök: Az ige hirdetésére s a sacramentomok kiszolgáltatására hivatott lelkészek, a tanítók vagy doctorok, az egyházi fegyelmet a lelkészekkel együtt kezelő vének, és a dekánek, kiknek

feladatuk az egyházi javaknak kezelése, s a szegényekről gondoskodás.

Az egyházi hatóságok pedig: a hetenként összeülő gyülekezeti, az egyházmegyei s az egyetemes egyháztanács. Minden gyülekezetnek nyíltan megadatott lelkész-választási s önkormányzati joga, de az egyházmegye ellenőrködése mellett, melynek joga s kötelessége volt a választottakat megvizsgálni, s ha alkalmatlanoknak bizonyultak visszavetni. Ugyan az egyházmegyére ruházott az időközben alkalmatlanokul bizonyultaknak elmozdíthatásai hatalom is. A kegyúri jogról mit sem tud ez egyházszervezet. Az egyházi fegyelem szigorú, s az állami fenytéktől elkülönített volt. A lelkész nélküli gyülekezetek ellátására, s a kisebb képzettségű lelkészekre felügyelésre öt superintendens választott, de csak a szükség idejére.

Ez első egyházalkotmánytól nem irányával, hanem csak nagyobb részletességével, s a fejlettebb állapotokhoz alkalmazottságával tért el az 1578-ki, melynek főbb pontjai ezek: Az egyház kormányzata annak saját hivatalnokai által, tulajdon, nem pedig az állam nevében vezetendő. A kül béke- és nyugalomnak külső eszközökkel fentartására hivatott állam, s a vallás- és lelkiismeretre tartozók intézésére rendelt s csak lelki eszközöket használó egyház, mint végcéljaikban találkoznak egymást segíteni tartoznak. Azért az egyházi szolgák, a külsőkben alatta vagynak az államtörvényeknek és büntetéseknek, de megfordítva az állam tisztviselői is tartoznak magukat az egyházi fenytéknek alá vetni, ha a vallás- és lelkiismeretre tartozókban hibáznak. Az egyházkormányzatnak három tárgya van, u. m. a tudomány, melyhez a sacramentumok kiszolgáltatása van kötve, az egyházi fegyelem, és a javak kezelése. Püspök és lelkész egy értelmű szavak, pásztorok pásztorja nincs. A lelkészszel közremunkáljon a doctor, magyarázván az igét, védvén az igazságot, s tanítván az iskolákban, a collegiumokban és az-egyetemen. A vének és dekánek hivatalai is szüksé-

gések. Az egyház minden hivatalnoka választatik, s felavattatik, feltolakodni nem szabad. A presbyteriumok jogköre a főebbi, a dekánek munkaköre is körül iratott. Az egyházi hatóságok gyűlések tartására jogosítvák, az általok meghatározandó helyen és időben.

Kit nem emlékeztetnek e szervezetek Genfre s illetőleg Calvin tanaira? Maga az állam és egyház viszonyának meghatározása egészen Calviné, ki egy helyt így szól: „Quemadmodum magistratus puniendo et manu coercendo purgare debet ecclesiam offendiculis, ita verbi minister vicissim sublevare debet magistratum, ne tam multi peccent, sic coniunctae debent esse operae, ut altera sit adiumento alteri, non impedimento.“ Hasonlóan Genfre emlékeztet a tanítói, a doctori hivatalnak különös kiemelése is.

Az 1578-ki szervezet VI. Jakabnak gyermekkorában lett trónra lépte után csak hamar hozatván, a parlament által is megerősített. S mégis alig hogy Jakab, Erzsébetnek 1603-ban bekövetkezett halálával, az angol trónra is eljutott: azzonnal törekedett az angol püspöki szervezetnek Scótiában is meghonosításán. E végre parlamenti és zsinati végzések is erőszakoltattak ki. Ez irány I. Károl alatt sem változott, s a bennei tevékenység nem csökkent. A következők egyre növekedett elégedetlenség, s végre a 80 év előtt kötött szövetségnek megújítása, s az ország fegyverre kelése lett. Az eredmény elég ismeretes. A revolutio rémeinek elvonultával is hijába lön ismételve az előtte meghiusult kísérlet, a különbség mindössze is abban állt, hogy az a kísérlőnek előbb életébe, most magának és házának trónusába került. Orániai Vilmos trónra léptével végre jobb idők következtek, s a presbyteri egyház Scótiában mint Angliában biztosított.

A támadások mégis nem szüntek meg végkép. Láttuk, hogy az 1578-ki alkotmány a gyülekezetek lelkész-választási jogát nyíltan kiemelte, s mégis mindjárt a presbyteri egyház létét biztosított 1689-ik év után, tehát már 1690-

ben törvényt hozatott, mely szerint azon túl ne maga a gyülekezet gyakorolja a lelkész-választási jogot, hanem a vénekből és prot. földesurakból alakított egyházi tanács. Ez csak kezdet volt. Csak hamar mind több háborgatások következtek, leginkább a kegyuri jog örve alatt, mi végre is oda vitt, hogy 1843-ban az egyháznak nagyobb része elszakadt, s lemondván minden államsegélyről és állam-egyházi előjogról, még az anyagiakban is csak saját erejére, az egyházi közszellemre támaszkodik; igényelvén más részről, hogy az őt mivel sem segélyező állam ne avatkozzék ügyeibe. Ime a teljesen saját lábára állott, s az egyház függetlenségének tanát negatív irányban is érvényesített, s emellett lehetően virágzó egyház példája, melyhez hasonlatost nem igen találunk.

Ismerve a német-alföldi reformatio történetét, s megemlékezve azon főnebb kiemelt, s a tapasztalat által is igazolt tényről, mely szerint a központi hatalom által üldözött egyház, csak összes elemeinek működése által vívhatván ki lételetét, természetesen oly alkotmányt kénytelen adni magának, mely őt lehető legerőteljesebbé teheti az által, hogy minden tagjának megadja az őt illető munkakört: nem kételkedhetünk, hogy az ottani prot. egyház alkotmánya sem lehetett más, mint presbyteri. És valóban határozottan Calvin szellemét leheli nemcsak az 1566-iki antwerpi zsinat által véglegesen elfogadott hitvallás, hanem azon egyházalkotmány is, mely legterjedelmesebben az 1564-ki, ugyan antwerpi zsinatnak czikkeiben van megírva.

Ez alkotmányért nemcsak a spanyol hatalommal, a vérengző Alba herczeggel kelle az egyháznak megküzdeni, hanem a polgárháborúból született államhatalommal is. Az 1576-ki oktrojalt szervezet alig árnyéka volt az előbbinek. Majdnem az egész egyházi-hatalom gyakorlatát az államkormány tulajdonítá magának. Az 1578-ki dortrechti, az az 1586-ki hágai, s 1619-ki megint dortrechti zsinatok azonban ismételve kimondták az egyháznak államtól függet-

lenségét, s elrendelék annak gyülekezeti, megyei, tartományi, és nemzeti zsinatok által leendő fokozatos kormányoztatását. E határozatok — csekély módosítással — életbe is mentek, s egész a múlt század végéig fenmaradtak; kivén mégis a nemzeti zsinatbani egyesülést, mit a szövetség egyes államainak ellenszegülése létrejöni men engedett. A francia zendüléssel a német-alföldi egyházra is nehéz idők következtek, melyek a restauratioval nem könnyebbedtek, sőt súlyosodtak. Itt nem restauráltak a régi állapot, sőt az 1816-ki oktrojalt egyház-alkotmány ismét zavaroknak lön szülője, megtámadván, s jelleméből kivetkeztetvén a zsinati kormányzatot, s megfosztván így zárvétől s ezzel erejétől a meghagyott községi szervezetet is. Az egyház folytonos elégedetlensége, s az államtól elvált szabad ref. egyháznak támadása s mindegyre erősbödése végre kivívá az 1852-ki alkotmányt, mely, bár sok kívánni valót hagy is, mégis lépés a jobb mult felé.

Mint Angliára, úgy a német földre is termékenyítőleg hatottak a német-alföldi menekültek. E menekvők az alsó Rajnánál, különösen pedig a clevei határgrófságban s a jülichbergi herczegségben reformált gyülekezeteket állítanak, s már a Laski féle szervezetből s a genfi ordonance-okból kiindult 1568-ki weseli, s az 1571-ki emdeni zsinaton lették alapját azon tisztán presbyteri-zsinati alkotmánynak, mely a német földnek e részében nem érintetlenül ugyan, de alapjában legalább mind maig fen van, jótékony hatását folyvást éreztetve. Ez alkotmány szerint is a gyülekezeti vének tanácsa képezi az egyház kormányzatával megbizott hatóságok legalsóbbikát, mely fölé lőnek fokozatosan fölállítva a megyei, tartományi és köz zsinatok. Ez alkotmány jelességét már csak azon folytonos és szilárd ragaszkodás is bizonyítja, mely iránta annyi támadások között tanúsítva lön; de bizonyítja ezt az is, hogy azt későbbben Jülich-Bergnek ágostai egyházai is fölvették. Az erejének szabadon kifejtésére képesített egyház nemcsak a r. catholicismus táma-

dásaival szemben állta meg kellőleg helyét: hanem a reform. brandenburgi fejedelmi ház territorialis irányu kísérletei ellenében is; annyira, hogy végre is elég erősnek mutatkozott 1835-ben oda birni a porosz kormányt, hogy a rajnai és wesztphali reform. gyülekezetek részére kiadott egyházszervezetben a presbyteri-zsinati elemet ne mellőzze; habár némi consistorialis adalékkal párosítá is azt. De lássuk e tartományok egyházszervezetét részletesen.

A weseli convent és emdeni zsinat is ugyanazon egyházi hivatalokat állapítá meg, melyeket a genfi ordonnance-ok. A lelkészválasztást illetőleg egyelőre nagyobb volt, a gyülekezetek jogosítottsága, végre azonban e pontban is a genfi előképnél lőn megállapodás; de úgy, hogy a gyülekezetek előbb élvezett nagyobb szabadságukhozi ragaszkodásuk esetére, ez nekik meghagyatni nyiltan rendeltetett. A választott tünnepélyesen felavattatott az egyházmegyei előjáróság által, és pedig vagy kéznek fejére tételével, vagy csupán könyörgéssel.

A doctorok jog- és munkakörének meghatározását illetőleg a tartandó zsinatra utált a convent, mely aztán az irásnak hetenként egyszer kétszer leendő magyarázását tevő azoknak kötelességül; rendelvén egyszersmind, hogy azok collegiumához lelkészek, alkalmas vének, dekánek, sőt gyülekezeti köztagek is adassanak.

A dekánek egy évre választattak, s a szegények- és betegek-rőli gondoskodással voltak megbizva, külön hivatalnokok vezelvén az egyház egészének, valamint hivatalnokainak is oeconomiáját.

Az egyházi fegyelem tárgyaiul a tan és élet ellenőrzése jelöltettek ki, eszközök a feddés és kizárás levén. A tanra inkább a lelkészek és doctorok, az erkölcsös életre inkább a vének vigyáztak, de mindig kölcsönös segédkezéssel. Laski példája nyomán, felavatása alkalmával mindenki nyilván kijelenté készségét, hogy magát esetileg az egyházi fenyték alá vetendi.

A nassauai egyház is elég önálló volt. Az 1586-ki herborni zsinat rendelkezései az emdeni-éivel azonosok voltak; de a hitsorsos fejedelem befolyásának kizárása nélkül. E befolyás azonban inkább csak a fejedelmileg kinevezett visitatorok által gyakoroltatván, igen megmaradt a felügyelés körében.

A reformált egyházszervezetek eddig látott alakjaitól teljesen elütöt öltött ez egyház a reform. fejedelmi Pfalzban. A v. fejedelem által 1563-ban kiadott egyházi rendszabály ugyan nemcsak a szertartásokban alkalmazkodik a több reform. rendszabásokhoz; hanem abban is, hogy az egyházból ki-rekesztésnek jogát a gyülekezet egyetemének kezébe tette le. Ámde a következő 1564-ben egyházi tanács állíttatott fel, és pedig a fejedelmi jog alapján. Mint ez alap, úgy a létesített hatóság működése is egészen homogen volt a lutheri egyházban látottal. A zsinatokon is csakhamar túlnyomóvá lett a fejedelmi Inspectorok befolyása, s vele eltörpítettett az egyház sajátos működése. A hat évvel később rendszerített presbyterium tagjait is nem a gyülekezet, hanem a világi hatalom teremtette egyházi felsőbbség választá. —

Közép és nyugat Európa prot. felekezetei annyira eltértek egymástól az alkotmányozás, s ennek folytán az egyház-kormányzás terén is, hogy általában a presbyteri-zsinatit követé az egyik, s a püspökit és consistorialist fogadá el a másik. E tünemény okozá, hogy sokan magukban a dogmákban, s e dogmák különbözőségében vélek fellelhetni ez eltérés alapját. Véleményem szerint hibásan; haugyan, mint főnebb megmutatni törekvém, ez eltérés lehetősége az egyház jellemének azon kettősségében van, melynél fogva az *hitbeni* és *hitérti* egyesület is; ennél fogva levén lehető, hogy ez oldalak egyikének vagy másikának kiváltképeni érvényesítésével az egyház más más szervezetet öltön.

A reformált egyháznak azon nem irigylett szerencse jutott, hogy majd mindenütt az állami hatalom segélye nélkül, sőt annak ellenére jött létre, s hogy ennél fogva neki,

mint *hitérti* egyesületnek sem volt oka megtagadni azon jellemet, mely őt mint *hitbenit* megillette. Innen hajlama a presbyteri-zsinati alkotmányra, melyet azért a lutheri egyháznál is fel kell lelnünk, mihelyst külső körülményei megfelelőkké lettek.

E nézetünknek igazolására majdnem dönthetlen érvet nyújt a prot. egyháznak kelet-európabani szervezkedése; bizonyítván, hogy a lutheri egyház is azonnal kész volt presbyteri-zsinati alapokon szervezni magát, mihelyst ezt a nélkül tehetta, hogy érdekeinek, melyekkel mint *hitérti* egyesület birt ellene munkált volna; méginkább pedig, ha alkotmányának az írt alapokon létesítésével ez érdekeknek épen szolgálatot tehetett; és megfordítva, hogy a reform. egyház is lehagyta magát, többé kevésbé, térítetni a főiránya által követett útról, mihelyst e letérést amaz érdekek kivánták. Hogy a reform. egyház ez iránybani készsége kisebb volt a lutheri által az ellenkezőben tanusítottnál, az igen természetes; miután itt az egyháznak mint *hitbeni* egyesületnek iránya ellenkezett azzal, melyet neki, mint *hitérti* egyesületnek kell vala követnie; míg ott e két irány összecssett, e két érdek karöltve járt.

Lengyelországban a hatalmas főnemesek védelme alatt fészkelte meg magát a reformatio, ugyanezeknek köszönhetően, hogy az interregnumban hozott u. n. pax dissidentium híveinek a római catholicusokéval egyenlő vallásszabadságot biztosított. Mint ez előny felekezeti különbség nélküli, általános volt: akként egyezőnek mutatkozott az egyházak megfelelő szervezkedése is; annyira, hogy cseh atyafiak, lutheranok és reformáltak — külön, felekezeti hitvallásaik fentartása mellett — 1570-ben a sendomiri zsinaton nemcsak egy közös, azért szükségkép igen tág és határozatlan hitvallás együttes aláírására szövetkeztek, hanem az e confessioban egyesült egyházaiknak teljesen egyenlőn szervezésére és kormányzására is. Lehet-e világosabb bizonyosság

arra, hogy a prot. felekezetek jellemük megtagadása nélkül vélték az egyház-kormányzat terén és kérdésében csatlakozhatni? E példát látva, s tudva, miként a lengyelországi lutheri egyház, bár a fejedelmek püspöki jogáról mit sem tudott, nemcsak el nem vezett, de sőt a többi felekezeteket is magába olvasztotta: alig tudom mit gondoljak azon német theologokról, kik ma azt látszanak hinni, hogy a lutheri egyház maga lábán, ama támasz nélkül, tán fön sem állhatna. A Sandomirban közösen elfogadott kormányzat szerint egyelőre superintendensek és esperesek kormányoztak ugyan; de — a főnemesek jótékony szolgálatárai tekintetből — mindig világi curatorok segítségével. E curatoroknak, s így a világi elemnek befolyása egyre növekedett; úgy, hogy az 1775-ki lesnai zsinat már világi elnök alá helyezé a tartományok mindkét rendbeli követjeiből alakíttatni parancsolt közzsinatot, arra ruhásván a spiritualis superinspectiót is, „per totam ecclesiam“; ellentétben az 1591-ki thoronumi zsinat azon végzésével, mely „regimen, et ordinis curam“ a superintendensekre ruházta. Ez irányt vitte tovább az 1780-ki vegrovi zsinat is, mely az elnökséget még a gyülekezetek egyházi tanácsaiban is világi curatoroknak adá, a lelkészek kezeibe legfőlebb a jegyzői tollat hagyván.

Kétségtelen, hogy a világi elemnek ezen, eddig nem látott túlsulya, s a lelkészi hivatalnak ellenébeni hátratétele majdnem oly visszaság, mint az egyházi hatalomnak államfőre ruházása; s azért csak mintegy változott formája azon elvilágiasulásnak, melyet az egyházhormányzat terén annyifelé szenvedett a lutheri egyház.

Tanuságosabb a magyar prot. egyház példája, melyet azért tüzetesebben kell kifejtennem. Bár melyikét vegyük is kezünkbe az ide vágó, bizony nem igen számos dolgozóknak, egyiránt látandjuk, hogy a reformationak hazánkban oly gyorsan lett elterjedését mindannyian ugyanazon okokra viszik vissza, mindnyájan nagy befolyást tulajdonítván a nemesség, kivált a főurak, s a királyi városok — az alkot-

mányon, vagy illető kiváltság leveleiken nyugodott — azon szabad állásának, mely lehetővé tette nekik, hogy a reformatio ügyét nemcsak a többször tehetetlen államhatalom, hanem a hatalmas r. catholicus clerus ellenében is megvédjék és elővigyék. És valóban, látva a törvényeket, melyek a reformationnak hazánkban lett első feltüntével ennek ellenében hoztattak, nem lehet kétkednünk, miként annak okvetlenül elkellett volna nyomatnia, vagy legalább törpíttetnie az államhatalom oly mindenhatóságának esetében, minőre az később emelkedett. Mert alig kezdett az, Erdélyben ugyan az oly nagy kiváltságokkal hirt szász földön, magyarországon pedig, Thurzó Elek kincstárnoknak, de kivált a kiskoru király gyámjának György, brandenburgi határgórnak, s több külföldieknek védelme alatt, magának a központi államhatalomnak közvetlen közelében hirdettetni: azonnal meghozatott az 1523-ki, a lutheranusok, mint egyszerű idegenek ellen is irányzott véres törvény, melynek értelmében azok, védőik és minden követőkkel együtt, mint nyilvános eretnekek, s a szentséges Szűz Máriának ellenségei, halálra büntettetni, s javaiktól megfosztatni parancsolattak. Az evangyeliomi tan hirdetői, a Mátyás által állított budai philosophiai iskolában ugyan Vinshemius Vid, s Gryneus Simon, később a helvét hitvallás egyik írója, aztán Cordeus János budai pap, s Erasmus barátja, a lőcsei születésű Henkel János voltak. Ez utóbbi, mint Máriának, a magyar királynőnek, V. Károl római császár nővérének gyóntató atya, magában a királyi családban hirdeté azt. E jelesek a részekben is gyámoltatván, az általok rakott alapokon, az idézett törvény daczára is, csak hamar minden oldalról emeltetni kezdett a magyar prot. egyház épülete. Ezért, de az idegenek eltávolíthatása végett is, már 1527-ben egy más, nem kevésbé véres törvény újra rendelé, hogy az országból minden lutheránus kiirtassék, s hogy azok bárhol is találtatván, nemcsak papok, de akárki által is szabadon elfogandók, s megégetendők legyenek. Hogy a re-

formatio ügye ily törvények mellett is előre mehetett, sőt nagy sikernek örvendhetett, azt, mint mondám, főleg a központi hatalom erőtlenségének kell tulajdonítani, mely az 1526-ki aug. 29-én bekövetkezett mohácsi vész után teljes tehetlenséggé változott át. Megtörténvén Mohácsnál nemcsak az államnak, de a fejei legnagyobb részét elvesztett r. cath. clerusnak hatalma is: minden attól függött, merre fognak hajolni a szabadítékos helyek és személyek. Ezek a reformatio mellett nyilatkoztak, világos jeléül annak, hogy a korábbi ellenséges indulat sem annyira a prot. tant, mint az udvar körüli olygarchia idegen elemeit illette. A következő az lett, hogy már 1560-ban, mint a jezsuiták iskoláinak hazánkban lett felállításának ideje körül, tehát a mohácsi vész után csak harmincz év mulva, alig három főuri, s úgy szólva egy nemesi család sem volt többé a hazában r. catholicus; daczára az ellenében úgy Zápolya, mint I. Ferdinánd által egyideig tanusított szigornak: A főurak és nemesek példáját a jobbágyok is mind általánosabban követvén, csakhamar, és pedig sűrűn keletkezének a prot. gyülekezetek. A dolog természete hozta magával, hogy az ily gyülekezetek — mennyiben viszonyukat a r. cath. clerussal fen nem tartották — egyelőre teljesen függetlenek voltak, s azért önállóan intézték dolgaikat, gyakorolván az egyházi hatalmat. Mily kevés volt azonban már ez első gyülekezeteinkben is az independentismusrai hajlam, mennyire nem akartak: azok az egyes gyülekezetek illetékességét fontosságuknál fogva szinte meghaladó egyházi ügyekben intézkedni, bizonyítja azon körülmény, mely szerint ujon választott lelkészeiket, a helyett hogy maguk minősítették volna, a már fejlettebb külföldi prot. egyházak előljárói által ordináltatták; megmutatva ez által azt is, mily nagy súlyt fektettek arra, hogy felhatalmaztatásukat már kiképződött, azért szerveinek mindenikével bíró egyháztól vegyék lelkészeik. Ezen, e korban igen érthető szokás egyébiránt részben még akkor is fen tartá magát, mikor már ben a hazában is volt az egyes

gyülekezeteken fölüli prot. egyházi hatóság. E felsőbb egyházi hatóságok egyelőre az esperességek voltak, alakulva azon fraternitások nyomán, melyek hazánk papjai közt már a reformatio előtt is kétségtelenül léteztek. Legyen bár miként, annyi bizonyos, hogy erejük érzetében már 1545-ben összegyülekezni látjuk úgy Luthernek, mint Calvinnak követőit; amazokat ugyan, a már akkor különvált Erdélyben Medgyesen, ezeket pedig Magyarhonban Erdődön. Ez összegyülekezések, s az azokoni testületi intézkedések a helyi gyülekezetek körén fölül emelkedettnek mutatván minden felekezetnek egyházát: bizonyítják eljöttét a kornak, melyben azok önérzetük s öntudatuk nyilvános kifejezését szükségesnek érzék. Ehez képest a medgyesi zsinat elrendelése, hogy az erdélyi protestansokra nézve is az augsburgi vallástétel tekintessék a hit sinormértékéül. Megállapítván így az egyesülés alapját: azonnal az egyesület kormányzatának elrendeléséhez fogott, elrendelvén e kormányzat vitelére a superintendensi hivatalnak felállíttatását. Az így megállapított superintendensi kormányon egyáltalán nem szabad püspöki, vagyis olyan kormányt érteni, mely — a világi elem kizárásával — isteni rendelésből származtatott autokratikus igazgatási jogot követelt volna. Ilyesmi a prot. egyházban általában képtelenség, s az idő szerint legalább, ösmeretlen is volt; a püspöki igazgatásnak mindenütt, tehát még Angliában is a fejedelem főpüspöksége képezvén abban háttérét. Sőt, a létesíteni szándokolt superintendensi kormányon még e megszorítással sem lehet püspököt érteni; haugyan ama háttér Erdélyben az idő szerint hiányzott. Mert ne felejtjük, hogy azon időben Martinuzzi állt Erdély kormányán, ugyanaz, ki a csak két évvel előbb tartott kolozsvári országgyűlésen az eretnekek megégettetését követelte; daczára annak, hogy az 1538-ki segesvári vallásos vitában győztes Szánthó Mihálynak János király egyenesen megengedte tudományának hirdethetését. A medgyesi zsinat azért a superintendensi kormányzást elrendelvén, hihetően mit sen akart

mást, mint oly egyházi hivatal létesítését, melynek hatásköre az erdélyi prot. egyház egészére kiterjedjen. Tudva, hogy Erdélyben is az egyes városi előljáróságok, s főurak voltak azok, kiknek védő szárnyai alatt az evangyeliomi tudomány terjesztői munkálhattak: ki is akarná állítani, hogy ezek oly kormányzati módot szándékozhattak volna állítani, mely az egyház életének közvetítésétől elzárja azon férfiakat, kik alig két évvel előbb az említett kolozsvári országgyűlésen, azóta pedig mindig és mindenütt, nélkülözhetlen védői voltak az egyháznak, nemcsak a r. cath. clerus, hanem a központi államhatalom ellenében is?

Azon zsinat, mely, mint mondtuk, ugyancsak 1545-ben Erdődön tartatott, s melyben 29 reform. lelkész vett részt, főleg szintén a tan megállapításával foglalkozott. Tárgyunkra kivált a 11-ik czikk fontos, és pedig annyira, hogy azt Tóth Ferencz után egész terjedelmében közölni el nem mulaszthatom. „Articulus XI. Quare ab ordinaria Successione Episcoporum decessimus? Ex Mandato Dei. Adversarii nostri calumniantur, nos ab ordinaria successione Episcoporum abscedere. Id non sine Mandato Dei facimus. Quoties enim Lux Evangelii in successione ordinaria extinguitur, necesse est aliam quaerere, sicut dicitur: Si quis aliud Evangelium docet, anathema sit. Ideo testamur Deum, nos libenter velle audire Episcopos, et illis Obedientiam praestare, si modo non discenderent ab Evangelio. Sed cum et puram doctrinam depravarint, et legitimam sacrorum Doctrinam, et Administrationem profanarint: oportet nos Deo magis obedire, quam hominibus. Itaque damnamus omnes eos, qui Ecclesiam adligant ad ordinariam successionem Episcoporum, quasi ipsi Iure Divino antecellant caeteris Ministris Evangelii, et quasi Ecclesia sit humana politia. Item damnamus et eos, qui dicunt nullam esse Ordinationem, nullum Ministrum, nullam Rempublicam apud eos, qui non habent Episcopos ordinaria successione regentes, cum Ecclesia non sit ordinata ad certum locum, ad certam per-

sonarum successionem, sicut clare dicit Christus: Ecce hic aut illic est Christus, nolite credere. Item Paulus: Regnum Dei non venit cum observatione, sed Ecclesia Dei tantum ad verbum Dei alligata est.“ E czikk nyilván elismeri a gyülekezetnek jogát, ellenőrizhetni az egyház vezetőinek, a püspököknek tanát s eljárását, s visszavehetni tőlök az egyháznak reájok ruházott hatalmát, mihelyst őket tévelyegni tudja.

Négy évvel később, tehát 1549-ben, Tornán, némelyek szerint Temesváron, tartatott ugyancsak Calvin követői részéről zsinat, melyben — meglevén már Erdődön állapítva a tan — igen jellemzőleg oly célból hozattak tizenhárom cikkben végzések, hogy ama tannak szellemével, egyelőre legalább, csak a lelkészek erkölcsei is összehangzásba hozassanak. Ime mennyire nem akarja a hit általi üdvözölés tanára oly nagy súlyt fektetett protestantismus, hogy a hit hatálytalan maradjon az életre. Az írt tizenhárom cikk a predicatorok kötelességeiről, maguk viseletéről és ruházatjukról szól.

Még ugyanazon évre esett az ágostai hitvallásuk részéről az öt szabad város, jelesen Kassa, Bártfa, Eperjes, Szeben és Lőcse által ez utóbbiban tartott zsinat is, melyben megírák azok hitvallásukat; hogy magukat nem sacramentariusoknak, vagy épen anabaptistáknak lenni megmutatnák. Ezt tenniök azért volt eszélyes, mert a reformationak oly nagy hévvel kezdett ellenzése csakhamar elmulván, többé nem ez, hanem csak a belőle kinőtt eretnekségek lőnek kárhoztatva. Ilyekül tekintettek az idő szerint a sacramentariusok — Calvin követői — s az anabaptisták felekezetei. Innen van, hogy már az 1548-ki törvény 11-ik czikke az evangelicusokról hallgatván, csak a sacramentariusokat s anabaptistákat rendelte az országból kiűzetni. Lassanként azonban Calvin követőinek, vagy miként azon időben nevezettek, a sacramentariusoknak is sikerült, ügyöket a méltán kárhoztatott anabaptistákétól elválasztva, az ágostai fe-

lekezetével hason állásra helyezni. Bizonyosságai ennek az 1556-ki 26-ik s az 1557-ki 10-ik t. cikkek, melyek már csak az anabaptistákat sujtják, Calvin követőiről ép úgy hallgatván, mint Lutheréiről.

A kárhóztató törvények e mind szűkebb körre szorítása egyebeken kül azon főurak- és nemeseknek is tulajdonítandó, kik az evangyeliomi egyház mindkét felekezetébe hova tovább, annál nagyobb számmal térvén át, befolyásukat annak javára érvényesítették. Az örvendetes eredmény előhozására tehát lelkészek és nem lelkészek egyenlő tevékenységgel folytak be; amazok zsinataik- s hitvallásaikban a tan feddhellenségét kitüntetvén, ezek pedig eszközölvén, hogy vallói törvény és fejedelem részéről bántatlan maradjanak.

A következő 1550-ik évben megint reform. részről ugyan Tornán tartott zsinat egy lépéssel ismét tovább ment, nem a lelkészeket, hanem ezek felügyelőjét a superintendenszt illetőleg intézkedvén, annak kötelességeit 29 cikkben megszabván. Még tovább ment az 1554-ben Óváron tartott zsinat, nemcsak superintendenseket, hanem espereseket is rendelvén választani. Mellesleg legyen mondva, hogy e rendeletből egy általán nem szabad azt következtetni, mint-ha ama hivatalok csak az alkalommal állítottak volna, mind-egyikről megmutatható levén korábbi létezése. Az óvári zsinat végzése legfőlebb is rendszeresíteni, s ez által állandósítani akarta azokat.

Mellözve a tannal, s az egyes prot. felekezetek közt is vitás kérdéseknek eldöntésével, s ez eldöntés szerinti confessiók írásával foglalkozott, részben igen nevezetes zsinatokat, mint p. u. a csengerit, kolozsvárit, tarczalit, tordait, enyedit s gönczit, térjünk az 1567-ben Debreczenben tartottra, mint melyből keletkeztek azon egyházi törvények, melyek hetvenkét cikkbe foglalva, még azon évben Debreczenben kinyomattak, s később mint articuli maiores lőnek ismeretesek. Ezen articulusok képezik mind maig, részint

eredeti alakjukban, részint kivontan és átírottan, a magyar reform. egyházkormányzati törvények alapját. Az articuli maiores nevet akkor nyerték, midőn tíz évvel később Gönczi György superintendens azokat kivonta, s kivonatát huszonhat cikkelybe foglalva, articuli minores néven Wittenbergben még azon évben kinyomatta.

E cánok nem tettek feleslegessé minden további törvényhozást. Bizonyítja ezt azon appendix, melyet a két rendbeli cánokhoz 35 cikkben a tasnádi zsinat adott, s mely az 1597-től 1633-ig tartott zsinatok használhatónak talált végzéseiből állítottatott össze.

Az erdélyi és a tiszai részeken imez articulusok voltak szabályozók, egész 1649-ig, vagyis a szatmár-németi zsinat megbízására Gelei Katona által készített cánoknak fejedelmi tekintéllyel lett kihirdetéséig.

A mily fontosok voltak az erdélyi s a tiszai részekre nézve a debreczeni, váradi, tasnádi és szatmár-németi zsinatok: szintoly jelentékenyeknek tekintendők a Duna vidékét illetőleg az 1576-ban Herczegszőlősön, 1312-ben Köveskúton, 1626-ban Komjáton, s 1630-ban Pápán tartottak is, mint a melyekben meg e vidék kerületei részére hozattak, részben maig is érvényben levő egyházi törvények.

Azon körülmény, hogy mind e zsinatokban majdnem kizárólag lelkészek tanácskoztak s végeztek: szintén nem bizonyítja a világiak kizáratását. Mint többször kiemelém, azon időben ilyesmire gondolni is képtelenség leendett. Hihetőbb az, hogy a világiak, hatalmuknak s az egyház általi nélkülözhetlenségüknek érzetében hagyták tanácskozni lelkészeiket, jól tudván, hogy azok mit sem végezhetnek, mi nekik rövidségükre lenne; haugyan minden oly végzés okvetlenül holtan született gyermek fogott volna lenni. Nem tudom nem tévedek-e, de nekem úgy látszik, hogy a magyar prot. egyházalkotmány és kormányzat kérdése kellő tárgyalásban mind eddig nem részesült. Kisértsük meg részünkről is előkészíteni megoldását.

Igaz, hogy az egyházi közügyek intézésével foglalkozott gyűlésekben rendszeren csak lelkészek vettek részt, Magyarországon ugyan kizárólag, a csak hamar prot. fejedelmek alá jutott Erdélyben pedig csupán a summus magistratusnak befolyásával; az is igaz, hogy e zsinatnak nevezett gyűléseknek mindjárt elseje megrendelte a superintendensi hivatalnak az egyházkormányzat czéljából leendő felállítását, melyet meg, mint láttuk, az esperesi már megelőzött. E nem tagadható tények alapján lett szokássá állítani, hogy a reformatio első századában, Erdély mint Magyarhon prot. egyházaiban püspöki kormány divatozott. Ez állításnak már fölebb ellene nyilatkoztam, véleményemet a dolog, s a viszonyok természetéből vett benső okokra alapítván. Szóljunk most e tárgyhoz tüzetesen. Hogy a magyar prot. egyház eredeti alkotmányát és kormányzatát általában, s minden megszorítás nélkül püspökinek mondani nem lehet, azt a főnebbieken kívül azon jól ismert tény is bizonyítja, mely szerint a felső tiszai reform. gyülekezetek a superintendensi hivatalt felállítani, illető zsinatvégzések daczára is, igen sokáig, egész a Carolina resolutio kiadásáig vonakodtak; folyvást az esperesi által pótolván azt. E vonakodás oka pedig egyenesen azon óvatosságban keresendő, mely szerint az illető esperességek tartózkodtak létesíteni oly hivatalt, mely a fejedelmek által netán követelhetett főpüspökségi jog érvényesíthetésének eszközévé válhatandott. Ide járul, hogy a superintendensi vagy püspöki hivatal egyebütt sem tekintett az egyházkormányzat nélkülözhetlen szegletkövének, s például az esperesi által pótolhatatlannak. A minthogy a túl a dunai kerületben 1702—1708, majd 1710—1734 betöltetlen is volt a püspöki hivatal, esperesek vivén az egyházi kormányt. Hason eset volt 1675—1712. a felső duna-melléki, vagy komáromi reform. egyházkertületben. De különben is, a magyar superintendensek soha és sehol sem voltak jogosítva a gyülekezetektől függetlenül vezetni az egyházi kormányt; de sőt kötelezve arra, hogy zsinatokba

összegyűjtendő lelkésztársaikkal egyetértve járjanak el. Már pedig a püspöki rendszer a köz-zsinatot határozottan kizárja, és viszont. Ezért szereték egyházunk és kormányrendszerét mások inkább hierarchiainak nevezni, e kifejezéssel csak a világiak kizárását akarván jelezni. Azonban a hierarchia eszméje a nem csupa főbb, de köz papokból is alakult zsinatokat szinte kizárván, e név sem látszik találnak. Hihe-tően e körülmény birta Hegedüs Lászlót arra, hogy a ma-gyar reform. egyházban kifejlett egyházigazgatás rendszerét lelkész-presbyteri-zsinatinak nevezze, melynek hiánya tehát csak a hallgatók kizárásában állott volna; miután a lelké-szek teljes birtokában, és pedig kellő formák melletti bir-tokában voltak az őket megillető jogok gyakorlatának. Én e felfogást s elnevezést, az igazságot leginkább megközelítőnek ugyan, de még sem egészen igaznak tartom; miután azon feltétlen alapszik, hogy a hallgatók teljesen kizárva voltak az egyház kormányzatából, mit pedig nem fogadhatok el. Maga Hegedüs is nyíltan mondja, hogy „A világi rend, a főurak, nemesek, mint az egyház véd- és kegyurai nem voltak ugyan törvény által kizárva az egyházkormányzattól, megjelenhettek a zsinatokon, meg is jelentek többször, de mégis nem voltak az egyházkormányzatnak szerves alkotó ré-szei. Általában annyit mondhatni, hogy az egyházi törvé-nyek hozásába csak tanácskozó s javasló szavazattal folytak be, de más részről az is igaz, hogy az egyházi törvények kötelező erejét magukra nézve nem igen ismerték. Az egy-házban egyházon kívül voltak.“ Ha igaz, hogy a világi rend, a főurak és nemesek nem voltak törvény által kizárva az egyház-kormányzattól, hogy az e kormányzást intéző zsinatokon megjelenhettek s többször meg is jelentek: úgy valójában nem tudom, mi alapon mondhatni, hogy az egy-ház-kormányzatnak szerves alkotó részei nem voltak. Mert hogy az egyházi törvények hozásába csak tanácskozó s javasló szavazattal folytak volna be, azt valójában nem merném állítani; nem tudván arra egyetlen alapot sem hozni föl; s

nem találván azt még csak valószínűnek s hihetőnek sem. Avvagy valószínű-e, hogy azok, kik a német birodalmi országfejedelmek példájára, országgyűléseinken mint evangelicus rendek léptek fel, s már az 1604-ki 22-ik cikkben maga a törvény által is így neveztetnek; hogy azok, kik földesuri jogaikat minden irányban oly annyira érvényesítették, mi szerint később a famosus cuius est regio, eius religio elvét magukra is alkalmazhatónak vélték: az egyházi törvények hozásában tanácskozó és javasló szavazattal beelégedtek volna? Bizonyára nem. Azon tóny tehát, mely szerint ők, lelkészeik szerény gyűlésein, a zsinatokon csakugyan igen félre vonultak, másunnan magyarázandó; annyi-
val inkább, mert ha Hegedüs felfogása helyes, akkor az egyházban valóban egyházon kívül voltak főuraink és nemeseink, mi pedig képtelenség. Nekem úgy látszik, miként e tüneménynek kulcsa az, hogy *a világi rend, az egyházi hatalom gyakorlatában részvétnek őt megillető jogát teljes mértékben gyakorlá. ugyan: de a papi gyűléseken, vagy zsinatokon kívül, s azért azokban részt vagy épen nem vett, vagy csak mellékesen.* Kisértsük meg e nézet megalapítását.

A kor jellemében alapult, hogy a jog alanyául általában, s így — nagyobbára legalább — egyházi téren is csak a kiváltságos rendek tekintettek; tehát hazánkban a főurak, nemések, és városi polgárok. Mindezek már inkább szerették egyházi hatalmukat is úgy gyakorolni, mint a politicus magistratusnak elemei; részint mert e téren honosok voltak, részint mert így nem kellett alattvalóikhoz leszállniok, kiknek az egyházban csak mellettük, nem pedig fölöttük foglalhat-
tak volna helyet, részint pedig, mivel így a lelkészeiktől különválva szerepelvén, azok által sem volt befolyásuk paralysálható. Nem tehetek róla, de nekem e viszony szemlélésekor mindig a hazánkban divatozott és megszokott két tábla rendszer jut eszembe, mely mellett egyiknek tagjai a másikéit le nem szavazhatják, sem egyik, a másikat is kötelezőleg nem végezhet, s így mindegyiknek befolyása le-

hetően biztos. E felfogás egyként megmagyarázza, miért nem mentek rendszeren világiak a zsinatokra, s miért nem vittek ott, mikor megjelentek is, oly szerepet, mely nemcsak hatalmuknak, de jogosítottóságuknak is megfelelő lett volna, s miért nem igen tekintették az ott hozott végzéseket magukra nézve kötelezőknek. Jól tudom, hogy helytelenség egybe zavarni a hallgatókat megillető jogot azzal, mit a *politicus magistratus* magának venni szokott; de azt is tudom, hogy az élet nem mindig különböztet oly élesen és szabatosan mint a tudomány. Így lőn, hogy a hallgatók illetékes jog gyakorlatát, a magyar prot. egyházban, századokon át legnagyobb részt a *politicus magistratus* befolyása pótolta, s pótolhatta sokkal inkább, mint a német birodalom prot. országaiban, az Erdélyben ép úgy mint Magyarországon fen állt alkotmányosságnál fogva. E felfogás mellett látszik harczolni az egyházi kormánynak mindegyik fokoni egész szervezete, s történeti fejlődésének összes folyamata.

A gyülekezeti kormány nem volt kizárólag a lelkész kezében, s így nem is volt jelleme hierarchiai. A lelkész, községbíró és tanács, s illetőleg ennek hitsorsos tagjai által képezett egyháztanács vezette azt. Nem a világi elem kizártságában, hanem annak a befolyáshoz nem kellő uton jutásában volt hát a hiba, a tökéletlenség. Hogy e tökéletlenség csakugyan a jog fogalmának az idő szerinti tisztulatlanságában gyökerezett, mutatja Medgyesi Pálnak az egyházi tanácsról írt, 1653 megjelent munkája; felhíván s megczáfolván néhány ellenvetést, melyekkel korábban az egyházi választáson alapuló presbyteriumot ellemezni szokták. Ilyenek, hogy az által a nemesi praerogativa kisebbitetnék, s a jobbágy kivetetnék szolgálata alól; hogy nem vehetnék fel az urak, ha, mint presbyter, szolgáljuk intené őket; hogy nálunk a keresztyén *magistratus* viseli a presbyterséget, és a többi. Ezek s ezekhez hasonlóak voltak bizonyval az okok, melyek miatt az egyházi presbyteriumot a Gelői Katona féle cánonok keletkezési ko-

rában sem vélte a politicus ordó, e canonok 99-ik cikkének tanusítása szerint, létesíthetőnek. Itt keresendő tehát ama cikk születésének oka, nem pedig, mint Fáy véli, a papság hierarchiai hajlamában, melyel azt, még ezen, vele éppen presbyteri irányánál fogva sokat küzdött egykoru író sem vádolta; sőt ellenkezőleg, a presbyterium szükséges voltát hazai reformatoraink, s más egyházi férfiak által írt confesioinkból is bizonyítá.

Az egyháznak általánosan, tehát nemcsak egyes gyülekezeteket illető ügyei intézéséből sem voltak a nem papok kizárva, csakhogy befolyásukat ezek vezetése közben is kivált fentírt minőségükben szerették azok gyakorolni. Fényes bizonyosságául szolgál e nézetnek többek közt azon tény is, mely szerint a zempléni esperességi zsinatnak Tolnai János és társai ügyében 1638-ban követett eljárása ellen némely világiak kifogást tevén: távol attól, hogy e beavatkozás, mint illetéktelen, papi részről visszautasított volna, rendén látta esperes Miskolczi István, hogy midőn Tolnai János az egyház fő fő pártfogói előtt azoknak december hatodikára hirdetett gyülésükben panaszkodott, ő is hasonló módon akarta légyen igazolni a zsinat eljárását. Ezért néhány lelkész-társának maga mellé vételével megjelent, az idő eljöttével, azok között, hogy tőlök rá nézve bizonyosan nem örvendetes dolgokat halljon. Mintha csak az alsó és felső tábla izenet-váltásait hallaná az ember, melyeknek mindegyike ugyanazon nemzettestet képviselvén, külön tetteiben sokszor mégis oly eltérő nézeteket tanusított. De térjünk át egyes példák teréről a köz törvényhozására. Itt mindenek fölött Erdély aprob. Consistutioi I. Része I. Fejezetének 3-ik cikke érdemli figyelmünket, mint az egyházkormányzat tekintetéből kiválóan fontos. Oly nagy e fontosság, az egész következett fejlődést illetőleg oly határozó e törvénycikk, hogy egész terjedelmében fölvetélem el nem mellőzhetem.

„Artic. III. A négy recepta religiokon kívül in Articulis

fidei vel religionis, se privatus akár mi rendbéli emberek, se pedig gyülekezetek innovatit, se pedig szakadozásokat behozni vagy cselekedni ne mérészeljenek, sub poena notae infidelitatis.

Az ecclesiái directiókban és ritusokban pedig reformatiók, vagy variátiók az ecclesiáknak eleitől fogva szabados volt, mely keresztyéni szabadság ez után is el nem rekesztetik, és tiltatik; de úgy, a mint más keresztyén országokban, s ez miénkben is éltenek, és élnek mostan is; tudniillik: hogy in minoribus, és a melyek csak az egyházi rendeket illetik maguk az egyházi rendek is concludálhatnak, és constituokat csinálhatnak; de azokat is közönséges generalis gyűlésekben. A hallgatókkal és külső rendekkel köz, vagy azokra is nézendő dolgokban pedig, nem különben, ha azokkal is köz értelemből, u. m. kiki maguk religioján levő fő magistratusoknak, és Pátronusoknak egyenlő tetszésekből.

Ki nem rekesztetvén mind az által az is, ha mikor, és miben valakik az ecclesiáknak épületire nézendő szent írás szerint való tetszéseket communicálni akarják, mely ily mód-
dal engedtetik, hogy a közönséges egyházi gyülekezetben tartoznak proponálni, és mind magukat, s mind pedig opinioikat a közönséges gyülekezetnek censuraja alá submittálni, melyet azok a szent írásnak serpenyőjében igazságosan megfontolván, ha mind hasznosnak, s mind pedig szükségesnek ítéltek, közönséges megegyezett végzésből vétessék ususba is; és eképen in externis ritibus directioneque ecclesiastica lehessen a reformatio avagy variatio (semmitben meg nem illetvén a hitnek és a vallásnak fundamentumban, s articulusiban való dolgokat), ellenben pedig a dolog nem javaltatván, sem acceptáltatván, afféle opinók interdictumban légyenek, ez megirt módon kívül, semmi rendek magukat afféle dolgokba ne elegyítsék. Egyébaránt, ha hol, és kik, s akár minémű rendbéli emberek felől olyan dolog hallattatnék, azon vármegyéknek, vagy székeknek tisztói, azon religion lévő püspökök, vicariusok, esperesek, decának, a

kiknek tudniük inspectiojok alatt az olyan emberek reside-
álnának, egymást tudósítván, conflualjanak mindkét rendből
álló értelmes elégséges számú emberekkel, certifiálván a
vádoltatott személyeket is, akár egyházi, s akár külső ren-
dek legyenek, és a dolgot szorgalmasan examinálják meg,
s ha comperiáltatik igaznak lenni a megirt tilalmas dolgokból
lett vádoltatások, elsőben, megintetessenek szorgalmasan,
és ha mindjárt desistálnak, s magukat az intésnek engedel-
mesen submittalják, meg ne bántassanak; ha pedig ugyan
contumaciter abban perseverálnak, annál inkább abbéli opi-
niojukat praxisba vennék, vagy valamely ecclesiában privata
authoritate a közönséges megegyezés kívül introducálnák,
citati per Directorem, ha secularis emberek lesznek; imme-
diate, ha egyházi rendek, degradáltassanak elsőben, és
azok is a szerint citáltatván; mindkét rendbeliek, comperta
rei veritate, legitimoque juris processu in talibus observari
solito, in notam perpetuae infidelitatis incurálnak, id est,
amissionem omnium honorum, ipsos solos praecise concornen-
tium, caput tamen redemtibiliter. Ha kik pedig efféle dologért
convincáltatott embereknek párt tartói találkoznának tudva,
rei veritate comperta, ezen mód és processus szerint con-
vincáltatván, hasonló poenába incurálnak; interim a con-
victusok perseverálnván azon vétékben, binaria gratia éle-
teknek ne adassék. Ide nem értvén az oláh, vagy görögök
sectáján levőket, kik pro tempore szenvedtetnek, usque
beneplacitum Principum et Regnicolarum. (Ex Art. Ann. 1570,
1572, 1573, 1579, 1584, 1595.“

Az aprob. constitutiók gyűjteménye ugyan azon II.
Rákóczi György által eszközöltetett, ki négy évvel előbb
a Gelei Katona féle cánonokot is megerősítvén közzé tette.
Az eredet ugyanazonsága a törekvés s elvek azonságá-
nak is felvételét kívánván: nemcsak megengedi, hanem szinte
parancsolja, hogy a constitutiók és cánonok egymásból ma-
gyaráztassanak, mint ezt igen helyesen már Salamon is
cselekedte. A constitutiók idézett czikke már nyilván kívánja,

hogy az egyháznak a hallgatókkal, s politicus rendekkel is közös ügyeiben csak ezeknek is közmegegyezésével, t. i. a legfőbb hatóságok — s a patronusokéval lehessen bármi változtatást tenni. Hogy e közös ügyekhez a tan kérdése is számított, bizonyítja a cikknek további folyama, mely nem elégti, hogy az ecclesiát illető vélemények csak közszinaton rostáltassanak meg; hanem a dolgot az illető fő politicai hatósággal, a magistratusokkal, és patronusokkal is közölni parancsolja; megvédvén így ezeknek befolyását, még jobban, mintha a zsinaton jelen lettek volna, meg ép úgy, mint az ott csak magukban volt lelkészekét. Nem csak, de e rendeletnek áthágóit már egyenesen mindkét rendből alakítandó gyűléseken parancsolja vizsgálat alá vetetni.

Tekintve a superintendens választásabai befolyásnak, oly igen vitássá létt jogát, szinte nem kis felvilágosulást nyerhetünk a constitutiók és canonok összevetéséből. Lehet, hogy a superintendens főleg a lelkészekre, s ezek nyilvános és magány életére felügyelőül tekintetett, s ezért választása, mint csak az egyházi rendeket illető, maguk a lelkészek által is teljesíthetőnek ítéltetett. Lehet mondani, s a gyakorlat sok időn át e felvétel mellett látszik harezolni. De az ellenkezőre is sok minden mutat. A constitutiók 9-ik cikke azt rendeli, hogy a superintendensek a közönséges egyházi gyűlekezeteknek tetszésükből és végzésükből választassanak; de hozzá teszi, hogy a fejedelem által megerősítsenek; megmentvén így nemcsak a fejedelemnek, s a tanácsában ült világiaknak befolyását, hanem — miután a megerősítés törvénnyel szokott eszközölni — a törvényhozásban résztvettekét, tehát a nemesekét általában. Ide járul; hogy ámbár az egyházi gyűlekezetekben csak a lelkészek parancsoltattak megjelenni: azokból a világiak kitiltva épen nem voltak. A canonok kifejezésének, s csupán a lelkészekre szorítkozásának kulcsa tán inkább ott keresendő, hogy az őket alkotott gyűlekezetek nem voltak a világiakkal is parancsolhatni. E nézet támogatására látszik szolgálni

a Gelei Katona féle cónonok XIII is, mely így szól: „Si quid omnino mutandum aut innovandum in ritibus fuerit: unanimi totius Ecclesiae, nec non Principis ac statuum evangelicorum, helveticae confessioni addictorum, consensu in provinciali, vel nationali synodo fiat.“ Már miként történhetett mindez zsinaton is, s az irtaknak közmegegyezésével is, ha abban csak lelkészek vehettek részt? — De nem akarom túlfeszíteni az okoskodást, sőt megismerem, miként a gyakorlat csakugyan azt tanúsítja, hogy a zsinatokon, századokon át, inkább csak lelkészek voltak jelen, vagy legalább azok szava döntött. Ámde ha felfogásunk helyes, az esetre épen így kellett annak történni. Mivel a hallgatók az egyházi hatalom gyakorlatótól elzárva nem voltak, azért a zsinatokban is részt vehettek; de mivel jogukat inkább akarták és szokták más uton gyakorolni, azért azokon csak kivételkép jelentek meg, s kisebb tevékenységet fejtettek ki; és megfordítva, épen mivel a zsinatokon így félre vonultak, módjukban kellett lenni, hogy akaratukat azokon kívül kijelenthessék, s érvényesíthessék.

Mind ennek természetesen meg kellett változni az önálló s egyszersmind prot. erdélyi fejedelemségnek megszűntével. És valóban, mi sem bizonyítja inkább, mily igen érvényesítettnek érzék a hitsorsos fejedelem befolyása által övékét is a világiak: mint azon kísérletek, melyek ama befolyás megszűntével kezdődve egyre sürüdtek; a hallgatók befolyásának elvesztett egy biztosítéka helyett mást keresvén, nehogy addigi formájának megszűntével maga a befolyás is elveszszék. Apafy Mihál, Erdély utolsó reform. fejedelme 1690-ben halt el, Leopold 1691-ben lépett az erdélyi fejedelmi székre, és már 1709-ben létesítve lett, az azon évi szebeni országgyűlés alkalmával, az erdélyi reformáltak fő consistoriuma, élén az egy superintendens mellett három világi főúrral. Maga az elnökség alakításának módja eléggé magyarázza az irányt, mely a fő consistoriumot létrehozta. Hasonlóan az irányábani egyéb határozatok

is. Mert azon kül, hogy ezen legfőbb, tehát a zsinatnak is fölibe helyezett, egyházi hatóságnak mint minden-lelkész, úgy minden reform. főúr, előkellőbb nemes és székely is tagjául nyilváníttatott: világosan kimondatott az is, miként e consistorium tagjai a zsinatokbani részvételre is különbség nélkül jogosítvák. E végzéssel kétségtelenül jog adatott a világiaknak, mind abba is befolyhatni, mi a zsinatok jogkörébe tartozott, tehát többek közt azon superintendens választásába is, kinek előbb törvény általi megerősítésére volt befolyásuk. E jogot csakhamar, t. i. mindjárt 1713-ban érvényesítették is azok, keresztül vivén, a lelkészek ellenében, Kolozsvári István megválasztatását.

Mi az egyház központi kormányzására szükségesnek ítéltetett, azt a részekénél sem lehetett mellőzni. Ezért, egyidejűleg, az esperességek- és collegiumokhoz is gondnokok rendeltettek választatni, egyezet hozatván így létre az egyháznak gyülekezeti s magasabb fokú kormányzata közt.

Azonban a fő consistorium szervezete nagyon is kezdetleges volt, s azért épen nem csodálhatjuk, ha már az 1713-ki szebeni zsinat kérte annak közelebröli kikerekítését. E kérelem folytán gyökeresen átalakították azt a hitsorsos rendek, a még azon évben ugyan Szebenben tartott országgyűlés alkalmával. Most, a superintendensen kül, négy, a legfőbb hivatalban állt főúr állíttatott annak élére, tagokul, lelkészi mint világi részről, huszonnégyen nevezetvén ki, s a jegyzői toll vitelével négy, ugyancsak világi férfi bizatván meg. E szervezet is félreismerhetlenül mutatja, mennyire igyekeztek befolyásukat biztosítani a világiak, még a méltányosságnak megsértésével is. E túlmenést részemről nem annyira a hatalomvágynak; mint inkább a tartalékát vesztett s ez által megriadt világi rend szorongásának, aggályának vagyok hajlandó tulajdonítani. — Egyébiránt a fő consistorium egész 1791-ig meglehetősen hatálytalan volt; a legfőbb hivatalokban állt, s így annak elnökségét viselt hitrokouink, a guberniummal együtt, Szebenben székelvén,

hová a tagokat összegyűjthetni nem igen volt mód. Így lőn, hogy az időközbeni halálozások által tagjaiban is igen megfogyatkozott consistorium helyett, csak annak hivatalbóli elnökei jártak el az egyház ügyeiben, mint fő curatorok; míg nem e czimnek viselésétől s az e minőségben cselekvéstől legfelsőbb helyről eltiltattak. E körülmény újra megkivánta a fő consistorium életre hívását, mit igen megkönyftett a guberniumnak, s vele a legfőbb hivatalnokoknak Kolozsvárra lett át helyezése. Ez újabb időszakában következő szervezetben mutatja azt az 1817-ki névtár: Elnöke, a legfőbb polgári hivatalban állt hitrokon; tagjai a kormányszéki tanácsnokok és titkárok, a superintendens, az egyházmegyének és collegiumoknak fő s algonokai, a főiskolák tanárai, az egyházmegyék esperesei, jegyzői és igazgatói, s végre minden főuri és előbbkelő egyéniség. Tehát szervezete az 1713-kitől távozván, ismét az 1709-ki eredetihez közeledett; bizonyosan azért, hogy lehetően elég tétesség az apr. constitutiók fen idézett azon cikkének, mely az egyházi hatalom gyakorlatát a lelkészek, a főtisztviselők, s a patronusok neve alá foglalt előbbkelő világiak közt parancsolta megosztatni. Főleg ez utolsó kategorianak határozatlanságából fölmerült hátrányok megszüntetésére törekvés szülte a fő consistoriumnak 1833-ban lett ismétli újra szervezését. E szervezés is a constitutiók többször említett cikkét vevén kiindulási pontul: három elemből alakítja e legfőbb egyházi hatóságot, t. i. a lelkésziből, a hivatalnokiból, és a kegyuriből; s miután a törvény szavainak hódolva mindezek befolyását egyenlőnek akarta, mindenikből hason számban vett tagokat, és pedig százat, százat; a patronusokat az egyházak lelkészi és világi képviselői által választatni rendelvén.

Az egyház önkebelében csak tanítókat és hallgatókat ismervén: szervei is csak ezekből képzendők, mint elemekből. Azért a hivatalnokoknak, mint szintén hallgatóknak, külön elemül vételével, a lelkészeké ellenében s ezek rövidségével,

kétszerezve lön a hallgatók befolyása. A feljajdulások nem is maradtak el; méltóbbak azon világiakénál, kik a patronusi méltóságot s a vele járó jogot születés alapján követelték; valamint azon kormányzéki tanácsosokénál is, kik a consistoriumban elnöki állást hivataluknál fogva igénylettek, melyet pedig e szervezet egyházi választás által rendelt betöltetni, csupán a superintendenst tekintvén hivatalbóli elnöknek. Ennyi méltó és méltatlan panasz azt eszközölte, hogy egy 1836-ban kiadott fejedelmi parancs, a legfőbb méltóságban állt reform. hivatalnok elnöksége alatt, mindenekben az 1833 előtti állapotra rendelte a fő consistoriumot visszavitetni; szabadon hagyatván mégis, hogy ha előbbi szervezetében összeülvén, némi módosítást szükségesnek találna, az iránti véleményét legmagasb helyre terjeszthesse. E fejlődési folyamban igen felöltő, hogy a magistratusnak vindicált befolyás ellen mi kifogás sem tétetett lelkészi részről; de annál több, és pedig nem csak Erdélyben, de az egykor hozzá tartozott magyarországi részekben is, a patronusok neve alá foglalt nem lelkész, de jogosultságot mégis követelt egyháztagoké ellen; mi pedig egyáltalán helyén volt, s nemcsak a gyakorlat által igazoltatott, ép úgy, mint a magistratusé, hanem észszerősége által is, mire már ez utóbbi nem hivatkozhatott.

A helyét hitvallásu egyházzal rokon fejlődést vett az ágostai hitvallásuaké is. Főnebb láttuk, hogy a szabadítékos százsz föld volt az, melynek körében legelőbb szilárdult meg az evangyeliomi tudomány. Adjuk most hozzá, hogy e földnek, a nemzet által hatalmasan támogatott lelkészi kara az ágostai hitvallás elfogadása után is birtokában maradt mind világi javainak, mind pedig ama jelentékeny szabadalmaknak, melyeket, az egyházkormányzat terén, előbb élvezett. A réginek im e megtartása okozá, hogy midőn a medgyesi zsinat végzésének értelmében 1553-ban a szebeni zsinat csakugyan megválasztotta az első superintendenst: annak egyházkormányzati joga némi korlátoztatást szenvedett az által,

hogy a folyton fenállott káptalanok több superintendensi jognak gyakorlatában maradtak, mint például a lelkészek ordinálásáénak, s a házassági ügyekben végleges intézkedésének. A helvét hitvallásuaknak 1564-ben bekövetkezett különválta után is leginkább csak annyiban volt különbség a két prot. felekezet egyházkormányzata közt, mennyiben ágostai részről továbbra is meghagyatott a káptalanok előjogosítottága, minek aztán a lelkész-választási jogra is kihatása lett. Különben ez egyházban szintűgy meg volt a zsinati kormány, mint a reformáltban. A zsinat itt is a lelkészek egyeteme által választott superintendensnek elnöklete alatt állt, tagjait tevén a káptalanok küldöttei, s még néhány, a superintendens által meghitt lelkész. Jogköre ugyanaz volt, mi a reformáltoknál; az aprob. constitutiok sem tettek mi különbséget is a felekezetek, s ezek egyházkormányzata közt.

Ez egyházban is a prot. fejedelemség megszűntével támadtak a nem lelkészek egyházkormányzati jogának biztosítására irányzott mozgalmak. Igen természetesen, mert addig a testvér egyházban, s példája és ráhatása folytán ebben is, e jogot félteni nem lehetett, s azért biztosítására munkálni nem kellett. Innen van, hogy már 1706-ban megtagadta a brassói bíró a káptalannak lelkész-választás esetiben addig gyakorolt jogát. Az így keletkezett tusa csakhamar általánosabb mérveket öltött, a szász nemzeti gyűlés s az egyetemes zsinat közt folytatattván. A fönnebbieken kijelelt alapokról méltánylandó ezen tusának eredményeül 1754-ben egy formaszertűleg megállapított egyházalkotmány, s vele az u. n. consistorialis congregatio született meg. Ez alkotmány azonban nem maradt változatlan, sőt már 1764-ben tovább fejtvé, s úgy 1783-ban legfelsőbb helyen megerősítve lett; de mi nem gátolta, hogy az, idő folytán ismét idomulván, 1807-ben ugyancsak fejedelmi jóváhagyás mellett megint újra alakítottatott légyen. Ekkor nyerte azon szervezetét, melyben — az egyházlátogatásnak 1818-ban s

a választás-módnak 1819-ben lett közelebbi körülírását kivévén — egész 1848-ig változatlanul megmaradt; mely szerint a Szebenben székelte consistoriumnak, mint legfőbb egyházi hatóságnak, elnöke mindig legidősb tagja volt, tekintet nélkül arra, ha világi, vagy lelkész volt-e az; tagjai pedig, világi részről a kormányzók hitrokon tanácsosai és titkárai, aztán a szászország fő hivatalnokai voltak, kik, valamint a lelkészi rendből vettek is, hivataluknál fogva voltak olyanok. Egyébiránt a tagok száma lelkészi és világi részről egyenlő tartozván lenni: ez egyenlőség létesíthetése végett, a szász nemzet választása pótolta a hivatalból működött világi tanácsnokok számát. A fő consistorium jogkörébe tartozott minden, mi a tant, vagy az egyház jogait és szabadságát illette, úgy szinte az egyházi és iskolai adományok s alapítványokrai felügyelés is.

A fő consistorium alatt álltak a megyeiek, számra tizennégyen. Az elnökséget ezekben is a legidősb tag vitte; tagjaik pedig az illető széknek evangelicus fő hivatalnokai, városokban a legidősb tanácsnokok, aztán az esperes, a senior, az illető káptalan syndicusa, s a megye főhelyének lelkésze voltak. Jog- és munka körük a tartományi igazgatás- és felügyelésre terjedt; a fő consistoriumra referáltak.

A fő consistorium alatt voltak még:

a) A Superintendensnek, s illetőleg helyettesének, a general dekanak elnöklete alatt, az összes káptalanok oratoraiából, dekanjaiból, general syndicusaiból és senioraiból képzett zsinat, mint legfőbb házassági törvényszék, s mint a tisztán lelkészeket illető ügyekben általában legfőbb hatóság, mely gyakorolta, mint ilyen, a lelkészek fölötti egyházi fegyelmet is, egész e felfüggesztésig, a hivataltöli elmozdításnak, ép úgy mint az abbani megerősítésnek joga is a fejedelemnek levén fentartva.

b) A káptalanok, sajátképp megyei zsinatok, melyek három lelkész-főnök, u. m. a dekan, senior és syndicus alatt egyesült lelkészi körök voltak, oly viszonyban állván

a közzsinattal, mint a megyei consistoriumok a fő consistoriummal.

c) A gyülekezeti consistoriumok, melyeknek tagjai voltak: a lelkész, a kebelbeli közhivatalnokok, kisebb helyeken a községi tanácsnokok, s a gyülekezeti előljárók. Falukon a lelkész elnökölt, s vitte egyszersmind a jegyzői tollat.

Mi sem lehet tanuságosabb, mint a tisztán lelkészi hatóságoknak, a megyei és országos zsinatoknak, a vegyesen lelkészek- és világiakból alakult consistoriumokkal párhuzamosan s egyidejűleg fenállása. A multnak emlékezete s az ahoz tapadás szülte meg s tartotta fen előbbieket; a protestantismus szelleme hozta létre utóbbiakat, s helyezte mindinkább fölé amazoknak. Valóban a fejlődés egészen fogalomszerű volt, s ha mi kifogást, a consistoriumok szervezetében nyilatkozott eredmény ellen tenni lehet: az főleg azon módot illeti, mely szerint a világiak legnagyobb részt illetéktelen, mert nem egyházi minősítésben állott úton jutottak az őket megillető befolyáshoz. E befolyás erejét egyébiránt eléggé tanusítja a körülmény, mely szerint az egyházlátogatásokat úgy a superintendens, mint a káptalanok dekánjai az illető consistorium egy egy világi tagjának társaságában köteleztettek teljesíteni, s mely szerint a világi elem a lelkésznek nemcsak választásánál gyakorolta jogát, hanem kijelelésüknél is hason befolyásra jutott a lelkészivel.

Tudva, hogy Magyarország a reformatio kezdetén Erdélyel egy, s ennél fogva a protestantismus sorsa a szétválás idejéig, tehát egy egész század negyedig ott és itt ugyanaz volt: nem kételkedhetünk, miként a prot. egyházalkotmányoknak Erdélyben vett fejlődését megismerve, alapvonataiban azt is ösmerjük, melyet az Magyarországbán vett, s hogy a világiak jogosultságát, s e jogosultság gyakorlásának módját illető nézetünk érvényesítésére példakép már fölebb felhozott tényhez, ép azért, akár hány lesz még fölhozható. Ez annál természetesb, mivel a tisztai részek a szétválás után is sok időn át Erdély fejedelmeit uralták, s

fejlődésükben azéval függtek egybe. De lássuk a prot. egyházalkotmány fejlődésének részleteit a sajátképeni Magyarországon, s győződjünk meg, hogy rajta ép azon elvek uralkodtak, melyek Erdélyben, s hogy azért e fejlődés egyik ága a másiktól magyarázható s magyarázandó.

Főnebb mondtuk, hogy bár a régibb s ott részben elszámolt zsinatok főleg papi gyűlések voltak, s bennök papok intézték az egyház ügyeit: ugyanez ügyek vezérletéből a világiak mind a mellett is eltiltva nem voltak; kiemeltük, miként nemcsak hogy egyetlen törvény sem zárta ki őket a zsinatokból, de sőt a Gelei Katona féle cánonok XII-ike szinte feltenni látszik részvételüknek legalább lehetőségét. Adjuk most hozzá, hogy — legalább mint Polgár Mihály írja — az erdődi zsinaton Drágfi, a tornaiakon Petrovics főurak valóban is jelen voltak, s rajtok bizonytal állásuknak megfelelő befolyást fejtettek ki. Még tovább ment ez irányban az óvári zsinat, mint melyen már *nehány* nemes vett részt, kikkel az egybesereglett lelkészek bizonytal együtt rendelkez el „Superattendens et Praelatos esse eligendes, propter consensum in doctrina et cerimoniis retinendis, et propter honestam disciplinam.“ Nem szenved kétséget, hogy a jelen volt nemesek az ott teljesített püspök-választásba is befolytak.

A világiaknak zsinatokbani részvétele az ágostai egyházban sem volt példátlan, és pedig már a 16-ik században sem. Ez egyháznak 1576-ban Kőrmöczön tartott zsinatán a bányavárosokból nyolcz világi küldött volt jelen. Mi több, ez egyházban világiak által viselt egyházi hivatalok sem voltak azon időben ismeretlenek. Nemcsak a patronusok, de a defensorok és inspectorok nevezetei is elég régiiek. Ez utóbbiak hivatala azon időből veszi származását, melyben a calvinismus megindult, feladatuk az arrai felügyelésben állván, ha tisztán hirdettetik-e az ágostai hitvallás tana. Ez előzmények után érthető csak, miként történhetett, hogy 1610-ben, a bécsi béke értelmében eszközözendett superin-

tendens-választásokra gróf Thurzó György nádor hívhatta össze zsinatra Árva, Liptó, Trencsén, Túrócz, Bars, Hont, Nógrád, Zolyom, Pozsony és Nyitra megyék evangelicusait. Nevezetes e zsinatnak mikénti összeállítása. Jelen volt ezen majd minden lelkész, aztán sok mágnás, néhány nemes, mint megyei, s polgár, mint városi küldött; világi részről hát egészen úgy, mint a polgári törvényhozásnál volt szokás, melyben a mágnások személy szerint, a nemesek és polgárok pedig képviselői minőségben vettek részt. Nem igazolja-e e tény is azon nézetet, mely szerint az egyházi törvényhozás- és kormányzásra határozó befolyást gyakorolt a polgári élet megszokása? Lehet, hogy e zsinatot a palatin mint olyan, tehát mint fő fő országos hivatalnok gyűjté össze, de lehet, hogy nem mint ilyen, hanem mint patronus. Hogy e minőségében is teheté, bizonyítja a tény, mely szerint négy évvel később meg testvére Kristóf gyűjté össze Szepesváralyára Szepes- és Sárosmegyék evangelicusait, kik őt egészen hason módon szervezett zsinatot alkottak, s hason szellemben is intézkedtek.

De térjünk vissza a helvét hitvallásu egyházhoz, s jegyezzük meg, hogy a csengeri zsinaton is sok világi mondatik jelenvoltnak, valamint az 1657-ben Bátorban tartottan is, melyen pedig superintendens is választott, ép úgy, mint már régebben az óvárin. A következő 1658-ik évben Farkasdon tartott zsinatra Száki István superintendens a világiak értelmeseit is meghívta, s végre a duna-melléki egyházkerületnek 1713—1733 tartott gyűlésein Ráday Pál szinte kivétel nélkül jelen volt.

Kell-e több példa, hogy meggyőződjünk, miként a zsinatokon megjelenéstől, s azok tárgyalásaiban részvételtől a világiak tetteleg elzárva ép oly kevéssé voltak, a mily kevéssé találunk e tilalmat egyenesen kifejező törvényt, s hogy ennél fogva az Erdélyre vonatkozva mondtak Magyarországot illetőleg is érvényesek? De épen mivel ez igaz, nem szenved kétséget, hogy mind e példák — ha bár

még többekkel is megtoldhatók volnának — csak kivételkép jöttek elő. Az egyházi hatalom gyakorlatában részvétüket s befolyásukat itt is más uton érvényesítették a világiak, és pedig az Erdélyhez tartozni szokott tiszai részek, mint már érintettük, egészen úgy mint az erdélyiek, a dunaiak pedig némi eltéréssel. Ez eltérést az okozta, hogy e részekben nem támaszkodhattak a prot. világiak ugyan prot. fejedelemre. Ebből folyt, hogy ha befolyásuk csökkenését nem akarták, e hiány pótlásáról kelle gondoskodniok. Ezt tették is, és pedig főleg a patronusi s a földesuri jogoknak lehetően kiszélesítésével. Magyarországon hát — a zsinatokon kivételes megjelenésen kül — mint a politicus magistratusnak elemei, mint patronusok s mint földes urak gyakorolták világi uraink az egyház-kormányzatrai befolyásukat. Mivelhogy itt a magistratus nem volt supremus, azért kivált az utóbbi minőségekre lön suly fektetve. Lássuk mindegyiknek példáit.

Selmeczen a magistratus utasítá vissza 1564-ben az esztergami érsek által oda küldött jezsuitákat, határozván így az ige hirdetésének kérdésében; Lőcsen hasonlóan a tanács állt ellen 1603-ban Pete győri püspök, s királyi helytartónak, határozván ezzel az egyháznak szinte léte fölött, ép úgy, mint Erdélyben a szerzeteseket kebeléből kitiltott szombeni tanács tette. A tény, mely szerint a modori tanács dogmatikai, hogy ne mondjam metaphysicai, kérdésben támadta meg, s kényszeríté hivatalának is elhagyására lelkészét, Pilarik superintendenst: nyíltan bizonyítja, hogy I. Leopold korában is, még a tan tisztasága sem volt kizárólag a lelkészekre hagyott ügy.

Adjunk ezen, a lutheri egyház köréből vett példákhoz a reformáltból is némelyeket, és pedig rövidség kedvéért olyanokat, melyek — a látottaktól eltérően — a politicus magistratusnak felsőbb, tehát nem csupán községi, vagy is azon fokozatán gyakorolt befolyását tanusítsák, melyen az, csak mintegy a presbyterium pótléka volt, s azért rendesen a lelkésszel együtt is cselekedett.

Szathmármegye főurai és nemesei, az 1641-ki szathmári közönséges zsinatra némi postolatumaik érvényesítése végett küldött követjeiknek oly hangon adtak utasítást, minőt egyáltalán nem használhattak volna, kizártakul tudván magukat az egyházi kormányzatból. Bizonyosságul hadd álljon itt az utasítás, úgy, mint a „Sáros Pataki füzetek“ 2-od évi folyamának 5-ik darabjában közölve van.

Instructio pro generoso domino Matthaeo Pathai et Johanne Keczei ad venerand. ac clar. virum d. Michaëlem Szántai, Ecclae Dei in citte Rivu. concionatorem primarium, Eccliarum cistibiscanarum in hoc regno Hungariae et partibus eidem annexis superintend. — Necnon ad reliquos etiam cimos ac vener. viros concionatores in generali Synodo Sathmár-Némethi existentes et congregatos, ratione suarum difficultatum inter Ecclesias simul et seculares personas Cottus Szathmariensis noviter exortarum ac complandarum.

I. Punctum. Hogy a kik a nemes rend közül gyilkosságot cselekesznek, azokat reconciliatoria ne kényszerítsék, míg törvénnyel nem prosequaltatnak és sententia felőlök nem pronunciatatik, és ha pronunciatio után vagy büntetések nem leszen, vagy concordiajok, úgy cselekedjenek ő kegyelmek a vétkes személy ellen. Minthogy pedig a gyilkosság három féle: szándékból, történetből és maga oltalmából való: a szándékkal való hazánk s mind isten törvénye szerint halált érdemel ugyan, de a casuale, et in sui defensa lött homicidiumért (si rei veritas ita comperta fuerit) kiváltképen a nemes rendet reconciliatoria ne erőltessék; mert nemzetünk közt ab antiquo nem volt, nem assumaltatott, nem assumáljuk ennek utána is.

II. Punctum. Ezekén kívül is ugyan a nemes rend közül, ha kik valami vétkekben megtalálkoznának, azokat se kényszerítsék az Eccla követésre, mert noha mondhatnák ugyan: Nobilis est ille, quem sua virtus nobilitat, de mint-hogy hazánk megrögzött törvénye szerint eleitől fogván ránk

maradott szabadság, attól nem akarunk recedálni, hanem valamint hogy azok eddig csak a külső magistratusra tartoznak, úgy ennek utána is nem admittalunk abban semmi variatiót behoztatni.

III. Punctum. Történik egy néhány helyeken az is, mint a patronusok jelenték, hogy tanítójokat akarván megváltoztatni, amazok ott maradni erővel igyekeztek, mely cselekedetekben nem gondolnak semmit a helynek patronusának magukhoz való kedvetlenségével, még ellenségeskedésekre is megmaradnak, kire előjárójok és esperestjek is segítik, fenyegetvén a patronusokat, hogy sem az, sem más nem léssen, Kristus urunknak ama praeceptuma ellen: Ubi vos etc. Ebben is azért a mint eleitől fogván volt, legyen szabadsága a földes uraknak, hogy vagy megtartsák az előbbi predikátorokat, vagy megváltoztassák s mást hívjanak, mert hogy valakit ő kglmek vagy kedvök ellen rajtok tartsanak, vagy obtrudáljanak, assumalni nem engedjük.

IV. Punctum. Kivánják azt is predikátor uraimék, hogy a szegény község közül megesett emberek és udvarbeli szolgák is 15 adstáljanak, és az után legyen reconciliatiojok, mely minthogy ennekelőtte országunkban nem volt, hanem a szegény embereknek háromszori adstatiojokkal contentusok voltak, és azután reconciliáltattak legyen: ugyanazon observatio ezután is, ne innovaltassék benne semmi. Az udvari szolgák pedig ne is adstaljanak; mert ő ngok, ő kglmek azt assumalni nem akarják.

V. Punctum. Panaszolkodásból jelenték némely helyekben lakók ezt is, hogy némely tanítójokhoz való specialis jó akaratjokból, predikátorokhoz ha a szokott fizetés kívül valami beneficiummal voltak, azt az utánok való tanítók ordinariummá akarják tenni és annuatim megkivánják, azzal fenyegetvén, hogy ha nem praestálják, az isten ígéje megtiltatik. Kivánják azért ő ngok, ő kglmek, hogy ha efféle extraordinarium beneficium találkozott vagy találkozik, pro complacentia alicujus personae, azt predikátor uraimék or-

dinariummá ne csinálják, mert nem akarjuk assumálni és a voluntariumot necessariummá nem akarjuk csinálni.

VI. Punctum. A lopóknak is országunkban közönséges bevett törvény halált pronuncial ugyan, de némely kisebb excessusokért, melyek a magistratus inquisitiojokból kijönek és halált nem érdemel, egyébképen is szoktak megbüntet-
tetni, az olyanokat is ne eröltessék reconciliatoria ő kglmek, mert ab antiquo soha nem volt nemzetünk között, ezután is nem akarjuk assumálni; kiváltképen pedig a gyermek renddel.

VII. Punctum. Ujabb ujabb dolgokkal és innovatiokkal, hazánkban bevett szokások kívül se oneraltassunk, hanem in eodem et priori statu maradjanak mindenek, mind magu-
kon, mind pedig a szegény emberekre nézendő dolgok; mert alioquin semmit assumálni nem akarunk; ha pedig va-
lami ujabb dolgokról akarnak ő kglmek concludalni, certi-
ficaljanak minket is felöle és communi consensá légyen afféle dolgoknak decisieja, et volentibus non fiet injuria.

VIII. Punctum. Ha valakik atyánkfiai közül, szükséges dolgok végett esperest uraimékat némelyeket megtalálják, mint az előtt való becsületes esperestektől, fogadtassanak becsülettel ez mostaniaktól is, és ha méltó kívánságok: ide-
gen válaszsza vissza ne bocsáttassanak s idegén irásokat becsületes nemes uraiméknak ő kglmek ne tegyenek, a mint régen is esett Medgyesi István uramtól.

IX. Punctum. A nemes rendet templomokban való fel-
hirdetéssel ő kglmek ne onerálják, mint ennek előtte úgy ezután is esküttessenek és gyermekek keresztségét templo-
mok kívül is végbe vigyék. A keresztségben ő kglmek egy bizonyos naphoz senkit ne kötelezzenek, minthogy most is 8-ad napot denominálnak ő kglmek, mert assumálni ezeket nem akarjuk.

X. Punctum. Ha kik kezességeket nem effectualhatják, akár mi rendek közül is, eccla követésre ne eröltessenek.

XI. Punctum. Absque legitima convictione modo inor-

dinato senkit ő kglmek ne excommunicaljanak, se egy embernek vagy többnek is vétkéért az egész communitast az isten igéjétől és a sacramentomoktól ő kglmek ne priváljanak.

Datum in Oppido Szathmár, die 20 Nevembris loco nempe et termino celebrationis generalis congregationis ns Comitatus Szathmár. Anno C. 1641. Universitas Dnorum Magnatum et Nobilium Comitatus Szathmár.

Nemde nem az-e majd mindig ez utasítási pontoknak vég érve, hogy ezt, vagy azt ne tegye a zsinat, mivel hogy szólók, s illetőleg küldöik azt nem assumálják és nem engedik? Különösen fontos a 7-ik pont, mondván: „ha pedig valami újabb dologról akarnak ő kegyelmök — t. i. a zsinat tagjai — concludalni, certificaljanak minket is felőle, in communi concensu légyen afféle dolgoknak decisioja, et volentibus non fiet iniuria.“ Nem ugyanazon hang-e ez, mely az aprob. constitutiokban — a főnebbieket szerint — csakhamar nagyobb nyomatékkal szólamlott meg?

Még előbb, t. i. már 1607-ben megyei közgyűlésből intézkedtek Szabolcs megye rendei, a kebelökbeli egyházak ügyében. Ez intézkedés kétségbe vonhatlanul egyházi, nem pedig political természetű ügyekre is kiterjedvén, hadd legyen ide — ugyancsak a S. pataki füzetekből átvéve.

Nos Universitas Dominorum Magnatum et Nobilium Comitatus de Zabolch, damus pro memoria. Quod nobis in Anno Domini Millesimo sexcentesimo trigesimo sexto, die quarto mensis Januarii, in Possessione Petneháza, una constitutis et existentibus, exhibiti sunt nobis et praesentati per Reverendos Dominos Concionatores, nomine et in persona Reverendi ac doctissimi Domini Stephani Dormán de Debreczen, Comitatus hujus Zabolchiensis Senioris, infra-scripti Articuli, dudum per Praedecessores Nostros editi et sanciti, quos Nos, ex eo, quia eadem literas ob vetustatem iam dilaceratas, sigillisque Comitatus nostri carere con-

speximus, eosdem Articulos pro nunc etiam acceptare et approbare denuo renovare, scriptoque mandari, sigillique huius Comitatus nostri authentici impressione roborare curavimus. Quorum quidem Articulorum series et tenor sequitur in hac verborum forma :

Anno domini Millesimo Sexcentesimo Septimo, vigesima prima die mensis May, in Possessione, in Comitatu de Zabolch, infrascripti Articuli sanciti per Universitatem Dominorum Nobilium eiusdem Comitatus.

Primo. Az mi az templomok építését illeti: unanimi voto statutum ez, hogy az templomok mindenütt megépíttessenek, és a hol kinek Residentiája ősi, az építtesse. Ha mely nemes embernek pedig ott Residentiája nem volna, hanem portionatus: az ott való jobbágyok fizetéssel és egyéb segítséggel mellette legyenek azok. Az mely nemes embernek pedig sok helyeken való jószága volna: ezekben levő portioja és része szerint legyen segítséggel az szentegyház épületiben. Az kinek pedig (...)sága is volna ott, tehát személyében is segítsen szerint. Az kinek pedig temetése is volna ott, az is úgy fizessen, mint a faluban lakó nemes ember, az ő része szerint. Ehez pedig értesse- nek minden faluban levő paraszt emberek. Az épületi pedig sindelből legyen és esztendő ekkorig meglegyen. Az hol pedig szentegyház nincsen: tehát az hova filialis, oda tartozók segítséggel lenni, az hova predicatora jár, az felül megírt mód szerint. Ha kik pedig esztendő ekkorig az szentegyházakat meg nem építenék: tehát akkorbéli Vice ispán mindenüve kimehessen, és ha nemes ember az oka, tehát kétannyit vehessen rajta, az mennyit az templom építésére kellett volna adni. Ismét, ha a falubelieken mulnék el, azokon is hasonlóképen két annyit vehessen, az mennyit oda kellett volna fizetni, és annak felette tizenkét forintot vehessen rajta, melyeket mind az Templum építésére fordítsanak. Ha mely szentegyházak pedig szigetekben volnának, az falun kívül is megépíttetnek: tehát az falubeliek tizenkét forint birság

alatt, melyet az Viceispán meghvehessen, tartozzanak oda menni predicatio hallgatni.

Secundo. Az predicatorok házakhoz való rét, szántó föld és egyéb pertinentia, melyet vagy nemes ember, vagy paraszt ember magához fogott volna, tehát minden megereszze nekik. Ha hol peniglen vagy nemes ember, vagy közrenden levő az jószágot kézhez nem akarná bocsátani: tehát tartozzék, ha nemes ember lakik a városban vagy faluban, kikelni az praedicator mellett, az Viceispán is, ha kivántatik, tartozzék kimenni és kézhez adni az jószágot. Az ministerek oltalmaztassanak személyekben, marhájukban az patronusoktól.

Tertio. Ha mely nemes ember vét a predicator ellen: tehát vármegye Viceispánja előtt keresse az predicator. Ha az pedicator vét az nemes embernek: tehát az esperestje előtt keresse az nemes ember, és statim et de facto tartozzanak mind egy felől s mind más felől törvényt tenni és executiot. A bűnnek büntetése felől tartozzanak kimenni viceispán uraimék az articulusok tartása szerint és minden féle gonosztevőket érdemek szerint megbüntettesenek.

Quarto. Minden falukban birák legyenek és egyháziak, esküttek, mely egyháziaknak mind predicator fizetésére és egyéb egyházi dolgokra gondjok legyen, tizenkét forint birság alatt, melyet viceispán uram megvehessen; toties quoties az földesur birót nem tenne. az ki hitin volna: ennek az birsága viceispán uramé legyen. Minden város és falu határában fát és nyást tizenötöd nap alatt, tizenkét forint birság alatt csináljanak, és falukban kalodákat.

Quinto. Mivel az orosz batykók néminemű embereket, kiket az ministerek meg nem esketnek valami bűnök miatt, és hozzájuk mennek és megesketik, azért afféle batykókra kimehessen az viceispán és kergethesse és dijon változhassék ki az viceispántól; hanem csak maga vallásán való embereket eskessen meg. A viceispán penig az circalást az urak jószágán kezdje.

Sexto. Az mely városhoz vagy faluhoz, úgy mint Ec-

clesiához filialisok volnának és azok az ecclesiától distraháltattanak és abalienáltattanak volna, tehát az hova régtől fogva filialis volt, megadassék, ha az filialis predicatort nem akar tartani. Ha pedig az filialis predicatort tarthat: szabad legyen vele, hogy azpredicatort tarthasson.

Quos quidem Articulos, Nos, per Juratum Notarium nostrum, praesentibus literis nostris inseri facientes, annotato Domino Stephano Dormán Seniori ut praefertur huius Comitatus nostri, ceterisque eidem succedentibus Dominis Senioribus, necnon Verbi DEI Ministris, futuram ad cautelam necessariam, ratione boni publici, sub sigillis huius Comitatus nostri Iudicialibus et authenticis extradandos duximus et concedendos. Communi id svadente iustitia et aequitate. Datum in Possossione Petneháza, die decima octava mensis Januarii, ex Sede nostra Judiciaria. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo trigesimo sexto. Lect. publ. et extradata de Sede Judiciaria sub nomine Universitatis Dominorum Magnatum et Nobilium Comitatus de Zabolch, per me Stephanum de Czegléd, Jur. Not. m. p. r.

Nem kétségkívüli-e, hogy midőn a megyei közgyűlés a templomok miként leendő felépítéséről, a lelkészek illetőségének, javadalmainak megvédéséről intézkedik, még inkább pedig midőn a 3-ik pontban kötelezi az esperest, hogy megkerestetvén, statim et de facto tartozzék törvényt tenni a nemest megsértett lelkész ellen, továbbá, midőn a 4-ikben rendeli, hogy minden faluban nemcsak bírák és esküdtek, hanem egyháziak is legyenek, s végre midőn a 6-ik pontban a filialis ecclesiákat illetőleg rendelkezik: nem a political, hanem az egyházi kormányzás terén áll, s benne a világiak mintegy a papi zsinatokat ellensúlyozó testületet s hatóságot képeznek.

A világiaknak egyházi téreni jogosítottságát mutatja azon tény is, mely szerint 1667-ben Rákoczi Ferencz az elfoglalt egyházi jövedelmek s e tárgyú kihágások miatti panaszokat elenyésztetni kívánván: ezek iránti tanácskozásra

a felső Magyarországi megyéket hívta meg; azokat ilykép jogosítottakul ismervén meg, ily, egyházat érdeklő ügybeni eljárásra. A minthogy e jogosultságukat a megyék is szinte érzék, s a meghívásnak megfeleleltek; egyházi hatóság jellemét öltvén így magukra. De ne szaporítsuk a példákat, ennyi is elég levén annak bizonyítására, hogy a világiak igenis teljes gyakorlatában voltak az egyház-kormányzati jognak, s közelebbről annak, hogy e jogot mint a politicus magistratusnak elemei is gyakorolták.

Nem kevesebb tény bizonyítja azt is, hogy szóban levő jogukat mint patronusok is nagy mértékben gyakorolták a világiak. Ily tényeknek tartom én mind azokat, melyeket egyházi ügyben világiak létesítének, és pedig sem nem zsinatokon, lelkészekkel együtt; sem nem mint a politicus magistratus elemei, sem végre mint földesurak. E felfogás nem leendő feltűnő az előtt, ki a patronusi nevezet használatának figyelmes combinálásából tudja, hogy e név, Erdélyben mint Magyarországon, nem lekész, de egyházi téren mégis jogosított prot. személyt jelent általában. A patronusi jogok hát tulajdonkép semmi mások, mint a nem lelkész egyháztagot általában megilletők, s a különös nevezet csak azért született, mivel — elég helytelenül — ezen, mint minden más jognak is gyakoroltából a nem nemesek kizárattak. A kor közjogi fogalmaival egyezőnek kell azért mondanunk azon tüneményt is, mely szerint patronusi jogok gyakorlatában a nemeseket ugyan személyileg találjuk, de a városokat csak testületben. E patronusi jogok lehetősték, hogy a prot. nemesek nemcsak megyei gyűléseken gyakorolhatták egyház-kormányzati jogaikat, s hogy azért attól ott és akkor sem voltak elütve, hol és mikor a megye nemességének kisebb részét tették. E szempontból méltánylandók a mindjárt felhozandó, s hozzájuk hasonló egyéb tények.

A Herczeg-szöllösön 1576-ban tartott zsinaton csak papok voltak ugyan jelen; de az ott hozott cónonokot Török István, több uradalomnak, s köztök Pápanak is földesura

utólag szinte alá írta, az egész várossal, s a várbeli katonaságot képviselt kapitánnyal együtt; világosan tanusítván ezzel, miként az egyháziak által írt törvényeknek a világiak részéről nyílt elismerése nem tartatott fölöslegesnek. Hasonló történt 1562-ben is, mikor az egri várban összegyűlt nemesség, polgárság és vitézlett sereg alá írta a Melius Péter által írt hitvallást, mivel megint az bizonyított, hogy a hallgatók beegyezése a tan kérdésében sem tekintetett magában érthetőnek. Ugyancsak patronusi minőségükben teheték agostai részről a világiak, hogy 1704-ben Krmannt csupán maguk, a lelkészek minden befolyása nélkül superintendenssé választák. Nem szenved kétséget, hogy ez egyoldalú választás csak a lelkészeknek — ellen nem mondásuk által tanusított — bele nyugvásuk által lett jogerejűvé; ép úgy, mint annyi ellenkező esetben meg a lelkészek választásában nyugodtak meg, nyilván vagy hallgatag, a világiak. A lelkészek e hallgatag beleegyezése folytán történhet hát csak, hogy Krmann, Pilarik superintendens által hivatalába minden nehézség nélkül beavattatott. Mindezeknél fogva, tévedés azt hinni, mintha a világiaknak egyházkormányzatrai befolyásuk általában, s a superintendens-választására nézve különösen csak a 18-ik század elejétől volna számítandó, jelesen Erdélyben 1709 s illetőleg 1713, Magyarországon pedig 1734-től. Épen nem. Csak Magyarországra szorítkozva azért, nem lehet eléggé kiemelni, hogy a bodrog-kereszturi gyűlés nem e befolyásnak alkotó kezdetét, hanem csak e befolyás egy bizonyos, az előbbtől elűtő módjának.

Még világosabban kiderül e tétel igazsága, ha azon befolyást is figyelembe vesszük, melyet prot. főuraink mint földesurak gyakorlának. E minőségükben reformáltatták azok udvari papjaik által, mindjárt kezdetben, birtokaik népességét; ebben vevék védelmük alá a reformatorokat, s nyújtának módot zsinatok tarthatására is. E minőségében eszközé Nádasdy a csepregi colloquiumot, ebben működött Perényi is 1642-ben s aztán, a lutheri egyház érdekében,

s a reformálnak ellenében. A világiak, e minőség szülte, jogosítottságának nagyságát nyíltan mutatja a körülmény, mely szerint az I. Leopold alatt delegált bíróság által tőlök kivánt reversalisokban azt kellett megigérniök, hogy javaikban az evangelicus lelkészeket pártfogolni nem fogják, ellenben a r. catholicus papoknak a tanítást megengedik. Nem a német birodalom ország-fejedelmeinek tulajdonított ius reformandi lön-e ezzel hazánk földesurainak is tulajdonítva?

Végre, csak az eddig látott minőségek együtt eszközölték, hogy világi uraink nemcsak jogosítottaknak, sőt egyszersmind hivatottaknak is érezheték magukat, egyházuk egészének nevében és érdekében, a papság távollétében s részvéte nélkül is cselekedhetni, mint ezt országgyűléseken s békekötések alkalmával oly nagy átadással tevék; azon 1608-kihoz hason törvényeket is hozván, mely a püspök-választást parancsolva, nyilván az egyház szervezetét illetőleg határozott, az egyházra nézve csak az őt képviselt evangelicus rendek bele nyugvása folytán nem sérelmösen; mert közjogi cselekvékenységük közepett e minőséget érvényesíték őseink, s pedig teljes joggal. Azért igen találóan jegyzé meg Irinyi, hogy „Melyik prot. lelkész tett azért a bécsi és linczi béke, és az 1608-ki kor. e. 1-ső t. cz. ellen valaha kifogást, mert Bocskai és Rákóczi világiak voltak, és mert az 1608-ki pozsonyi országgyűlésen, sőt még az 1605-ki korponai és 1606-ki ismételt kassai országgyűléseken is, melyek a Bocskai fél részéről a békekötés pontjai felett alkudtak, csupa világi protestansok voltak jelen!?

„Voltak vannak és lesznek e világon“ — mondja folytatólag ugyan ő — „kinövései minden intézménynek; de az bizonyos, hogy a bodrog-kereszturi gyűlés a szolgálat- és áldozatkészség felajánlása, és nem a bitorló uraság megragadása volt. E gyűlés, mely 1734-ben csupa világiakból állva a gondnokságot felállította, hibás lehetett ugyan forma

tekintetében, de a mellett örök hálára kötelezett maga iránt minden magyarországi protestanst, legyen az akár világi, akár lelkész, ki teljes lelkéből szereti egyházát.“

Ha a felfogás, melyet ez egész vázlaton keresztül érvényesíteni törekedtem helyes: úgy forma tekintetében sem volt egyáltalán hibás, vagy legalább rendkívüli s példátlan a bodrog-kereszturi gyűlés. Egyike volt az, a világi protestansok azon gyűléseinek, melyeken azok ép úgy magukban intézkedtek az egyház-kormányzatiak érdemében — várván a lelkészek belenyugvását — mint a lelkészek szoktak zsinatjaikban. S kérdem, mi csorbát szenvedett volna az elv, ha e gyűlés végzését ép oly megnyugvással fogadták volna a lelkészek, minővel övékét annyiszor fogadták a világiak? bizonynal épen semmit. S e megnyugvás annál is inkább várható volt, mivel a lépés melyet a bodrog-kereszturi gyűlés tagjai, nem új jog szerzése, hanem az eleitől fogva élvezettnek, az idők és körülmények kívánatához képest módosítandó formák mellett bár, az egyház javára leendő megtarthatása végett tőnek, egyáltalán szükséges s így észszerű volt. Szükséges és észszerű volt pedig azért, mivel, mint már ugyan Irinyi megjegyzé, „az 1715-ki 30-ik t. cz. 2-ik §a elrendelé, hogy a protestansoknak többé nem az országgyűlés, hanem csak a király elé leendő szabad járulni panaszaikkal, és pedig kinek kinek csak saját személyében, nem pedig felekezetének nevében. A józan ész tehát azt sugalta, hogy miután az udvarnál csak a világi tekintélyesebb urak léphettek föl a süker némi reményével, azok közül a legkitünőbbeknek olyas valami világi superintendens féle állás adassék, melynél fogva, ámbár csak mint magán személyek léphetnek föl, tetteleg mégis mindenki az egyház valóságos képviselőinek legyen kénytelen őket tekinteni.“ Adjuk hozzá, hogy az ágostai egyházban eleitől fogva ismert defensorok s inspectorok emlékezte, s a már akkor fenállt erdélyi fő consistorium példája, az élén állott fő curatorokkal, nem kevésbé folyhattak be a változtatás szük-

ségét érzetteknek tájékoztatására, a mikéntet illetőleg. E lépés sajátkép elhagyása volt az addig túlnyomólag követett ösvénynek, s rendszerítése az addigi kivételességnek. S ennek igen természetesen be kelle következni. A főurak s nemesek nagy része visszatérvén a r. cath. egyház kebelébe: nem volt többé lehető a nemesek megyei gyűlésein gyakorolni az egyházkormányzati jogokat. E tényleges tilalomnak volt csak kifejezője és egyszersmind tovább vivője az idézett 1718-ki törvény, melynél elvileg s tán gyakorlatilag is még veszélyesebb lett volna a prot. egyház ügyeiben országgyűlési intézkedés, mihelyst azt az evangelicus rendi minőség megtagadásával akarta volna gyakorolni, a többé nem protestans többség. Nem maradt hát fen egyéb, mint vagy elveszteni a világiaknak az általuk addig élvezett egyházkormányzati jogokat, vagy a lelkészekkel társulva gyakorolni őket. Ez utóbbi volt helyes, azért ez történt meg. A prot. egyház-kormányzat eszméje — s a bár más formákban nyilvánkozott — folytonos gyakorlat által egyiránt emelt, lényegben im e jogosultság volt oka, miért hogy a világiak azon törekvésének, mely csak az őket megillető jognak, a változott körülmények közt is leendő, megtarthatására irányult, folyvást diadalmaskodni kellett. E diadalmaskodás annál nevezetesebb tünemény, mert ama törekvésnek a gyakorlat látszólag ellene szólt, s mert a lelkészek ellenzése által felköltött visszahatás azt a kellő határokon olykor túl is vitte. Ez ellenzés organumává főleg azon túl a tiszai egyházkerület lett, melynek superintendensei és lelkészei leginkább megszokták az erdélyi fejedelmek aegise alatt kifejlett, ha nem is püspöki, de ahoz közeledett kormányzást, nemcsak, de a magyar ref. egyházbani vezér szerepet is. Mily jelentékeny volt e vezéri szerep, mutatja az, hogy, mint főnebb láttuk, körében, és superintendenseinek vezérelte alatt tartattak a legjelentékenyebb zsinatok. Ott iratott a magyar protestantismus közönséges hitvallásául tekintetni szokott csengeri confessio, ott fogadtatott el legelőször s

mintegy példaadólag a helvét hitvallás, ott hozattak az első, mindenféle alap- és kiindulási pontokul szolgált cánonok. Ily befolyáshoz levén szokva, s a nem lelkészeknek, körrüktől távolabb esve gyakorolt befolyását mintegy észre sem vevén, e kerület lelkészei: nem csoda, ha megbotránkoztak azon törekvéseken, melyeknek czéljok az volt, hogy a világiakat — előbbi terük elvesztével — ép azon téren juttassa az egyház ügyeit illetőleg befolyáshoz, melyen előbb ők majdnem kizárólag működtek. Megtiltva levén még 1714-ik évről a köz-zsinatok tarthatása, s ennél fogva 1734-re eléggé megszokva a nélkülöki kormányoztatás: könnyü volt akkori superintendens Zoványi Györgynek a bodrog-kereszturi végzéseket igen meghiusítani, az által, hogy köz-zsinatokat, — melyekben befolyásukat a nem lelkészek is érvényesíthették volna — utóbb nem tartott. Ily módon sikerült még Zoványinak 1757-beni halálán túl is, egész 1765-ig, akadályozni a világi elemnek minden jelentőbb befolyását. Ekkor azonban, Szilágyi Sámuel a világiakkal is köz szavazás utján lett superintendenssé választva, s így ezek befolyása tetteleg valósítva. A dolog ujdonsága által meglepetve, ezen alkalommal engedett a papság. De már 1785-ben, mikor t. i. az elhalt Szilágyi helye volt betöltendő, azon előre megérlelt határozattal gyült az egybe, hogy óvást tegyen a világiak választásbani részvéte ellen. Az óvást Halmi István debreczeni esperes be is nyújtá, a mindkét elemből alakult gyülekezetnek. A támadt ingerültség nagy volt, s a megállapodás nyilvános nyomait hordja magán Erdély példája hatásának. E megállapodás szerint a fő és segéd gondnokok, s a patronusok szavazatai fogadtattak el. Ha a patronus kifejezés az általunk főlebb adott értelemben lett volna véve, úgy nyilván igenis nagy befolyást fogott volna e határozat engedni a világiaknak. Ámde e kifejezés értelme megszorítottott, s alatta csak a magnások és megyei főtisztviselők határozottak értetni. Nem mutat-e ezen határozat némi visszaemlékezést a political magistratus korábbi

befolyására? nem úgy látszik-e, mintha a magnásoknak engedett befolyás az ország-, a tisztviselőknak tulajdonított, megint a megye gyűléseken gyakorolt közrehatást akarta volna pótolni? Nem mondom, hogy e határozás mind ennek világos tudatában hozatott, de sejtem, hogy az igazságnak, ha nem belátása, hát érzete döntött.

Az így elválasztott superintendens Szathmári Paksi Istvánnak idejében közöltetett, mint a többi egyházkerületekkel, úgy a Tiszán túlival is, II. József császárnak azon felhívása, nyilatkoznának a kerületek, ha nem volna-e czél-szerű az erdélyihez hason consistoriumot Magyarországon is felállítani. Jellemző, hogy e tervet legjobban fogadta azon tiszamelléki kerület, mely a presbyteri kormány iránt eleitől fogva legtöbb hajlamot tanusított, s mely körében a superintendensi hivatalt is csak akkor létesíté, midőn nem létezett többé a hatalom, melynek eszközévé válástól féltette azt épen. Ellenben a két dunai, még inkább pedig a tiszántúli kerületek élénk ellenzést tanusítanak iránta. Az utolsó részéről támasztott ellenvetések közt legnyomósabb az, hogy olyan emberekre, kiket nem maga választ az ecclesia képviselőinek, nem bízhatja dolgait, sem a vallásnak tisztaságban megmaradása feletti őrködést; mert még abból, hogy valaki fő hivatalt visel a hazában, nem következik, hogy buzgó reform. keresztyén is legyen. Tökéletesen helyes és igaz beszéd; csak hogy mellette nincs értelme azon határozatnak, mely született magnásoknak s megyei, tehát szinte nem ecclesiai főtisztviselőknak mint olyanoknak szavazatait rendelte elfogadtatni a püspök-választáskor. Így tisztultak egyébiránt lassanként az eszmék, s lőn mindinkább világos, miként az ecclesia választása és megbizása az alap, melyből az egyházi dolog vezetésérei jogosítottságnak kiindulni kell; miből meg önként folyt, hogy e megbizatással bírás esetében e jogosítottság a nem lelkesektől sem tagadható meg. Hogy az egyháznak már azon időben létezett világi hivatalnokai, p. u. a fő és algonokok, ily megbizottak voltak,

tagadni nem lehet. Ezért nem csak a protestantismus szellemével, jelesen az egyetemes papság tanával, s e tan következményeivel; de valójában maga a Szathmári Paksi István superintendens által vallott, s épen közlött tannal is ellentétben állt azon törekvés, melyet a túl a tiszai kerület lelkészeinek nagyobb része — élén a superintendenssel és Sinai Miklós hittanárral — tanusított. E törekvésnek czélja volt, utját állni a világiak részéről egyházi és iskolai ügyekben gyakorolható befolyásnak, melyet azok, Domonkos Lajos és társai által vezetve, mind nyomatékosabban követeltek. Főleg e küzdelmek, hogy ne mondjam tusakodások közt támadt keserűség érlelé meg a superintendensben, a közben bekövetkezett országgyűlés tárgyalásaiba leendő beavatkozásnak szerencsétlen gondolatát. Így lön felejtve, miként eleitől fogva a világiak voltak, kik, világos megbízás nélkül ugyan, de az egyháznak nyomos és jó okokon nyugodott hallgatag beegyezésével, azt a törvényhozás terén képviselték; miként e képviselés gyümölcseül született maga azon 1608-ki törvény is, melyre Paksi István, mint superintendensi hatalmának alapjára hivatkozott. Ennek folytán, az országgyűlésen működött világiaknak, s a köztük kitűnő állást foglalt Domonkos Lajosnak lépéseit gyanus szemmel nézve: felküldte az országgyűlés helyére — mintegy ellenőrül — a hierarchiai kormány legerélyesebb védőjét, Sinai Miklóst. Sőt tovább is ment. Meggátlandó a világiaknak kedvező törvény netaláni hozatását, kerületének s espereseinek nevében egy, öt pontu előterjesztést nyujtatott be, boldog emlékezetü II. Leopold királynál. E lépés nem maradt következés nélkül. Mert nem érte ugyan el czélját, a világi elem jogosítatlannak törvény által nem nyilvánítatván; de igenis ennek lehet és kell — a kiadott első királyi válasz világos tanusítása szerint — tulajdonítani, hogy a prot. egyház állapota ujbóli rendezést igénylőnek, tehát rendezetlennek lett kimondva, és pedig nemcsak az első, de a második királyi válaszbán, s így a törvényben is. Hogy ezen,

dicséretre épen nem való, s hatását ma inkább, mint valaha éreztető törvény csakugyan említett előterjesztés folytán született meg: bizonyítja a fölküldött törvény-javaslatokra adott első királyi válasz, mely, illető részében, így hangzott. „*Evangelici utriusque Confessionis in iis, quae ad Religionem pertinent, unice a Religionis suae Superioribus dependeant, cum vero medio tempore nomine Superintendentiae Tibiscanae ac Seniorum Tractualium, tam quoad gradualem hanc eiusdem Religionis Superioritatem, quam etiam desideratum nunc per seculares Curatores in negotiis illis, quae huiusque non nisi per Ecclesiasticos eiusdem Confessionis ac respective Professores tractabantur, maiorem influxum diversae Reflexiones exhibitae forent; nos autem sincere cupiamus, intacta ceteroquin Religionis Libertate, tam in coordinatione praedictae Superioritatis, quam et reliquis Disciplinae partibus eum Ordinem stabilitum videre, qui communi virorum eiusdem, religionis tam secularium, quam Ecclesiasticorum Consensione maxime congruus reputabitur; hinc Nos pro suprema Inspectionis nobis competentis Potestate eosdem ulterius audituri, atque una curaturi sumus, ut hac in re certus, Principiisque illorum Religionis accomodatus ordo constabiliatur.*“

A második királyi leiratból, s így a törvényből is kihagyatott ugyan a tett Reflexionak megemlítése; de megmaradt a reá épített végzés, és pedig — időközben más oldalról is tett előterjesztések folytán — némileg eltérően fogalmazva, mint következik: „*Evangelici utriusque Confessionis, in iis, quae ad Religionem pertinent, unice a Religionis suae Superioribus dependeant; ut autem haec gradualis in re Religionis Superioritas suo certo Ordine consistat, reservat sibi Sua Maiestas sacratissima tam relate ad Coordinationem praedictae Superioritatis, quam et reliquas disciplinae partes, intacta ceteroquin Religionis libertate, eum stabilire Ordinem, qui communi virorum eiusdem Religionis tam secularium, quam Religionis Ministrorum consensione*

maxime congruens reputabitur. Hinc Sua Maiestas Caesareo Regia, pro suprema Inspectionis sibi competentis potestate Evangelicos utriusque Confessionis ulterius audiet, atque una curabit, ut hac in re certus, principiisque ipsorum Religionis adcommodatus ordo constabiliatur.“

Rendezést igénylőnek, s ennél fogva rendezetlen állapotbaninak mondatván ki törvényleg a prot. egyház: az országgyűlés evangelicus rendei vegyes tanácskozmányukban elhatározták, ő felségénél feliratilag leendő előterjesztését azon kívánságoknak, mely szerint, az épen alkotott törvényekben említett tárgyak elintézése végett, Budán és Pesten még azon évben zsinatokat tartani akarnának. E lépésükről s okairól, mindjárt a felirat benyújtása után, vagy még előbb is tudósíták az egyházkerületeket, megirván egyszerismind, miért nem vélek azt halaszthatni. Jellemző, hogy e méltó figyelem daczára is megütköztek e lépésben a papok; mert mint mondák ők meg sem kérdeztettek; de különben is zsinat tarthatási engedelemért mind a négy egyházkerület megegyezésével kelle vala, gondolatjuk szerint, folyamodni. Tehát a bécsi, linczi, és szathmári békét joggal meglehetett a világi evang. rendeknek kötni; de egy zsinat tarthatásáért folyamodni nem, és pedig azon rendeknek nem, kiknek, a felséges fejedelem felvilágosultsága s igazság szeretete által gyámoltított buzgalma segélé megszülni az épen létesült, annyi tömérdek sérelmet megorvosolt vallási törvényt is!

Egyébiránt könnyű elgondolni, mennyire emelte a túl a tiszai kerületben uralkodott izgultságot, a superintendensnek s társainak, oly szomorú következményü, említett lépése. Tetőpontra jutott az, midőn a superintendensnek 1791-ki martius 2-án történt halála alkalmával a temetésen jelen volt papok, szám szerint harmincnyégyen, Hunyadi Ferencz főjegyző vonakodása folytán, Halmi István debreczeni esperes elnöklete alatt gyűlést tartván elhatározták, hogy az évi apr. 24-kére új superintendenst választó szavazatok készí-

tessenek, a 90-ik canon értelme szerint, tehát csak lelkészek által. Össze is gyűltek a kitett időben. Ámde a világiak sem aludtak. A velök tartott Hunyadi Ferencz főjegyző s így a gyakorlat nyomán helyettes superintendens, már előbb köriratilag tilalmazá a püspök-választásba bocsátkozást, egész az országgyűlésen levő gondnokoknak hazatértéig, s midőn a szavazatok a kitűzött időben mégis bevitettek, s illetőleg beküldettek volna: Rédey Ferencz főgondnok elnöklése alatt a világiak is egybegyűltek, és pedig a rendes consistorialis házban. Ellenben a lelkészek, nehogy szavazataik a világiakéval összevegyüljenek, s így azoknak már a harmadik püspök-választásba engedessék részvét: külön soroglettek össze, Szilágyi Gábor tanár házánál. Elölülő most is Halmi István volt. E külön gyűlésben, mely volt elnökének kifejezése szerint — mint esperesek collegiuma, igazi papi gyűlés: a lelkészek beérkezett szavazatának többségével Sinai Miklós superintendenssé választatott, s a világiak ellenző izenetének figyelembe nem vételével, azonnal fel is eskettetett. Ez egy oldalú választásból lelkészek és nem lelkészek közt keletkezett perbe, a világiak megkeresésére a többi egyházkerületek is bele folyván: a lelkészek eljárását kárhoztatták, s ez értelemben a felséghez is fölirtak. E mellett jun. 7-kére Debreczenbe közgyűlést hitt össze a fő curator, melyen tömérdek világin kül hét esperes is megjelent. Itt Sinai püspöksége semmisnek nyilvánított, ugyanő a tanárságból is kitétetni határozatván. A már előbb elkészíttetni rendelt, s ennek folytán befolyt szavazatok többségével Hunyadi Ferencz lön püspökké választva. A tusakodó felek ügyének megvizsgálására felküldött folyamodásuk következtében királyi biztosul kiküldött Orczy József — miután a julius 15-kére Debreczenbe hivatott többi superintendensekkel a püspök-választás módjáról értekezett volna — következő jelentést tett „Electio Sinaiana, quae per pastores solos facta est, pro cassata, nulla et irrita habeatur.“ E jelentésre oct. 18-án, tehát csak az időközben

megtartott zsinatnak végével, s így bizonyjal az azoni megállapodásoknak is figyelembe vételével adatott ki a jóváhagyó királyi resolutio, eszközölvén a világiak törekvésének sikerését.

Még nagyobb volt azon diadal, mit üggyük a testvér superintendentiák pártolásában, s a közvéleményben nyert. E diadálnak tulajdonítandó, hogy az időközileg, t. i. 1791-ki sept. 12-én reform. részről Budán, ágostairól pedig Pesten megnyilt zsinaton, a világiak befolyása, úgy a tanácskozások folyamában, mint az alkotott cónonok által is, teljes érvényre emeltetett; nemcsak, de a kellő határokon túl is vitetett. E túlvitelnek oka, a papi rész jogosítatlan ellenzése s illetőleg támadása volt. Legyen ez intő példa, s szolgáljon minden oldalon tanúságul. Az igények túlfeszítése mindig felkölti az igazság-érzetet, s a visszahatás kellő határait megtartani, nem mindig sikerül. Főleg innen lett a zsinatokon csak egy, s az világi elnök, innen a lelkészeknek és tanároknak cónonokbani hátratételük. Mily erős volt a visszahatás, tanúsítja főleg azon körülmény, mely szerint az írt vizsgálódások által csak igen távolról érintett ágostai hitvallásuak egyháza is teljes mértékben érezte azt.

Az ellenhatás folytáni e túlságba esés okozta, hogy a budai és pesti zsinatokon cónonok hozattak, melyekkel sokan, kivált pedig a lelkészek és tanárok méltán elégedetlenek voltak. Ez elégedetlenségnek meg az lett következménye, hogy a hozott cónonok fejedelmi megerősítésének utjába, maguk a protestansok részéről is akadályok gördítettek. Magának a prot. papságnak is elégedetlensége, az ellen tábornak kedvező alkalmul kínálkozott, melynél fogva e cónonok megerősíttetését ellenezhesse, s ez által folyvást azon állapotban tartsa vissza a prot. egyházat, mely rendezést igénylőnek, s így rendezetlennek, nem valamely ellenséges, de sőt a neki kedvező 1791-ki törvénnel lön kimondva. Akkori primás Batthyányi József csakugyan kivált ez oldalról támadta meg őket. E fél legnagyobb visszatetszését még a

vegyes generale consistorium keltette föl. A mily természetnek találjuk ezt: ép oly megfoghatatlannak tartjuk más részről, hogy nálunk reformáltaknál épen ezen, az összpontosulást lehetősitő intézvény oly kevés fogékonyságot, s ápolási készséget talált.

Egyébiránt, a zsinat-végzések ministeri tárgyalását megelőzte Leopold halála, s a kitört háboru gondjaival elárasztott új fejedelemnél sokáig nem akartak küldöttségeikkel alkalmatlankodni hitfeleink. Így hát csak mellékesen, más bajaikban fel-felterjesztett folyamodásaikban kérték a zsinat-végzéseknek megerősítését is. Az első tüzetes lépés csak 1796-ban tétetett. A fő nehézséget akkor is a világiak befolyása képezte, mely, a diadalmas francia seregnek fenyegető közelgetése miatt, az alkalommal le sem győzethetett. A vész elvonultával 1798-ban tartott közös conferentia boldogult József nádornak közbejárását kérte föl, így reménylven sükert, újból benyújtott kérvényére. Mind hiába. Az idők és körülmények mind kedvezőtlenebbekké lőnek. Innen, kivált a világiak, arról kezdtek gondolkodni, nem lenne-e tanácsos, lassanként, kényszerítés nélkül s jó módjával érvényesíteni a zsinat-végzések azon részét, mely, magunkra nézve, fejedelmi megerősítés nélkül is kötelező. Az eszme — könnyen érthető okokból — nem lelt kedvező fogadtatást. Ezért a háboru megszűntével, 1801-ben, a nyolcz egyházkerület közös conventjéből ismét küldöttség ment Bécsbe, a nádori közbenjárás újból kikéretvén. E követség felléptét azonban megelőzte Sinai Miklós, ki a felségnél benyújtott folyamodásában a zsinat-végzések meg nem erősítéséért könyörgött, az egész magyarországi helv. hitvallásu papság nevében. Tehát újból kigyult a viszálykodás tüze. Híjába lett a kerületek részéről Sinai, mint nevüket bitorló ellen tett felszólalás, híjába a küldöttség fáradozása is. Így mult el ismét közel két évtized. Következett az 1819-ik év, melyben tiszántúli főgondnok Péchy Imre az egyházmegyék határait idomíttatni, s azok tanácsaiba világi ülnököket is

rendeltetni kívánván, ismét keserű vizzálykodás kezdődött. Az új rendezésnek kivált a bihari egyházmegye papjai szegültek ellen; annyira, hogy nem tartózkodtak, egy, névszerint alá nem írt, folyamodással a felség elé lépni, vádolván a főgondnokot, hogy a még meg sem erősített budai cánonok szerint kíván igazgatni, s így „fidei subditalis immemor in regia iura involavit.“ Ügyököt, kilencz egyházmegyei consistorium, s az elhalt Hunyadi Ferencz helyére választott superintendens Benedek Mihál is csak hamar magukévá tevén, a főgondnok sürgetése folytán még azon évi sept. 1-sejére egyetemes convent hirdettetett Pestre. E convent, különböző vallásos sérelmek orvoslása eszközlésére, egy követséget határozván Bécsbe küldetni: annak a budai cánonok megerősítéséért leendő kérelmezést is utasításul adta. Ennek ellenében, Benedek Mihál superintendens ugyanazon 1819-ik évi oct. 8-án benyújtott folyamodásában nemcsak azért könyörgött a felségnél, hogy az — a küldöttségkérelmezésnek ellenére is — a kérdéses cánonokat megerősíteni ne méltóztatnék: hanem még azért is, hogy minden, azok értelmében ne tán teendő s részben már is munkába velt ujtásokat megtiltani kegyeskednék. Az eredmény lett, hogy a budai cánonok megerősítetlen maradtak. Az ujtásokat illetőleg azonban úgy akarta a felség méltányossága, hogy azoknak kérdését a négy egyházkerület generalis conventje jó módjával eligazítani ügyekezzeék. A legidősb főgondnoknak elnöklete alatt többször összeült conventek felterjesztése folytán, 1820 jul. 1-én, a helytartó tanács utján 8904. sz. alatt leérkezett legmagasb kir. resolutio végre is a főgondnoknak s általa a világiak jogos igényének szolgáltatott igazságot. A későbbi gyakorlat kiindulási pontjául e kegyelmes leirat szolgálván, méltó hogy egész terjedelmében ide fölvetessék, mint következik:

Suam Mattem SSmam Generali Conventui de compositione dissidiis altissimam satisfactionem significare — rectiorem Tractuum subdivisionem, et ordinationem mutuis ecclesiasti-

corum et secularium consiliis necessariam adinventam, et nunc quoque per gen. Conventum agnitam ea lege confirmari, ut haec subdivisio et coordinatio in gen. conventu determinanda medio Consilii huius Locumtenentialis altiori loco submittatur. Porro ad rectiorem fororum Tractualium coordinationem seculares assessores iuramento adstringendos aequali cum Ecclesiasticis numero — constitui posse, benigne admitti, — id demum probari, ut in consistorio praesentes liberum quidem suffragium habeant, finalis tamen decisio obiecti agitati individuus iuramento adstrictis ecclesiasticis, et secularibus solum competat. — Quia vero ex omnibus per Supremum Curatorem Pechy positis ordinationibus, et nunc calculo gen. Conventus probatis eveniat, eum non pro arbitrio egisse suo, sed juxta publicas determinationes rectiori ordini inducendo intentum fuisse, adeoque formatas contra eundem incusationes nulla prorsus fundamento inniti: eidem Curatori ulterius quoque *cum moderamine conjunctum zelum* commendari, omnes vero altissimo nomine ad observandam in futurum in consultationibus moderationem, veramque animorum concordiam inviari.

Mi sem lehet tanuságosabb mint a lelkészek és nem lelkészeknek Polgár Mihály superintendens után épen leirt im e tusája, s annak, egyházunk javára, végre is az utóbbiak ügyének diadalával lett végződése. Ha felfogásunk helyes, úgy kétségtelen, hogy a világiak teljes jogukban voltak, mikor a 18-ik század első felében, változott formákban bár, de csakugyan csupán megőrizni, nem pedig újból megszerezni akarták egyházkormányzati befolyásukat. De a mily igaz ez, s a mily igaz, hogy e befolyás őket nemcsak ész okoknál fogva, hanem történeti alapokon is megillette: ép oly kevésbé vehető kétségbe más oldalról az is, hogy a történet szokásos felfogása, a gyakorlat látszata a papság mellett szólt. Ezért nem lett volna szabad a világiaknak túlságra ragadtatni magukat. Viszont, bár ez elragadtatás megtörtént: nem lett volna szabad lelkészi részről is oly lépé-

seket tenni, mint Sinai és később Benedek a lelkészek végetlenül nagy többségével is ellentétben tőnek; egyazon álláspontra helyezkedvén így, a zsinat-végzések irányában, s azokat együtt aláírt elődeik ellenében Batthyáni primással. És ezt annival inkább, mivel a bántó úgy is inkább a kifejezésekben, s indokolásokban volt, mintsem a határozatokban. Távol van tőlem, hogy félre ismerjem a budai és pesti cánonok fogyatkozásait; de tán nem tévedek, úgy vélekedvén, hogy megerősítésük nem fogta volna ama fogyatkozások helyrehozhatását gátló állapotra juttatni egyházunkat, s legalább elhárította volna róla a rendezetlen állapotban létnek törvénnyel kimondott gyalázatát, s ma inkább mint valaha érzett, s előre bizonytalannal látott következményeit.

A generalis convent felterjesztésére építvén a kir. felség 8094. sz. alatti, épen közlött kegyelmes resolutioját: ez által mintegy elismerte annak nyilvános hatósági jellemét. Még teljesebben megtörtént ez 1821 és 22-ben, és pedig úgy ágostai mint reformált részre; annyira, hogy határozatai és ítéletei, közigazgatási uton meg nem változtathatókul világosan kimondattak. Mind e mellett reform. részről mind inkább kezdtek e generalis conferentiák szokásból kimenni; elég nagy kárával nemcsak az ügyek összevágó vezetésének, de a kölcsönös érintkezés keltette szikra általi felgyújtatásnak is. Másként az ágostaiak részéről. E felekezet, melynek egyházában a presbyteri rendszernek szokásos, s később a magyar prot. egyházakban is általános uralomra jutott formája eleitől fogva kevésbé volt idegen, melyben ép azért nemcsak a 17-ik század folytán, de a 18-iknak mindjárt első tizedében is tartattak mind a két elem egyenlő részvétéveli, közzsinatok: teljesen megvalósítá a pesti zsinatnak egyetemes conferentiákra vonatkozó végzéseit, sőt azokon még túl is ment. Túlment, mennyiben az iskolákrai felügyelés tekintetéből al general inspectort is választott, bár csak kis időre, e hivatalt később meg elejtvén. Azt hiszem, ez eléjtett kezdeményezésben sok életre valóság van, mi feltá-

masztatását megérdemlené. Mint az egyes főiskoláknak megvagnak gondnokai: úgy az iskolák közfelügyelője — az egyetemes tanügy fő vezetőjére is szükség van; ha azt akarjuk, hogy az elég emelkedett néz-pontból, az egyház egészére tekintettel kormányoztassék és fejlesztessék. Általában, bár a prot. iskola-ügy, minden esetre az egyház által intézendő: de erős meggyőződésem szerint nem ugyan azon organumok által, melyek a szorosabb értelembeni egyházi kormányzást vezetik. Az egyházas szellem megőrzése végett az egyház hivatalbóli elnökének kellene az iskolai kormány élén is állani; de miként a lelkészeknek — önátadásuk által indokolt — kiváló befolyás adandó az egyház kormányzatába: akként okazonságnál fogva a tanítóknak is, az iskoláiba. Hisz ezt a dolog természete kívánja; az egyház nem esik egybe a lelkészek testületével, és az apostol egy sorban említi a doctorokat, az apostolokkal, evangelistákkal és presbyterekkel. Azt hiszem, hogy azon hátratétel, melyet a gyakorlat — a mások által végzetteknek s elrendelteknek pusztá végrehajtóivá tett tanítókkal — eddig éreztete, nem kis akadály annak, hogy bennök — hivatásuk öntudatában — emelkedett érzés és gondolkozás-mód fejlődhessék ki. E gondolatok sem enyimek, sem újak. A dunántúli reformált egyházkerület 1850-iki közgyűlésében ifj. Pázmándy Dienest a kerületi iskolák felügyelőjeül egyenesen elválasztotta. Ez s a mindenfelé létrejövő nép- és főiskolai választmányok, kormány-tanácsok és a többi, elég bizonyságok, miként egyházunk mindinkább érzi, hogy az iskola-ügyet magának kell ugyan vezérelnie; de külön, egyenesen e munkára rendelt organumok által. Megvagyok győződve, hogy oly organumok létezése mellett, melyek hivatva volnának az által szolgálni egyházukat, hogy éjjeli és nappali gondjaik tárgyává az iskolákat, az iskolai ügyet tegyék: ez ügy hatalmasban felvirágoznék, mint hiányában. S ennek mindenek előtt és fölött az egyház látná hasznát. Avvagy merjük-e állítani, hogy ma, midőn az iskolai ügy vezérlése a szorosán

egyháziakéval azon kezekben van: az egyház igényeinek számba vételével rendezvük iskoláink? Ha igen, ugyan mit tettünk a célra, hogy a nem lelkészi pályára menendő ifjak öntudatára jussanak jogaiknak és kötelességeiknek, melyek őket, mint az általános papság tanát valló prot. egyháznak tagjait megilletik? Nem elég elismernünk s elméletben megvédenünk e jogokat, azok gyakorlatára képesítenünk is kell az illetőket; ezt tőlünk úgy azok, mint az egyház iránti kötelesség megkívánja. De elég erről; miután ide vonatkozó nézeteimnek még mult év folytán szavakat adtam egy kis dolgozatomban, mely reményilem rövid időn világot lát. Most vegyük fel elejtett fonalunkat.

Nem csak a general convent, de az egyes kerületek sőt egyházmegyék statutuarius joga is ellévén ismerve, úgy az egyházi, mint az állami felsőbbség által: ez uton a budai és pesti zsinatok canonaiból mind az életbe lépett, mit szellemével egyezőnek, sőt általa igényeltnek ismert föl az egyház. Az ez utoni fejlődés izeinek felmutatása nem szándékom; célomra teljesen elég levén, rá mutatni azon tényre, mely szerint a fejlődés minél közelebb vitte a magyar, mind két felekezetű prot. egyházat oda, hogy hatalmát egész teljességében tehát elemei mindegyikének kellő befolyásával, mert azokból képzett organumai által gyakorolja; és pedig úgy, hogy ez organumokban amaz elemek egységbe olvadtan cselekedjenek, egyre közelítvén a presbyteri rendszer minél tisztább megvalósításához.

Mint annyi mást, úgy ez örvendetes fejlődést is megakasztá az 1848-ki szerencsétlen catastropha. Az azótai események, s a legujabb válság eléggé ismeretesek, s ujabbak, hogysem e történeti vázlatban helyt foglalhatnak. Hadd reményljük, hogy a végeredmény utoljára is fogalom szerű, s így egyházunk javára, Istennek kedves leend. Ezt reményleni annál is inkább van jogunk, mert a presbyteri rendszer alapjainak t. i. az egyház önhatósága, s a tanítók és hallgatók egyenjogúsága elvének elismerésére készség

minden oldalról kimondva lön; különbség és kérdés csak ez elv következményeit illetőleg forogván fön. Már pedig a presbyteri rendszer az, mely szerint a prot. egyház egyedül szervezhető és kormányozható fogalmának megfelelően, mely felé ugyanazért minden felől, egészében törekszik az. —

Eredmények.

Az egyetemes protestans egyháznak, a presbyteri rendszer felé, mind erősebben nyilatkozó, törekvését úgy kell — a főntebbiek nyomán — tekintenünk, mint az egyház-szervezet és kormányzat ideájához közeledést. Mert öncsalás nélkül lehetlen a presbyteri rendszert olyként egyikéül tekinteni az egyház-szervezeti és kormányzati rendszereknek, miként a püspököt, a földesurit, és a collegialist. Lehetlen; miután az, utóbbiaknak együtt véve áll ellenökbe, mint igazság a tévedésnek, helyes a helytelennek. Belátjuk ezt, ha meggondoljuk, miként utóbbiak általában találkoznak abban, hogy az egyházi hatalmat azon kívülre helyezik, az államfőre ruhazzák; már aztán akár mint a püspöki hatalmat is birtoklóra, akár mint a fenség-jog kifolyását, akár pedig átruházás, megbizásnál fogva. Ellenben a presbyteri egyház alap jelleme épen abbani áll, hogy az egyházi hatalmat az egyház teljességének követelvényén: ép oly kevésbé engedi át azon külre, mint a kebelén belőli elemek bár melyikének. Ezért nemcsak egyformán kizárja a hierarchiát és kyriarchiát; de nem türi, még a hitsorsos fejedelmek püspöki jogát sem; szerinte az egyház csak tanítókat és hallgatókat ismer, s kitünő tagja nem a fejedelem, vagy ki fő állam-hivatalban van; hanem az, ki testvéreinek szolgálván, első azok között. Mindezek folytán egyedül a presbyteri rendszer alkalmas megvalósítani, az egyházi hatalom és szervezetről szólva, főlebb, végeredményileg megállapított azon

követelményt, mely szerint *az egyháznak bár mely különös czéljaira törekedve is, önmagának kell, és pedig saját és illető organumai által gyakorolni hatalmát; úgy azonban, hogy a gyakorlatot organumaira bízva, magától a hatalmat el ne idegenítse, vagy más szóval ne engedje, hogy organumai magukat függetlenítvén, tőle mintegy elszakadjanak; sőt azokat, mint sajátjait, egyre magához kötve függésben tartsa.*

A presbyteri rendszer im e fogalomszerűsége okozza, hogy az elvégre legelőnyösebb is. Legelőnyösebb, mert szerinte érhető el legbiztosabban, hogy az egyházban nem valami idegen, nem is az egyháztagok köz hanem azoknak általános akarata legyen uralkodó, mi nem lehet más, mint istennek törvénye. Ez előnyéhez járul, hogy általa az egyház mindenik tagjának nyújtatik mód magát olyannak tüntethetni föl, nyitva levén mindenki előtt a tér, melyen erejéhez képest futhasson. Ez oka aztán, még e rendszer elleni által sem tagadott, mert elvitázhatlan azon tüneménynek, hogy mellette sokkal élénkebb, mozgékonyabb, s az egyeseknek részvéte s érdekeltsége által és folytán erőteljesebb, s mind a magában elcsenevészülés, mind a kulcsapások általi elsöprítés veszélye ellenében biztosítottabb az egyház élete. —

Kijavítandók.

3.-ik lap	fölül	12-ik	sor	tevés	helyett	téves
4.	alul	12.	„	tanunkal	„	tanunkkal
13.	„	9.	„	elővélelmében	„	elővélelmében
17.	„	9.	„	godoltam	„	gondoltam
21.	„	7.	„	Br. anspah	„	Br. anspach
22.	fölül	6.	„	homhergi	„	hombergi
27.	alul	1.	„	offitium	„	officium
30.	„	10.	„	comittendum	„	committendum
30.	„	11.	„	cosentiendum	„	consentiendum
35.	fölül	17.	„	rendek	„	rendnek
55.	„	1.	„	lelkészet	„	lelkészek
66.	alul	17.	„	következet	„	következett
68.	„	18.	„	proiestanssá	„	protestanssá
77.	„	13.	„	Cordetus	„	Cordatus
80.	„	14.	„	extinquitur	„	extingvitur
83.	fölül	19.	„	1312	„	1612
89.	„	12.	„	constituokat	„	constitutiokat
99.	alul	17.	„	superattendens	„	superattendentes
99.	„	17.	„	eligendes	„	eligendos
104.	fölül	17.	„	consensá	„	consensu
104.	„	18.	„	decisiéje	„	decisiója
108.	„	14.	„	Possossione	„	Possessione
109.	„	18.	„	lekész	„	lelkész
127.	alul	11.	„	abbani	„	abban.

